

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Драгослава Н. Мићовић

**ИЗРАЖАВАЊЕ РОДНЕ
(НЕ)ОСЕТЉИВОСТИ У ДИСКУРСУ
ПОЛИЦИЈЕ У СРПСКОМ И
ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ**

Докторска дисертација

Београд, 2015.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Dragoslava N. Mićović

**GENDER (IN)SENSITIVITY OF POLICE
DISCOURSE IN SERBIAN AND ENGLISH**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2015.

БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Драгослава Н. Мичович

**ВЫРАЖЕНИЕ ГЕНДЕРНОЙ
(НЕ)ЧУВСТВИТЕЛЬНОСТИ В
ДИСКУРСЕ ПОЛИЦИИ В СЕРБСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

ДИССЕРТАЦИЯ
НА СОИСКАНИЕ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ ДОКТОРА
ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Белград, 2015 г.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:

др Јелена Филиповић, редовна професорка
Универзитет у Београду, Филолошки факултет

Чланови комисије:

Датум одбране:

Предговор

Рад на овој тези за мене је представљао пут помало налик путу главних јунака већине бајки – да би остварили неки циљ и стигли на жељено место често су ови јунаци прелазили „преко седам мора и преко седам гора“ и на том путу сретали се са многобројним препрекама које су морали да победе да би наставили даље. Ко се није упустио у тако нешто, тешко да може да разуме. Било је тренутака када је све ишло глатко и када се чинило да је циљ све ближи. Било је тренутака када се препреке чине огромним, када се губи самопоуздање и сумња у себе... Но, циљ је достигнут, а на путу ка том циљу помагали су ми неки драги људи, свако у свом домену, којима бих овом приликом желела да изразим своју захвалност.

У тренуцима када сам озбиљно сумњала у себе и питала се да ли уопште ја то могу, помагала ми је менторка, професорка Јелена Филиповић, којој дугујем неизмерну захвалност на помоћи, како при изради тезе тако и у речима охрабрења и подршке у таквим тренуцима. Својим примедбама и сугестијама знала је да ме упуту у правом смеру, својим коментарима да ми помогне да разрешим дилеме које сам имала, увек врло ажурно и поред свих својих многобројних обавеза.

Захваљујем се колегиницама из библиотеке Криминалистичко-полицијске академије у Београду – Ренати Самарџић, Оливери Јездимировић, Ивани Гајић, Слађанки Перовановић, Снежани Ђорђевић, и Тини Вељовић - које су ми пружале своју стручну помоћ у проналажењу архивиране грађе која је послужила за Пето поглавље тезе, јер нам компјутерска база података није увек била од помоћи.

Захваљујем се комисији која је заједно са мојом менторком узела учешћа у раду на оцени ове докторске дисертације.

Захваљујем се колегиници Јасмини Милетић која је лекторисала рад.

Напоследку, захваљујем се свом супругу Александру који ми је помогао при техничком уређивању докторске тезе и својим ћеркама, Александри и Андреи, које су се искрено радовале сваком мом напретку.

У Београду, август 2015. године

Драгослава Мићовић

САДРЖАЈ:

Списак табела:	i
Списак слика:	ii
1 УВОД	11
2 ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР	16
2.1 Критичка анализа дискурса	16
2.1.1. Историјат	17
2.1.2 Шта је критичка анализа дискурса	21
2.1.3 Главни правци у оквиру КАД-а	29
2.2 Појмови.....	45
2.2.1 Дискурс, идеологија и хегемонија	45
2.3 Методологија	47
2.4 Најчешће теме КАД-а.....	48
2.5 Феминистичка критичка анализа дискурса.....	49
2.6 Језик и моћ	54
2.6.1 Моћ у дискурсу	54
2.6.2 Моћ у позадини дискурса	56
2.7 Језик и идеологија	57
2.8 Језик и моћ у академском дискурсу.....	59
2.9 Језик и моћ на радном месту	61
2.9.1 Концепт делатне заједнице.....	64
3 МЕЂУНАРОДНА И ДОМАЋА ПРАВНА АКТА КОЈА СЕ ОДНОСЕ НА РОДНУ РАВНОПРАВНОСТ	72
3.1 Међународна правна акта	72
3.2 Домаћа правна акта	76
4 ЖЕНЕ У ПОЛИЦИЈИ	84
4.1 Полицијска култура.....	86
4.2 Жене у полицији кроз историју.....	90
4.2.1 Жене у полицији у Великој Британији	95
4.2.2 Жене у полицији у Сједињеним Америчким Државама.....	100
4.2.3 Жене у полицији у Србији	102
5 ИЗРАЖАВАЊЕ РОДНЕ (НЕ)ОСЕТЉИВОСТИ НА ПРИМЕРИМА ОДАБРАНИХ ЧАСОПИСА ЗА ПОЛИЦИЈСКУ СТРУКУ НА СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ КРИТИЧКЕ АНАЛИЗЕ ДИСКУРСА ..	107

5.1	Род у енглеском језику.....	115
5.1.1	Родна неутралност у енглеском језику.....	118
5.1.2	Називи занимања.....	120
5.1.3	Генеричка употреба за људе.....	121
5.1.4	Заменице.....	122
5.1.5	Речи или изрази којима се изражава поштовање.....	124
5.1.6	Остваривост.....	126
5.1.7	Аргументи против употребе родно неутралног језика.....	128
5.2	Род у српском језику.....	129
5.2.1	Род именица.....	130
5.3	Преглед чланака на енглеском језику.....	140
5.3.1	Ограничене дужности.....	146
5.3.2	Интеграција.....	154
5.4	Преглед чланака на српском језику.....	162
5.4.1	Период пре Другог светског рата.....	163
5.4.2	Период после Другог светског рата.....	182
6	ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ:.....	192
6.1	Полиција као делатна заједница.....	193
6.2	Емпиријско истраживање.....	197
6.2.1	Квалитативна истраживања у друштвеним наукама и социolingвистици.....	197
6.2.2	Ранија сродна истраживања.....	202
6.2.3	Анкета.....	208
6.2.4	Узорак.....	210
6.2.5	Резултати анкете.....	211
6.2.6	Коментари резултата анкете.....	221
7	ЗАКЉУЧАК.....	226
	ЛИТЕРАТУРА.....	230
	ПРИЛОЗИ.....	242
	БИОГРАФИЈА.....	250

Списак табела:

Табела 1: Учесталост употребе облика <i>chair/man/woman/person</i> и <i>spokes/man/woman/person</i> према Британском националном корпусу.....	120
Табела 2: Титуле према Британском националном корпусу	125
Табела 3: Структура испитаника и испитаница – студената и студенткиња Криминалистичко-полицијске академије у Београду	210
Табела 4: Одговори испитаника и испитаница по занимањима.....	213

Списак слика:

Слика 1. Улога дискурса у конституисању света	27
Слика 2. Ферклафов тродимензионални модел критичке анализе дискурса.....	36
Слика 3. Карикатура из 1852. године.....	142
Слика 4. Карикатура како полицајка испитује криминалца.....	153
Слика 5. Карикатура како жене ометају концентрацију мушкарцима.....	158
Слика 6. Карикатура из 1994. године.....	160

Изражавање родне (не)осетљивости у дискурсу полиције у српском и енглеском језику

Резиме

Језик није само канал преко којег преносимо информације о нашем менталном стању и понашању или чињенице о свету. Напротив, језик је „машина“ која генерише, а као резултат тога конституише друштвени свет (Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 9). Прихватајући ову тврдњу, можемо да кажемо да је предмет истраживања у раду обухватио критичко разматрање проблема родне (не) осетљивости у енглеском и српском језику уопште, с посебним освртом на дискурс полицијске струке. У том смислу одабрана је полиција, као традиционално мушка организација са специфичном (суп)културом која на добар начин илуструје родне неједнакости које се из патријархалне средине/културног модела преносе на радну организацију (делатну заједницу).

Да би се овај проблем свеобухватније истражио, било је потребно најпре усвојити одговарајући теоријско-методолошки оквир – у овом случају то је критичка анализа дискурса (КАД). Детаљан преглед овог правца са најистакнутијим теоретичарима, детаљан преглед тема којима се баве истраживања у оквиру КАД-а, као и преглед релевантних појмова, дати су у Поглављу 2.

За даље истраживање проблема било је неопходно упознати се како са одговарајућим правним оквиром тако и са историјатом полиције. Међународна и домаћа документа (закони и подзаконска акта) која се баве родном равноправношћу обрађена су у Поглављу 3. Историјат полиције као организације, са посебним освртом на улазак и интеграцију жена у полицијску службу (у Великој Британији, САД и Србији), изложен је у Поглављу 4.

Истраживање и критичко разматрање проблема родне (не)осетљивости у дискурсу полиције у енглеском и српском језику за потребе овог рада развијало се у два правца: први се у нашем случају дефинише као експлоративно истраживање, чији је циљ био да се прикупе почетна обавештења која би омогућила развијање даљих истраживања. Дакле, први циљ био је да се утврди да ли су, и ако јесу, у којој

су мери, енглески и српски језик полиције родно (не)осетљиви. У ту сврху одабран је корпус релевантних стручних полицијских часописа на енглеском и српском језику који пружају најбољи увиду положај жена у полицији и њихову заступљеност у служби – бројчана заступљеност чланака на тему жена и послова које оне обављају у полицији, као и језик који се користи, на најбољи начин одсликавају „стање ствари“, односно став о женама у полицији. Претпоставка је да се усвајањем родно осетљиве употребе језика може утицати на свест (идеологију) оних који се тим језиком користе у правцу родне равноправности (Савић, С. 2009:7). Одабрани су енглески и српски језик, енглески као *lingua franca* савременог доба и језик глобализације, који има сложен морфолошки систем, али дозвољава релативно једноставну неутрализацију семантичких облика женског и мушког рода именица, и српски језик, чији такође сложен морфолошки систем дозвољава формирање именица женског рода. Одабрани језици доводе се у везу и са одговарајућим културним моделима. Дакле, мењајући језик можемо да мењамо и свест и учинимо жене видљивим у оквиру делатне заједнице као што је полиција, која је традиционално мушка делатна заједница. Преглед који се односи на род у енглеском и српском језику (са граматичке тачке гледишта) и преглед релевантних часописа на ова два језика дати су у Поглављу 5.

Други циљ истраживања дефинише се кроз контекстуално-феноменолошки приступ, дакле као жеља да се испитају искуства субјеката и начин на који они перципирају и разумеју истраживане појаве (у овом случају то су студенти и студенткиње Криминалистичко-полицијске академије у Београду), по питању родне (не)осетљивости српског језика. Опис истраживања, добијени резултати и коментари тих резултата дати су у Поглављу 6.

Сprovedена истраживања потврдила су хипотезе од којих се пошло и још једном показала да језик, иако се мења у складу са временом, некада заостаје у односу на друштвене промене. То је нарочито видљиво у српском језику, где језичка пракса заостаје у односу на промењен професионални статус жене у друштву. Да би се то изменило, потребно је уложити више труда, рада и добре воље на свим пољима, почев од образовања на свим нивоима, преко измене у правним документима (закони и подзаконска акта) до сопственог избора за употребу родно осетљивих термина.

Кључне речи: родно осетљиви језик, критичка анализа дискурса, граматички род, природни род, дискурс полиције

Научна област: Друштвено-хуманистичке науке

Ужа научна област: филолошке науке

UDK:

Gender (in)sensitivity of police discourse in Serbian and English

Summary

Language is not merely a channel through which information about underlying mental states and behaviour or facts about the world are communicated. On the contrary, language is a ‘machine’ that generates, and as a result constitutes, the social world (Jorgensen and Phillips, 2002, p. 9). Acknowledging this claim, we can say that the subject of research in this thesis includes critical discussion of the issue of gender (in)sensitivity in English and Serbian in general, with a special review of police discourse. In order for this problem to be studied more comprehensively, it is required to have a corresponding theoretical and methodological framework, in this case this is Critical Discourse Analysis (CAD). The detailed review of the approach with the most prominent theorists, the detailed review of the topics of the CAD research, as well as the review of the relevant concepts are given in Chapter 2.

In order to proceed with the research, it has been necessary to get acquainted with both the corresponding legal framework and the history of police. International and national legislations (laws and by-laws) dealing with gender equality are described in Chapter 3. The history of police as an organization, with a special review of introduction and integration of women into police service (in Great Britain, the USA and Serbia) are given in Chapter 4.

The study and critical discussion of the problem of gender (in)sensitivity of police discourse in English and Serbian for this thesis developed in two directions: the first goal in this case is defined as explorative research the goal of which would be to gather initial information which would provide for further research. In other words, the first goal would be to determine if and to what extent English and Serbian police discourse are gender (in)sensitive. The corpus is chosen that consists of relevant police journals in English and Serbian which offer an insight into the position of women in police and their representation in the service – the number of articles on women and their jobs in the police, as well as the language used reflect the state-of-affairs, or in other words the attitude towards women in policing. The assumption is that by adopting gender sensitive

language use it is possible to influence the consciousness (ideology) of those using this language in the direction of gender equality (Савић, С. 2009, p. 7). English and Serbian languages have been selected for this purpose, English as *lingua franca* of contemporary time as well as the language of globalization that has a complex morphological system but allows a relatively simple neutralization of semantic forms of feminine and masculine gender in nouns, and Serbian, whose also complex morphological system allows to make a noun of feminine gender. The selected languages are also correlated with corresponding cultural models. Therefore, changing the language we can change the consciousness and make women visible within communities of practice such as police, which is traditionally male community of practice. The review referring to gender in English and Serbian (from grammatical point of view) and the review of relevant journals in both languages are given in Chapter 5.

The second goal of research is defined as contextually phenomenological approach, in other words as a desire to examine the experiences of subjects, how they perceive and comprehend the researched concepts (in this case the subjects include male and female students of Criminal Police Academy in Belgrade) regarding gender (in)sensitivity of Serbian language. The description of the research, the results and comments pertaining to the results are described in Chapter 6.

The study confirmed the original hypotheses and once again showed that although languages change in accordance with time, sometimes they lag behind social changes. This is particularly visible in Serbian language where language practice lags behind the changed professional status of women in society. It is necessary to make more efforts, work and good will at all levels to change this, starting from education at all levels, through changes of legal documents (law and by-laws) to one's own choice when using gender sensitive forms.

Key words: gender sensitive language, Critical Discourse Analysis, grammatical gender, natural gender, police discourse

Scientific field: humanities

Narrow scientific field: philological sciences

UDC Number(s):

Выражение гендерной (не)чувствительности в дискурсе полиции в сербском и английском языках

Резюме

Язык – это не только канал передачи информации о нашем психическом состоянии, поведении или факты о мире. Напротив, язык – это „устройство“, порождающее и, как результат, формирующее общество (Jorgensen and Phillips, 2002: 9). Соглашаясь с данным утверждением, мы можем сказать, что предмет исследования в нашей работе охватывает критическое рассмотрение проблемы гендерной (не)чувствительности в английском и сербском языках в целом, причем особое внимание уделяется дискурсу полицейской сферы. С учетом этого полиция выбрана как традиционно мужская организация со специфической (суб)культурой, которая хорошо иллюстрирует гендерные различия, переносимые из патриархальной среды (культурной модели) в трудовую организацию (профессиональное сообщество).

Для всестороннего исследования указанной проблемы было необходимо принять соответствующие теоретико-методологические рамки, в нашем случае это критический анализ дискурса (КАД). Подробный обзор данного направления с анализом работ его выдающихся теоретиков и тем исследований в рамках КАД, а также обзор важнейших понятий приводятся в Главе 2.

Для дальнейшего исследования проблемы было необходимо ознакомиться как с соответствующими правовыми рамками, так и с историей полиции. Международные и отечественные документы по гендерному равноправию (законы и подзаконные акты) рассмотрены в Главе 3. История полиции как организации приводится в Главе 4. Особое внимание уделяется появлению женщин в полиции и их интеграции в нее (на примере Великобритании, США и Сербии).

Изучение и критический анализ проблемы гендерной (не)чувствительности в дискурсе полиции в английском и сербском языках для нужд данной работы

велись по двум направлениям: первую цель в нашем случае можно определить как эксплоративное исследование с задачей получить начальные сведения, которые бы сделали возможными дальнейшие исследования. И так, первой целью было определить являются ли, а если являются, то в какой мере, английский и сербский языки гендерно (не)чувствительными. Для этого был собран корпус релевантных специальных журналов о полиции на английском и сербском языках, которые лучше всего знакомят с положением женщин в полиции и их представленностью в этой сфере: количество статей о женщинах и их деятельности в полиции, а также используемый язык прекрасно отражают „положение дел“, иначе говоря, позицию относительно женщин в полиции. Предполагается, что, прибегая к гендерно чувствительному использованию языка, можно влиять на сознание (идеологию) тех, кто пользуется языком в направлении гендерного равноправия (Савић, С. 2009: 7). Таким образом, корректируя язык, мы сможем изменить и сознание, а также сделать женщин заметными в рамках такого профессионального сообщества, как полиция, которое является традиционно мужским профессиональным сообществом. Обзор категории рода в английском и сербском языках (с точки зрения грамматики) и обзор релевантных журналов на двух языках приводятся в Главе 5.

Вторая цель исследования определяется как контекстуально-феноменологический подход, т. е. как желание исследовать опыт субъектов, особенности восприятия и понимания ими исследуемых явлений (в данном случае речь идет о студентах и студентках Криминалистической полицейской академии, г. Белград) в связи с гендерной (не)чувствительностью сербского языка. Описание исследования, полученные результаты и комментарии к ним приводятся в Главе 6.

Проведенные исследования подтвердили гипотезы, на которых мы основывались, и еще раз показали, что язык, хотя и изменяется с течением времени, но нередко отстает от общественных перемен. Это особенно заметно в сербском языке, где языковая практика отстает и недостаточно отражает изменившийся профессиональный статус женщин в обществе. Чтобы изменить это, необходимо проявить больше желания и приложить больше усилий на всех уровнях, начиная от образования на всех уровнях, через изменения в правовых документах (законы и подзаконные акты) и вплоть до собственной готовности выбирать гендерно чувствительные термины.

Ключевые слова: гендерно чувствительный язык, критический анализ дискурса, грамматический род, природный род, дискурс полиции

Группа наук: Социально-гуманитарные науки

Научная область: филологические науки

УДК:

1 УВОД

To be successful, a woman has to be much better at her job than a man.

Golda Meir

Када кажемо да жене и мушкарци нису једнаки, нећемо рећи ништа ново и непознато. Нема ниједног друштва на Земљи где је ситуација другачија – постоје само мање или веће неједнакости. Све је већи број закона и прописа којима се регулише једнакост међу половима, а фактичка неједнакост успешно опстаје. За жене су резервисана различита правила и очекивања, врло често чак и прећутна. На сваком кораку жене се срећу са стереотипима, који у средини као што је радно место могу бити додатно наглашени. Поред друштвених стереотипа, који су у великој мери последица патријархалног културног модела у чијем преношењу са генерације на генерацију врло успешно учествују и саме жене, још један медијум којим се успоставља, преноси и одржава ово стање неједнакости јесте и језик.

Језик није само канал преко којег преносимо информације о нашем менталном стању и понашању или чињенице о свету. Напротив, језик је „машина“ која генерише, а као резултат тога конституише друштвени свет. Ово се односи и на конституисање друштвених идентитета и друштвених односа. То значи да су промене у дискурсу средство којим се мења друштвени свет. Борбе на нивоу дискурса учествују у мењању, али и репродуковању друштвене реалности (Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 9).

Стање неједнакости, које се између осталог формулише језиком, послужило је као полазна основа за истраживање којим смо се бавили у овом раду, односно за критичко разматрање родно (не)осетљивог језика у дискурсу полиције у енглеском и српском језику.

Први део истраживања у нашем случају могао би да се дефинише као експлоративно истраживање, чији је циљ био да прикупимо почетна обавештења која би омогућила развијање даљих истраживања. У том смислу, први циљ био је да се утврди да ли су, и ако јесу, у којој су мери, енглески и српски језик полиције родно (не)осетљиви.

Полиција као организација у читавом свету нашла се у кризи почетком 21. века. У САД су се појавиле оптужбе о претераној употреби силе, у Аустралији су избили скандали у вези са корупцијом, а у Великој Британији су се појавиле расне тензије, што је све учинило да полиција доспе у жижу интересовања јавности. Истраживања полицијске организације кроз родну призму открила су да истраживачки приступи из чијих је оквира изостављена жена нису адекватни. Због тога је важно истражити како савремена полицијска организација изгледа из родне перспективе. Одабрани су енглески и српски језик, енглески као *lingua franca* савременог доба и језик глобализације, који има сложен морфолошки систем, али дозвољава релативно једноставну неутрализацију семантичких облика женског и мушког рода именица, и српски језик, чији такође сложен морфолошки систем дозвољава формирање именица женског рода. Одабрани језици доводе се у везу и са одговарајућим културним моделима. Наиме, у српском језику неселективна и уопштена употреба мушког граматичког рода, када се ради о женама, нема везе са језиком, већ са патријархалним културним моделом присутним у нашој друштвеној средини, који се успешно преноси и кроз систем образовања (Филиповић, Кузмановић, 2012, стр. 90). Наиме, нека новија истраживања показују да су у Србији образовни материјали и програми анахрони, дискриминаторни и да доприносе стереотипизацији родних улога. То се посебно односи на универзитетске програме, који су родно неосетљиви, како садржински тако и у погледу језика (Џамоња-Игњатовић и др., 2010, стр. 456). Колико је јак такав културни модел илуструје и чињеница коју је запазила Рајна Драгићевић (Пејатовић, Д., 2012): у исказивању отпора према родно осетљивом језику жене понекад реагују бурније него мушкарци.

С друге стране, у англосаксонској култури свест о постојању сексизма у језику већ је развијена, тако да се фокус одавно преместио на корпусно планирање у коме се проналазе оптимална морфолошка и лексичка решења за постојеће морфолошке и лексичке празнине у језичком систему, која би пратила процес еманципације жена и њихово равноправно укључивање у јавну сферу одлучивања и друштвене моћи (Филиповић, Ј., Кузмановић-Јовановић, А., 2012, стр. 91).

За први део истраживања – преглед чланака на српском и енглеском језику – одабран је корпус који чине бројеви часописа „Полиција“, који је почео да излази

од 1910. године, а затим и чланци у часописима „Народна милиција“ и „Безбедност“, које смо сматрали релевантним за српски језик, као и чланци на енглеском чију су анализу и преглед дале ауторке Џенифер Браун и Френсис Хајденсон (Jennifer Brown, Frances Heidensohn) у делу под насловом „Род и полиција“ (*Gender and Policing*). Писани корпус одабран је јер се приликом планирања прикупљања података мора водити рачуна о томе да подаци буду упоредиви, те да се прикупљају у одговарајућем систематском оквиру, јер тек из таквих података могу се изводити правилна уопштавања. Реч је о стручним полицијским часописима који на најбољи начин пружају увид у положај жена у полицији и њихову заступљеност у служби – бројчана заступљеност чланака на тему жена и послова које оне обављају у полицији, као и језик који се користи, на најбољи начин одсликавају „стање ствари“, односно став о женама у полицији. Ова врста података, између осталог, пружа увид и у хронологију или историју истраживане појаве, а кроз одабране чланке можемо да пратимо и појаву и интеграцију жена у полицијским службама које су обухваћене овим прегледом. Дакле, подаци прикупљени из чланака у стручним часописима помажу да упознамо различите димензије изучаваног проблема. Главна предност коришћења писаног корпуса јесте чињеница да овакви подаци могу да обезбеде независне увиде у проблем који се истражује, али се ти увиди могу комбиновати са онима које истраживач остварује применом анкетирања, што у случају овог рада обухвата други део истраживања. Језик у стручним чланцима требало би да буде безличан, објективан, идеолошки неутралан и без емоција. Овај преглед даје увид у то какав је случај са чланцима на енглеском и српском језику који су ушли у корпус. Претпоставка је била да се усвајањем родно осетљиве употребе језика може утицати на свест (идеологију) његових говорника у правцу родне равноправности (Савић, С. 2009, стр. 7). Дакле, мењајући језик можемо да мењамо и свест и учинимо жене видљивим у оквиру делатне заједнице као што је полиција, која је традиционално мушка делатна заједница.

Други циљ истраживања могао би да се дефинише кроз контекстуално-феноменолошки приступ (Ђурић, 2013), као жеља да се испита искуство субјеката и начин на који они перципирају и разумеју истраживане појаве (у овом случају то

су студенткиње и студенти Криминалистичко-полицијске академије у Београду), по питању ставова о родној (не)осетљивости српског језика.

Хипотезе од којих се пошло односе се на очекиване резултате истраживања о томе да језик утиче на формирање наших идеологија и слика о свету из перспективе критичке анализе дискурса, да су тенденције по питању родне осетљивости када је реч о енглеском такве да он тежи родној неутралности, а да српски језик тежи родној осетљивости, што за сада није случај и у језику полицијске струке. Најзад, хипотезе се односе и на резултат емпиријског истраживања који би требало да пружи одговоре на то какви су ставови садашњих студената/студенткиња, а будућих припадника/припадница полиције, о родно осетљивом језику и да установи да ли и колико они познају ову област и у којој је мери сматрају важном за свој будући положај.

Ове хипотезе су:

1. Ниједна политика, програм ни услуга нису родно неутрални;
2. Језик није неутралан, он одражава различите форме родне дискриминације у друштву и може узроковати и појачати родну дискриминацију.
3. Родно (не)осетљиви језик утиче на формирање наших идеологија и слика о свету око нас;
4. Родно (не)осетљиви језик осликава положај жене у датом друштву/говорној заједници;
5. Енглески језик тежи родној неутралности (морфолошкој неутрализацији родних облика). То донекле омогућава и морфолошка структура енглеског језика, односно одсуство граматичког рода у енглеском. Међутим, родно неутрални термини нису увек и фактички неутрални (тзв. родно неутрални термини, као што су *chairperson* или *salesperson*, чешће ће се користити за жене него за мушкарце!);
6. Иако српски језик, уопштено говорећи, тежи родној осетљивости, то још није видљиво у српском језику полиције;
7. Постоји потреба да се у српском језику формира родно осетљива терминологија у језику полиције и да се она примени у оквиру свих релевантних докумената. Полиција, као превасходно и традиционално

мушка делатна заједница, коју одликује и посебна супкултура, постаје временом мешовита делатна заједница. Број жена у полицијској служби се из године у годину повећава, а оне остају невидљиве и у законима и у свим подзаконским актима који се односе на полицију, што директно утиче на њихову равноправност у служби и могућност напредовања и добијања истих прилика и радних места.

2 ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

2.1 Критичка анализа дискурса

Критичка анализа дискурса (КАД, енгл. *Critical Discourse Analysis – CAD*) нуди теорије и методе за емпиријско истраживање односа између дискурса и друштвених и културних догађаја у различитим друштвеним доменима (Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 60). Дискурзивне праксе – кроз које се текстови производе (стварају) и конзумирају (примају и тумаче) – сагледавају се као важан облик друштвене праксе који доприноси конституисању друштвеног света, укључујући и друштвене идентитете и друштвене односе. Друштвена и културна репродукција и промена одвијају се делом кроз свакодневне дискурзивне праксе (процесе производње и конзумирања текста) (Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 60).

Као таква, критичка анализа дискурса (КАД) неоспорно је веома значајан приступ социолингвистичким истраживањима, односно интердисциплинарним истраживањима односа језика и друштва. Она нуди теорије и методе за емпиријско проучавање односа између дискурса и друштвених и културних дешавања у различитим друштвеним доменима (Jorgensen&Phillips, 2002, стр. 60). Сам термин „критичка анализа дискурса“ у литератури се користи двојачко: Норман Ферклаф (Fairclough, 1995a, 1995b) користи га да опише приступ који је он развио, али и за шири покрет у оквиру анализе дискурса, где постоји неколико приступа укључујући и његов (Fairclough and Wodak, 1997). Ферклафов приступ састоји се од скупа филозофских премиса, теоријских метода, методолошких смерница и специфичних техника лингвистичке анализе, а шири покрет критичке анализе дискурса састоји се од неколико приступа међу којима постоје и сличности и разлике. Мало касније у тексту биће изнети кључни елементи који су заједнички за све приступе, а по Јоргенсену и Филипсу (Jorgensen&Phillips, 2002) Ферклафов приступ је у оквиру критичке анализе дискурса најразвијенија теорија и метода истраживања комуникације, културе и друштва.

Према Ван Дајку (van Dijk, 1998), критичка анализа дискурса је поље које се бави проучавањем и анализом писаних и говорних текстова у циљу откривања

дискурзивних извора моћи, доминације, неједнакости и пристрасности. Она испитује како се овакви дискурзивни извори одржавају и репродукују у оквиру специфичних друштвених, политичких и историјских контекста. На сличан начин, Ферклаф (Fairclough, 1993, стр. 135) дефинише критичку анализу дискурса као:

„анализу дискурса чији је циљ да систематски истражује често нејасан однос каузалности и детерминисаности између (а) дискурзивне праксе, догађаја и текстова, и (б) ширих друштвених и културних структура, односа и процеса; да испита како такве праксе, догађаји и текстови настају из односа моћи и борбе за моћ и како их идеолошки обликују односи моћи и борбе за моћ; и да истражи како је нејасна граница ових односа између дискурса и друштва сама по себи фактор обезбеђивања моћи и хегемоније.“

Најједноставније речено, КАД има за циљ да открије везе између дискурзивне праксе, друштвене праксе и друштвених структура, дакле оне везе које лаицима могу да буду невидљиве.

2.1.1. Историјат

Када је реч о појави критичке анализе дискурса, у литератури се помиње неколико деценија које означавају почетак овог правца лингвистичких изучавања. Неки аутори, као рецимо Шејхолислами (Sheyholislami, 2001), своје излагање о еволуцији КАД-а започињу развојем критичке лингвистике крајем седамдесетих година 20. века. Исто чини и Тредголд (Threadgold, 2003) који каже да „критичка анализа дискурса има неколико историја и да се појавила из везе различитих врста дискурзивне активности“. Бломарт и Булкан (Blommaert and Bulcaen, 2000) наводе да се критичка анализа дискурса појавила крајем осамдесетих година 20. века као програмски правац у оквиру европских студија дискурса на чијем челу су били Норман Ферклаф, Рут Водак, Теун ван Дајк и други. Водакова и Мајер (Wodak and Meuer, 2001, стр. 3) наводе да се КАД као мрежа научника појавио почетком деведесетих година 20. века, након малог симпозијума у Амстердаму у јануару 1991, када су, уз подршку Универзитета у Амстердаму, Теун ван Дајк, Норман Ферклаф, Гинтер Крес, Тео ван Леувен и Рут Водак провели заједно два дана у току

којих су имали изванредну прилику да дискутују о теоријама и методама анализе дискурса, нарочито критичке анализе дискурса.

Ако кренемо од краја седамдесетих година 20. века и прегледа који су дали Шејхолислами и Тредголд, враћамо се на критичку лингвистику коју је на Универзитету „Ист Англиа“ развила група лингвиста и књижевних теоретичара (Fowler et al., 1979; Kress&Hodge, 1979, према: Sheyholislami, 2001). Ова група је била под јаким утицајем рада лингвисте Мајкла Халидеја и његове системско-функционалне граматике, иако су користили и стилистичке приступе које су преузели из трансформационе лингвистике Чомског и Фаулера, нарочито користећи радове Барта (Barthes) и раних француских семиотичара. Циљ им је био да се „изолије идеологија у дискурсу“ и да се покаже „како се идеологија и идеолошки процеси манифестују као системи лингвистичких карактеристика и процеса.“ Овај циљ су следили развијајући аналитичке алате критичке лингвистике (Fowler et al., 1979; Fowler, 1991, према: Sheyholislami, 2001) засноване на системско функционалној лингвистици.

Свој приступ разликују од социолингвистике и од тадашње главне парадигме лингвистике (која је била чомскијанска), одбијајући опозицију између форме и садржине и система и процеса или употребе и инсистирајући на анализи стварних текстова и њихових односа са стварним контекстима. Овде је важно препознати и утицај прашке школе лингвистике и семиотике, британске структуралистичко-функционалне антропологије, радова едукационог социолога Бернстајна (чији каснији рад се односи посебно на педагошки дискурс) и много раније радове лингвиста Сапира (Sapir, 1921) и Ворфа (Whorf, 1956) у радовима самог Мајкла Халидеја (Halliday, 1985).

Следећи Халидеја, следбеници критичке лингвистике сматрају да језик у употреби врши истовремено три функције: идејну, интерперсоналну и текстуалну. Према Фаулеру (Fowler, 1991, стр. 71, према: Sheyholislami, 2001) и Ферклафу (Fairclough, 1995, стр. 25, према: Sheyholislami, 2001), док се идејна функција односи на искуство говорника о свету и његовим феноменима, интерперсонална функција отелотворује уношење говорникових сопствених ставова и процена о феноменима о којима је реч и успоставља однос између говорника и слушалаца. Инструментална за обе ове функције јесте текстуална функција. Кроз текстуалну

функцију језика говорници могу да произведу текстове које слушаоци разумеју. То је функција која омогућава повезивање дискурса са „ко-текстом“ и „кон-текстом“ у оквиру којих се јавља.

Халидејев поглед на језик као „друштвени чин“ централна је тема многих практичара КАД-а (Chouliaraki&Fairclough, 1999; Fairclough, 1989, 1992, 1993, 1995b, 1999a; Fowler et al., 1979; Fowler, 1991; Hodge&Kress, 1979, према: Sheyholislami, 2001). Према Фаулеру и сарадницима (Fowler et al., 1979, наведено према: Sheyholislami, 2001), критичка лингвистика, као и социолингвистика, тврди да „постоји јака и прожимајућа веза између лингвистичке и друштвене структуре“ (Fowler et al., 1979, стр. 185, према: Sheyholislami, 2001). Међутим, док су у социолингвистици „концепти језик и друштво подељени [...] тако да се мора говорити о вези између та два концепта“, за критичку лингвистику „језик је интегрални део друштвеног процеса“ (Fowler et al., 1979, стр. 189, према: Sheyholislami, 2001).

Критичка лингвистика бавила се тумачењем значења у текстовима као реализацији друштвених процеса, сматрајући да текстови функционишу идеолошки и политички у односу на свој контекст. У оквиру овог приступа дискурс је умногоме био схваћен као текст, али су недовољно наглашаване производња и тумачење текстова. Такође, било је превише претпоставки о транспарентном односу између текстуалних карактеристика и друштвених значења, а занемаривао се дискурс као домен друштвене борбе или као начин на који промене у дискурсу могу бити повезане са ширим процесима друштвене и културне промене. Постојао је и типично марксистички поглед на идеологију и моћ – одозго на доле – и нагласак на друштвеној структури пре него на друштвеној акцији, на друштвеној репродукцији пре него на друштвеној трансформацији (Fairclough, 1992). Још једна централна претпоставка КАД-а и системске функционалне лингвистике јесте да говорници праве избор када је реч о вокабулару и граматички, те да је тај избор свесно или несвесно „принципски и систематски“ (Fowler et al., 1979, стр. 188, према: Sheyholislami, 2001). Тако је избор у ствари заснован на идеологији. Према Фаулеру и сарадницима (Fowler et al., 1979, наведено према: Sheyholislami, 2001), „однос између форме и садржине није произвољан или конвенционалан, већ [...]форма означава суштину“ (Fowler et al., 1979, стр. 188, према: Sheyholislami,

2001). Укратко, језик је друштвени чин који покреће идеологија (о појму идеологије биће речи касније у овом поглављу).

Током година, критичка лингвистика и оно што се у новије време чешће назива критичком анализом дискурса (Chouliaraki&Fairclough, 1999; van Dijk, 1998a) даље су се развијали и ширили. Новији радови довели су у питање неке раније радове критичке лингвистике. Пре свега, поставило се питање улоге публике и њене интерпретације дискурса, која може да буде различита од тумачења аналитичара дискурса. Друго питање захтевало је проширење обима анализе изнад текстуалне – на интертекстуалну.

Оба проблема поставио је Ферклаф (Fairclough, 1995б). Он тврди да се најранији радови критичке лингвистике нису адекватно усредсредили на „интерпретативну праксу публике“. Другим речима, он тврди да је критичка лингвистика већим делом претпоставила да публика тумачи текст на исти начин као и аналитичари. У сличном правцу, коментаришући Фаулера (Fowler, 1991), Бојд-Барет (Boyd-Barrett, 1994) тврди да постоји „тенденција ка класичној заблуди приписивања одређених ‘тумачења’ читаоцима, или ‘утицајима’ медија, само на основу анализе текста“ (Fairclough, 1995б, стр. 31).

Други проблем који је изнео Ферклаф (1995б) јесте да, иако су ранији радови из критичке лингвистике били темељни у граматичкој и лексичкој анализи, мање су обрађали пажњу на интертекстуалну анализу текстова: „лингвистичка анализа се веома много усредсређује на клаузе, мало пажње поклањајући својствима организације вишег нивоа читавог текста“ (Fairclough, 1995б, стр. 28). Упркос томе што преиспитује раније радове критичке лингвистике, Ферклаф (1995б) додаје да „намера помињања ових ограничења није да умањи достигнућа критичке лингвистике – они у великој мери одсликавају промену жиже интересовања и развој теорије у протеклих двадесетак година“ (Fairclough, 1995б, стр. 28). „Промена жиже интересовања и развој теорије“ о којима говори Ферклаф (1995б), међутим, нису резултирале стварањем теоријског оквира. Оно што је данас познато као КАД, према Белу и Гарету (Bell&Garret, 1998, према: Sheyholislami, 2001) „најбоље се види као заједничка перспектива која обухвата читав низ приступа пре него као само једна школа“ (Bell&Garret, 1998, стр. 7, према: Sheyholislami, 2001). Исто тако, Ван Дајк (1998a) нам говори да КАД „није специфичан правац

истраживања“ те стога „нема јединствен теоријски оквир“. Али, Ван Дајк (1998а) тврди да „имајући у виду заједничку перспективу и опште циљеве КАД-а, можемо такође да пронађемо и свеукупни концептуални и теоријски оквир који су блиско повезани.“

2.1.2 Шта је критичка анализа дискурса

На питање „шта је критичка анализа дискурса“, један од њених утемељивача, Теун ван Дајк, каже следеће:

„Критичка анализа дискурса (КАД) постала је општа ознака за посебан приступ проучавању текста и говора који је произашао из критичке лингвистике, критичке семиотике и уопште из друштвено-политички свесног и опозиционог начина истраживања језика, дискурса и комуникације. Као што је случај са многим пољима, приступима и поддисциплинама у изучавању језика и дискурса, међутим, није лако прецизно ограничити посебне принципе, праксе, циљеве, теорије или методе КАД-а“ (van Dijk, 1995c, стр. 17). Па ипак, он наводи да радове из КАД-а обично карактеришу следећи критеријуми:

- Они су углавном оријентисани на одређени проблем, а не на образац (парадигму). Сваки теоријски или методолошки приступ је одговарајући све док може ефикасно да проучава релевантне друштвене проблеме као што су сексизам, расизам, колонијализам и остали облици друштвене неједнакости;
- КАД није карактеристична за неку школу, поље или поддисциплину анализе дискурса већ је експлицитно критички *приступ*, *позиција* или *став* проучавања текста и говора;
- Да би се адекватно проучавали друштвени проблеми, радови КАД-а типично су интердисциплинарни или мултидисциплинарни и нарочито се усредсређују на односе између дискурса и друштва (укључујући друштвену спознају, политику и културу);
- Историјски и систематски, КАД је део широког спектра (обично прилично маргиналних или маргинализованих) критичких студија у оквиру друштвено-хуманистичких наука, нпр. социологије, психологије, истраживања масовних медија, правне литературе и политичких наука;

- Студије КАД-а (могу да) поклањају пажњу свим нивоима и димензијама дискурса; другим речима нивоима и димензијама граматике (фонологије, синтаксе, семантике), стилу, реторици, шематској организацији, говорним чиновима, прагматичким стратегијама, као и интеракцији, између осталог.
- Многе студије из КАД-а не ограничавају се, међутим, на чисто „вербалне“ приступе дискурсу, већ обрађају пажњу и на *остале семиотичке димензије* (слике, филм, звук, музику, гестове, итд.) као делове комуникативног догађаја;
- Када проучава улогу дискурса у друштву, КАД се нарочито усредсређује на (групне) односе *моћи, доминације и неједнакости* и на начине на које их *репродукују* или на које им се *опиру* чланови друштвених група кроз текст или говор;
- Многи радови у оквиру КАД-а тичу се *идеологија* које се налазе у основи односа доминације или неједнакости и играју улогу у репродуковању тих односа или отпору против њих;
- Међу дескриптивним, експланаторним и практичним циљевима студија КАД-а јесте покушај да се открије, обелодани или покаже шта је имплицитно, скривено или на неки други начин мање очигледно у односима доминације која се одиграва кроз дискурс или у идеологијама које су у њиховој основи. То јест, КАД се специфично усмерава на стратегије манипулације, легитимизације, фабриковања сагласности и других дискурзивних начина да се утиче на свест (а индиректно и на дела) људи у интересу моћника;
- Овај покушај да се открију дискурзивни начини менталне контроле и друштвеног утицаја подразумева критички и опозициони став против моћних и елита, а нарочито оних који злоупотребљавају своју моћ;
- С друге стране, студије из КАД-а покушавају да формулишу или поткрепе свеукупну перспективу солидарности са групама над којима се доминира, нпр. формулишући стратешке предлоге за увођење и развој контрамоћи и контраидеологија у пракси оспоравања и отпора (van Dijk, 1995с, стр. 17–18).

Дакле, КАД није још један правац, школа или специјализација у низу других „приступа“ у проучавању дискурса. Она пре има за циљ да понуди различит „начин“ или „перспективу“ теоретисања, анализе и примене на читаво поље изучавања. Тако се мање или више критичка перспектива може пронаћи у потпуно различитим областима, као што су прагматика, анализа конверзације, анализа нарације, реторика, стилистика, социоллингвистика, етнографија или анализа медија.

Ван Дајк (van Dijk, 1995с, стр. 19) наводи да се КАД у основи бави опозиционим проучавањем структура и стратегија дискурса елита и њихових когнитивних и друштвених услова и последица, као и дискурсима отпора таквој доминацији. У том смислу, она превазилази уобичајене методолошке критеријуме који се сматрају опсервационо, дескриптивно и експанаторно адекватним. Додавањем критеријума критичке адекватности претпостављају се друштвене норме и вредности и у научни подухват се уводи друштвена или политичка етика (оно што сматрамо добрим или лошим). Стога не чуди да такво виђење често сматрају „политичким“ (пристрасним) и стога „ненаучним“ („субјективним“) они научници који сматрају да њихов „објективни“ некритички рад не подразумева неки одређен став, па тако ни друштвено-политички положај –другим речима, они чији је став конзервативани служи да се одржи статус кво. Критичка анализа дискурса тако наглашава чињеницу да је научни подухват део друштвеног и политичког живота и да су стога и теорије, методе, проблеми и избор података у студијама дискурса увек политички. За разлику од других имплицитно политичких студија дискурса, КАД експлицитно формулише свој (опозициони) став (van Dijk, 1995с, стр. 19).

Ферклаф и Водакова (Fairclough&Wodak, 1997, стр. 271–280) као главна начела КАД-а наводе следеће:

1. КАД се бави друштвеним проблемима;
2. односи моћи су дискурзивни;
3. дискурс конституише друштво и културу;
4. дискурс има идеолошки задатак;
5. дискурс је историјски;
6. повезаност између текста и друштва је посредна;

7. анализа дискурса је интерпретативна и експланаторна, и
8. дискурс је облик друштвене акције.

О неким од ових начела већ је било речи у претходном тексту, а о неким ће бити више речи у тексту који следи (за више о циљевима критичких студија дискурса и језика видети, нпр., Caldas-Coulthard&Coulthard, 1996; Fairclough, 1995; Fairclough&Wodak, 1997; Fowler, Hodge, Kress&Trew, 1979; Van Dijk, 1993b, према: Van Dijk, 1993).

2.1.2.1 Заједничке одлике свих приступа у оквиру КАД-а

Као што је већ напред речено, Јоргенсен и Филипс међу различитим приступима у оквиру КАД-а идентификују пет заједничких одлика и сматрају да их управо оне сврставају у исти покрет. Они се при свом излагању ослањају на преглед који су дали Ферклаф и Водакова (Fairclough and Wodak, 1997, стр. 271; Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 60).

- А. Карактер друштвених и културних процеса и структура је делимично лингвистичко-дискурзивне природе

Дискурзивне праксе – кроз које се текстови производе (стварају) и конзумирају (примају и тумаче) – посматрају се као важан облик друштвене праксе који доприноси конституисању друштвеног света, укључујући друштвене идентитете и друштвене односе. Кроз дискурзивну праксу у свакодневном животу (процесе продукције и конзумације текста) делом се одигравају друштвена и културна репродукција и промена. Из тога следи да неки друштвени феномени нису лингвистичке природе.

Циљ критичке анализе дискурса је да баци светло на лингвистичку дискурзивну димензију друштвених и културних феномена и промена новијег савременог доба. Истраживања у оквиру критичке анализе дискурса покривају области као што су: организациона анализа (нпр. Мамби и Клер, 1997) (Mumby and Clair 1997, према: Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 61), педагогија (Chouliaraki, 1998, према: Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 61), масовне комуникације и расизам, национализам и идентитет (нпр. Chouliaraki, 1999; van Dijk, 1991; Wodak et al., 1999, према: Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 61), масовне комуникације и економија

(Richardson, 1998, према: Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 61), ширење тржишних пракси (Fairclough, 1993, према: Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 61) и масовне комуникације, демократија и политика (Fairclough 1995a, 1995b, 1998, 2000, према: Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 61).

Дискурс обухвата не само писани и говорни језик, већ и визуелне слике. Опште је прихваћено да анализа текстова који садрже визуелне слике мора да узме у обзир и посебне карактеристике визуелне семиотике и однос између језика и слика. Међутим, у оквиру критичке анализе дискурса (као и код анализе дискурса уопште) постоји тенденција да се слике анализирају као да су део лингвистичких текстова. Изузетак је друштвена семиотика (нпр. Hodge and Kress 1988; Kress and van Leeuwen 1996, 2001, према: Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 61) која представља покушај да се развије теорија и методологија за анализу мултимодалних текстова – текстова који се користе различитим семиотичким системима, као што су писани језик, визуелне слике и/или звук (Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 61).

Б. Дискурс је и конститутиван и конституисан

За аналитичара критичке анализе дискурса, дискурс је облик друштвене праксе који конституише друштвени свет, али и њега конституишу друге друштвене праксе. Као друштвена пракса, дискурс је у дијалектичком односу са другим друштвеним димензијама. Он не само да доприноси обликовању и преобликовању друштвених структура, већ их и одражава. Када Ферклаф анализира како дискурзивне праксе у медијима учествују у обликовању нових форми политике, он такође узима у обзир да на дискурзивне праксе утичу друштвене снаге које немају искључиво дискурзивни карактер (нпр. структура политичког система и институционална структура медија). Таква концепција „дискурса“ разликује овај приступ од постструктуралистичких приступа, као што је теорија дискурса Лаклоа и Муфа (Laclau and Mouffe). Код критичке анализе дискурса, „језик као дискурс“ јесте и облик акције (cf. Austin 1962) кроз коју људи могу да промене свет, али и облик акције која је друштвено и историјски одређена у дијалектичком је односу са осталим аспектима друштва (Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 62).

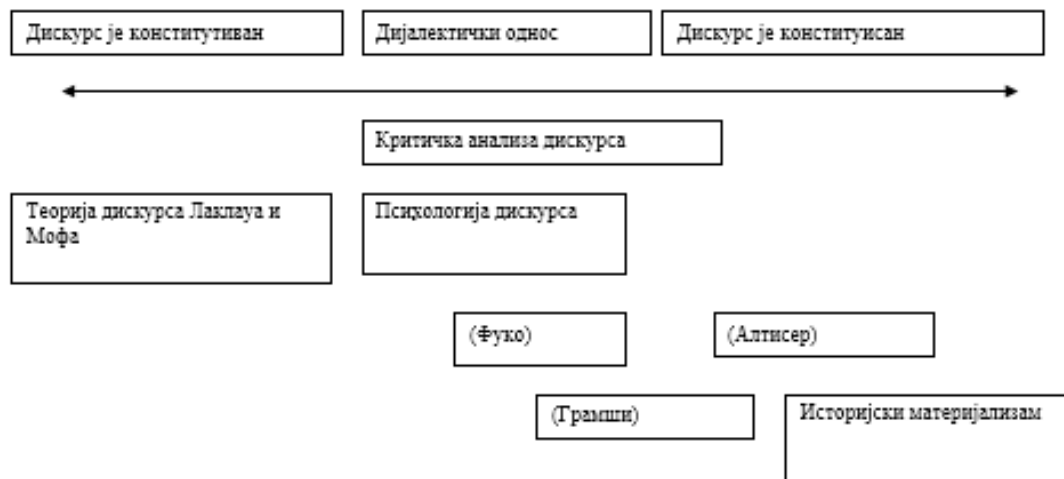
Ферклаф (Fairclough, 1992b) указује на породицу као пример за то како друштвена структура утиче на дискурзивне праксе. Однос између родитеља и деце је делом дискурзивно конституисан, али је, како он каже, породица истовремено институција са конкретним праксама, претходно утемељеним односима и идентитетима. Ове праксе, односи и идентитети су првобитно били дискурзивно конституисани, али су постали седиментарни у институцијама и недискурзивним праксама. Конститутивни ефекти дискурса делују заједно са осталим праксама, као што је расподела кућних послова. Поред тога, друштвене структуре играју независну улогу у формирању и описивању дискурзивних пракси у породици: „дискурзивно конституисање друштва не потиче од слободне игре идеја у главама људи већ из друштвене праксе која је чврсто укорењена у и оријентисана ка стварним материјалним друштвеним структурама“ (Fairclough, 1992b, стр. 66).

Овде Ферклаф сугерише да би посматрање дискурса само као конститутивног одговарало тврдњи да друштвена реалност произлази само из глава људи. Али теоретичари се не слажу¹ око тога да је такво виђење (дискурса као потпуно конститутивног) равно овој форми идеализма. Лакло и Муф (Laclau and Mouffe), на пример, износе јаке аргументе против оптужбе за идеализам на основу тога да представа о дискурсу као конститутивном не подразумева да физички предмети не постоје, већ пре да добијају значење само кроз дискурс (Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 62).

В. Употреба језика треба да се анализира емпиријски у оквиру одговарајућег друштвеног контекста

Критичка анализа дискурса бави се конкретном лингвистичком текстуалном анализом употребе језика у друштвеној интеракцији. Ово је разликује и од теорије дискурса Лаклоа и Муфа, која не спроводи систематске емпиријске студије употребе језика, али и од психологије дискурса, која спроводи реторичке, али не и лингвистичке студије употребе језика.

¹ Погледати детаљаније поглавље 2 у књизи Jorgensen, M. and Phillips, L. J. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. Sage Publications.

Слика 1. Улога дискурса у конституисању света (извор: Jorgensen and Phillips, 2002, стр. 20)

Г. Дискурс функционише идеолошки

У критичкој анализи дискурса тврди се да дискурзивне праксе доприносе стварању и репродукцији неједнаких односа моћи међу друштвеним групама – на пример, међу друштвеним класама, женама и мушкарцима, између етничких мањина и већине. Овакви ефекти схватају се као идеолошки.

За разлику од теоретичара дискурса, укључујући Фукоа и Лаклоа и Муфову, критичка анализа дискурса, по мишљењу Јоргенсенове и Филипса, по овом питању не одступа комплетно од марксистичке традиције. Неки приступи КАД-а приписују се фукоовском виђењу моћи као силе која ствара субјекте и вршиоце радње – тј. као продуктивне силе – пре него својства које поседују и над другима употребљавају појединци. Али, истовремено, они одступају од Фукоа тако што концепт идеологије стављају у службу постављања теорије потчињавања једне друштвене групе осталим друштвеним групама. Жива интересовања критичке анализе дискурса су сходно томе и дискурзивне праксе које граде представе о свету, друштвеним субјектима и друштвеним односима, укључујући односе моћи, али и улога коју ове дискурзивне праксе играју у унапређивању интереса одређених друштвених група. Ферклаф дефинише критичку анализу дискурса као приступ који жели систематски да истражи:

„...често нејасне односе узрочности и детерминисаности између (а) дискурзивних пракси, догађаја и текстова, и (б) ширих друштвених и културних структура, односа и процеса [...], како такве праксе, догађаји и текстови настају из односа моћи и борбе за моћ или их идеолошки обликују односи моћи и борба за моћ [...], како је нејасност ових односа између дискурса и друштва сама по себи фактор обезбеђивања моћи и хегемоније“ (Fairclough 1993: 135; поново штампано у: Fairclough 1995a: 132f, према: Jorgensen and Phillips, 2002).

Критичка анализа дискурса је „критичка“ у смислу да јој је циљ да открије улогу дискурзивне праксе у одржавању друштвеног света, укључујући оне друштвене односе који обухватају неједнаке односе моћи. Њен циљ јесте да допринесе друштвеној промени у правцу веће једнакости односа моћи у процесима комуникације и друштву уопште.

Д. Критичка истраживања

Критичка анализа дискурса не види, дакле, себе као политички неутралну (као што је то случај са објективистичким друштвеним наукама), већ као критички приступ који је политички ангажован ка друштвеној промени. У име еманципације, приступи критичке анализе дискурса стају на страну потлачених друштвених група. Критика има за циљ да открије улогу дискурзивне праксе у одржавању неједнаких односа моћи, са јединственим циљем да се резултати критичке анализе дискурса упрегну ка борби за радикалну друштвену промену. Интересовање Ферклафа за „експланаторну критику“ и „критичку свесност о језику“ усмерена је ка постизању овог циља.

2.1.2.2 Разлике међу приступима

Поред наведених заједничких карактеристика, међу различитим приступима критичке анализе дискурса постоје и велике разлике у погледу теоријског схватања дискурса, идеологије и историјске перспективе, као и у погледу методологије емпиријског проучавања употребе језика у друштвеној интеракцији и њених идеолошких ефеката. На пример, као што је већ поменуто, неки приступи не деле Фукоово схватање моћи као продуктивне. Међу њима је Ван Дајков социокогнитивни приступ, који се од већине осталих разликује по томе што је когнитивистички.

2.1.3 Главни правци у оквиру КАД-а

Већ смо из претходног излагања могли да видимо ко су родоначелници КАД-а. Посебно се истичу три имена чији су радови дубоко допринели развоју КАД-а. То су Теун ван Дајк, Рут Водак и Норман Ферклаф.

2.1.3.1 Теун Ван Дајк или друштвено-когнитивни модел

Међу онима који се баве критичком анализом дискурса, име Теуна ван Дајка најчешће се помиње и цитира када се говори о критичким студијама дискурса медија, чак и код оних студија које се нужно не уклапају у перспективу КАД-а (нпр. Karim, 2000; Ezewudo, 1998; према: Sheyholislami, 2000, стр. 3). Осамдесетих година 20. века он је почео да примењује теорију анализе дискурса на текстове медија, углавном се усредсређујући на представљање етничких група и мањина у Европи.

Ван Дајк (1995) у основи схвата анализу дискурса као идеолошку анализу, јер се по њему „идеологије (се) типично, иако не једино, изражавају и репродукују у дискурсу и комуникацији, укључујући невербалне семиотичке поруке, као што су слике, фотографије и филмови“ (van Dijk, 1995, стр. 17). Његов приступ анализи идеологија има три дела: друштвену анализу, когнитивну анализу и анализу дискурса (van Dijk, 1995, стр. 30). И док се друштвена анализа односи на

испитивање „свеукупних друштвених структура“, (контекст), анализа дискурса заснива се преваходно на тексту (синтакса, лексикон, локална семантика, теме, шематске структуре, итд.). У том смислу, Ван Дајков приступ обједињава два традиционална приступа – интерпретативни приступ (заснован на тексту) и друштвену традицију (засновану на контексту) – у један аналитички оквир за анализу дискурса медија. Међутим, његов приступ се по једној карактеристици приметно разликује од осталих приступа у КАД-у. Та карактеристика је конгитивна анализа.

За Ван Дајка, друштвена когниција – друштвена и лична когниција – јесте оно што посредује између друштва и дискурса. Он друштвену когницију дефинише као „систем менталних репрезентација и процеса чланова неке групе“ (van Dijk, 1995, стр. 18). У том смислу, за Ван Дајка „идеологије [...] су свеукупни, апстрактни ментални системи који организују [...] друштвено дељене ставове“ (van Dijk, 1995, стр. 18). Идеологије тако „индиректно утичу на личну когницију чланова групе“ у њиховом чину разумевања дискурса међу осталим акцијама и интеракцијама (van Dijk, 1995, стр. 19). Он менталне репрезентације појединаца у току таквих друштвених акција и интеракција назива „моделима“, мислећи на оно што се у антропологији и антрополошкој и когнитивној лингвистици назива „културни модел“ (Филиповић, 2009а, стр. 110). За њега, „модели контролишу како људи делају, говоре или пишу, или како разумеју друштвене праксе других“ (van Dijk, 1995, стр. 2). Овде је, према Ван Дајку, од кључне важности да се менталне репрезентације „често артикулишу као Ми наспрам Они,² када говорници једне групе генерално имају тенденцију да представљају себе или своју групу на позитиван начин, а друге групе на негативан начин“ (van Dijk, 1995, стр. 22). Видећемо у једном од каснијих поглавља да се та контрастивна димензија „Ми наспрам Они“ налази и у култури полицијске организације. Ван Дајк ту димензију

²Што је у ствари питање идентитета. Када је реч о полицији, чији ће дискурс између осталог бити предмет разматрања, Кешетовић (Кешетовић, 2001), на пример, поставља питање да ли полицијска култура усађује у полицајце личне особине које би резултирале посебним типом личности полицајца уопште. Он наводи да постоје аутори који упућују на то да рад у полицији и специфична полицијска поткултура доводе до тога да полицајци постају ауторитарне, ригидне, нефлексибилне и нетолерантне личности. Иако се чини да би таква личност одговарала типу тзв. ауторитарне личности, који је описао Т. Адорно са сарадницима, новија истраживања потврђују да рад у полицији и полицијска култура не стварају ауторитарни тип личности. Тачна је, међутим, оцена да су полицајци често конвенционалне личности, донекле обележене конзервативним погледима на свет и нефлексибилношћу (Кешетовић, 2001).

анализира и чини експлицитном; она је централна за већи део његових истраживања и писаних радова (1988, 1991, 1993, 1995, 1996, 1998а, 1998б). Ван Дајк верује да онај ко жели да такву идеолошку дихотомију у дискурсу учини транспарентном, мора да анализира дискурс на следећи начин (van Dijk, 1998б, стр. 61–6):

- А. испитујући контекст дискурса: историјску, политичку или друштвену позадину сукоба и главне учеснике у њему;
- Б. анализирајући групе, односе моћи и сукоба о којима је реч;
- В. идентификујући позитивна и негативна мишљења о „Ми наспрам Они“;
- Г. јасно износећи оно што се претпоставља или имплицира;
- Д. испитујући целу формалну структуру: лексички избор и синтаксичку структуру, на начин који помаже да се изгубе поларизована мишљења група.

2.1.3.2 Рут Водак или дискурсна социолингвистика

Дискурсна социолингвистика је један од праваца у оквиру критичке анализе дискурса који се повезује са Рут Водак и њеним колегама у Бечу (Бечка школа анализе дискурса). Водакова заснива свој модел на „социолингвистици бернштајновске традиције и на идејама франкфуртске школе, нарочито на Јиргену Хабермасу“ (Wodak, 1995, стр. 209). Према Водаковој, (1996, стр. 3):

„дискурсна социолингвистика [...] је социолингвистика која није само експлицитно посвећена проучавању текста у контексту, већ и једном и другом фактору даје исти значај. То је приступ који може у основи да идентификује и опише механизме који доводе до оних поремећаја у дискурсу који су уграђени у одређени контекст – било да су у структури или функцији медија, или у институцији као што је болница или школа – и неизбежно утичу на комуникацију.“

Водакова је спровела истраживања у различитим институционалним срединама као што су судови, школе и болнице и обухватила разноврсне проблеме као што су сексизам, расизам и антисемитизам. Њен радо дискурсу антисемитизма деведесетих година 20. века довео је до развоја приступа који је она назвала дискурсно-историјским методом. Термин „историјски“ заузима јединствено место у овом приступу. Он означава покушај овог приступа да „систематски интегрише

све расположиве информације у анализу и тумачење више слојева писаног или говорног текста“ (Wodak, 1995, стр. 209). Резултати студија Водакове и њених колега (Wodak et al., 1990, према: Sheyholislami, 2001) показали су да контекст дискурса има значајан утицај на структуру, функцију и контекст антисемитског говора“ (Wodak, 1995, стр. 209). Усмеравање на историјски контекст дискурса у процесу објашњавања и тумачења јесте карактеристика која разликује овај приступ од осталих приступа КАД-а, нарочито од Ван Дајковог.

У приступу дискурсно-историјског метода (слично Ферклафовом) верује се да језик „манифестује друштвене процесе и интеракцију“ али и да „конституише“ ове процесе (Wodak&Ludwig, 1999, стр. 12). Према Водаковој и Лудвигу (Wodak&Ludwig, 1999), овакво виђење језика повлачи за собом најмање три ствари. Прво, дискурс „увек укључује моћ и идеологије. Ниједна интеракција не постоји тамо где не преовладавају односи моћи и где вредности и норме немају релевантну улогу“ (Wodak&Ludwig, 1999, стр. 12). Друго, „дискурс [...] је увек историјски, то јест, повезан је синхронијски и дијахронијски са осталим комуникативним догађајима који се одигравају у исто време или који су се одиграли раније“ (Wodak&Ludwig, 1999, стр. 12). Ово је слично појму интертекстуалности код Ферклафа, што ће касније бити изнесено. Трећа карактеристика приступа Водакове јесте тумачење. Према Водаковој и Лудвигу (Wodak&Ludwig, 1999), читаоци и слушаоци, у зависности од претходног знања које имају и информација и свог положаја, могу различито да тумаче исти комуникативни догађај (Wodak&Ludwig, 1999, стр. 13). Стога, Водакова и Лудвиг (Wodak&Ludwig, 1999) тврде да „ПРАВО тумачење не постоји; неопходан је херменеутички приступ. Тумачења могу да буду више или мање уверљива или адекватна, али не могу бити истинита (истицање је преузето из оригиналног текста, прим. аутора) (Wodak&Ludwig, 1999, стр. 13). Овај проблем истакао је и Ферклаф (Fairclough 1995b, стр. 15–16).

2.1.3.3 *Норман Ферклаф*

Трећи главни приступ у КАД-у јесте Ферклафов. Његова теорија била је централна за КАД више од десет година. Поједини аутори (нпр., Јоргенсен и

Филипс) сматрају да је Ферклаф толико важан да у свом раду детаљно описују једино његов приступ.

Ферклаф је сачинио оквир за анализу дискурса као друштвене праксе. Његов оквир садржи читав низ различитих концепата који су међусобно повезани у сложени тродимензионални модел. Поред тога, значења концепата помало варирају у различитим Ферклафовим радовима, а сам оквир је у сталном развоју. У свом представљању Ферклафове теорије, Јоргенсен и Филипс се позивају на његове књиге, „Дискурс и друштвена промена“ (1992б), „Критичка анализа дискурса“ (1995а) и „Дискурс медија“ (1995б), као и на књигу „Дискурс касног модернитета“ (1999) коју је написао са Лили Чулијараки (Chouliaraki and Fairclough, 1999).

Као што је већ речено, важна разлика између Ферклафа (и критичке анализе дискурса уопште) и теорије постструктуралистичког дискурса јесте да код Ферклафа дискурс није само конституиван већ и конституисан. Централно за Ферклафов приступ јесте да је дискурс важан облик друштвене праксе који репродукује, али и мења знање, идентитете и друштвене односе, укључујући односе моћи, док истовремено неке друге друштвене праксе и структуре обликују дискурс. На тај начин дискурс је у дијалектичком односу са осталим друштвеним димензијама. Ферклаф друштвене структуре схвата као друштвене односе, како у друштву у целини тако и у специфичним институцијама, које чине и дискурзивни и недискурзивни елементи (Fairclough 1992b, стр. 64). Примарно недискурзивна пракса је, на пример, физичка пракса приликом изградње моста, док су праксе попут новинарства и односа са јавношћу примарно дискурзивне (Fairclough, 1992b, стр. 66). Истовремено, Ферклаф се дистанцира од структурализма и приближава се постструктурализму тврдећи да дискурзивна пракса не само да репродукује постојећу дискурзивну структуру, већ је и изазива, користећи речи да означи оно што можда лежи изван ње (Fairclough, 1992b, стр. 66).

Међутим, он значајно одступа од теорије постструктуралистичког дискурса концентришући се на изградњу теоријског модела и методолошких алата за емпиријско истраживање свакодневне друштвене интеракције. За разлику од постструктуралистичких тенденција, он наглашава значај систематске анализе писаног и говорног језика, на пример у масовним медијима и истраживачким

интервјуима. Ферклафов приступ је облик анализе дискурса, оријентисан на текст, који покушава да уједини три традиције (Fairclough, 1992b, стр. 72):

- детаљну текстуалну анализу у оквиру лингвистике (укључујући функционалну граматику Мајкла Халидеја);
- макросоциолошку анализу друштвене праксе (укључујући Фукоову теорију, која не даје методологију за анализу специфичних текстова);
- микросоциолошку, интерпретативну традицију у оквиру социологије (укључујући етнометодологију и анализу конверзације), где се свакодневни живот третира као производ акција људи у оквиру којих они следе скуп заједничких „здраворазумских“ правила и процедура.

Ферклаф користи детаљну анализу текста да стекне увид у то како дискурзивни процеси делују лингвистички у специфичним текстовима. Али, он критикује лингвистичке приступе зато што се концентришу искључиво на текстуалну анализу и зато што раде са симплистичким и површним схватањем односа између текста и друштва. За Ферклафа, анализа текста сама по себи није довољна за анализу дискурса, јер не осветљава везе између текстова и друштвених и културних процеса и структура. Потребна је интердисциплинарна перспектива која комбинује текстуалну и друштвену анализу. Позивање на макросоциолошку традицију је корисно јер она узима у обзир да друштвене структуре и односи моћи обликују друштвене праксе и да људи често нису свесни ових процеса. Допринос интерпретативној традицији јесте у разумевању начина на који људи у свакодневној пракси активно стварају свет везан правилима (Fairclough, 1992b, према: Jorgensen&Phillips, 2002). Дакле, овакво схватање, да је дискурс и конститутиван, али и конституисан, јесте централно за теорију Ферклафа. Он однос између дискурзивне праксе и друштвених култура схвата као сложен и променљив кроз време, удаљавајући се од приступа у оквиру критичке анализе дискурса који претендују на виши степен стабилности (Jorgensen&Phillips, 2002, стр. 66).

2.1.3.3.1 Ферклафов тродимензионални модел

Ферклаф примењује појам дискурса на три различита начина. У најапстрактнијем смислу, дискурс се односи на „употребу језика као друштвену

праксу“. Већ је у претходном тексту неколико пута овај термин споменут на тај начин, на пример у тврдњи да је „дискурс и конституишући и конституисан“. Друго, дискурс се схвата као „врста језика који се користи у специфичном пољу“, као што је политички или научни дискурс. И треће, у најконкретнијој употреби, дискурс се користи као бројива именица (дискурс, дискурси), уз позивање на „начин говора који даје значење искуствима из одређене перспективе“. У овом последњем значењу, појам се односи на сваки дискурс који се може разликовати од других дискурса, као што су, на пример, феминистички дискурс, неолиберални дискурс, марксистички дискурс, потрошачки дискурс, еколошки дискурс (Fairclough 1993, стр. 138; прештампано у: Fairclough 1995а: стр. 135, према: Jorgensen&Phillips, 2002). Ферклаф ограничава термин „дискурс“ на семиотичке системе као што су језик и слике, за разлику од Лаклоа и Муфове, који све друштвене праксе третирају као дискурс (о овоме ће бити речи мало касније у тексту).

Дискурс доприноси конструисању:

- друштвених идентитета;
- друштвених односа;
- система знања и значења.

На тај начин дискурс има три функције: функцију „идентитета“, функцију „односа“ и функцију „идеје“. Овде се Ферклаф ослања на Халидејев мултифункционални приступ језику.

У било којој анализи важне тачке од интереса јесу две димензије дискурса:

- комуникативни догађај – пример употребе језика као што је новински чланак, филм, видео запис, интервју или политички говор (Fairclough, 1995b), и
- поредак дискурса – конфигурација свих типова дискурса који се користе у оквиру неке друштвене институције или друштвеног поља. Типови дискурса састоје се од дискурса и жанрова (Fairclough, 1995b, стр. 66).

Жанр је специфична употреба језика који учествује у одређеној друштвеној пракси и конституише неки њен део, на пример, жанр интервјуа, жанр вести или жанр рекламе (Fairclough, 1995b, стр. 5, 6). Примери поретка дискурса обухватају поредак дискурса медија, здравствених служби или неке појединачне болнице

(Fairclough, 1995b, стр. 56; Fairclough, 1998, стр. 145). У оквиру поретка дискурса постоје специфичне дискурзивне праксе кроз које се производе, конзумирају или интерпретирају текст и говор (Fairclough, 1998, стр. 145). На пример, у оквиру поретка дискурса болнице, дискурзивне праксе обухватају консултације доктор–пацијент, стручни језик стручног особља (и писани и говорни), као и говорни језик службеника за односе са јавношћу и писани језик промотивног материјала. У свакој дискурзивној пракси – у производњи и потрошњи текста и говора – типови дискурса (дискурси и жанрови) користе се на одређене начине.

Сваки пример употребе језика је комуникативни догађај који има три димензије:

- он је текст (говор, писани текст, визуелна слика или комбинација напред наведеног);
- он је дискурзивна пракса која обухвата производњу и потрошњу текстова;
- он је друштвена пракса.

Ферклафов тродимензионални модел приказан је на Слици 2. Модел је аналитички оквир за емпиријско истраживање комуникације и друштва. Све три димензије се морају покрити специфичном анализом дискурса комуникативног догађаја. Анализа би затим требало да се усмери на (1) лингвистичка својства текста (текст), (2) процесе који се односе на производњу и потрошњу текста (дискурзивна пракса), и (3) ширу друштвену праксу којој припада комуникативни догађај (друштвена пракса).

Слика 2: Ферклафов тродимензионални модел критичке анализе дискурса
(Извор: Jorgensen&Phillips, стр. 68)

Важно је бити свестан чињенице да ће анализа лингвистичких својстава текста неизбежно обухватити анализу дискурзивне праксе и обрнуто (Fairclough 1992b, стр. 73). Па ипак, текст и дискурзивна пракса представљају две различите димензије Ферклафовог модела и, сходно томе, треба их анализирати одвојено. Анализа дискурзивне праксе односи се на то како се аутори текстова ослањају на већ постојеће дискурсе и жанрове да би креирали неки текст и на то како примаоци текстова такође примењују расположиве дискурсе и жанрове у потрошњи и интерпретацији текстова. На пример, ТВ вести јесу жанр вести који може да користи различите дискурсе (нпр. дискурс опште добробити или неолиберални дискурс) и жанрове (нпр. жанр „тврдих или меких вести“). Колико гледаоци познају ТВ вести као жанр вести утицаће на њихово тумачење. Касније се, у дискусији са другима о ономе што је била тема вести, могу позивати на дискурсе и жанрове који су коришћени, комбинујући их можда са другим дискурсима и жанровима у хибридном облицима. Анализа текста концентрише се на формална својства (као што су вокабулар, граматика, синтакса и јасноћа реченице) од којих се лингвистички реализују дискурси и жанрови.

У односу између текстова и друштвене праксе посредник је дискурзивна пракса. Одатле следи да само кроз дискурзивне праксе – кроз које људи користе језик да производе и конзумирају текстове – текстови обликују друштвену праксу и друштвена пракса обликује текстове. Истовремено, текст (формална лингвистичка својства) утиче и на процесе производње и потрошње (Fairclough 1992b, стр. 71; 1993, стр. 136; 1995b, стр. 60). Они дискурси и жанрови који се заједно артикулишу да би се произвео текст, и на које се његови примаоци ослањају приликом тумачења, имају одређену лингвистичку структуру која обликује и производњу и потрошњу текста. Анализа једног комуникативног догађаја тако обухвата следеће:

- анализу дискурса и жанрова који се артикулишу у производњи и потрошњи текста (ниво дискурзивне праксе);
- анализу лингвистичке структуре (ниво текста), и
- разматрања о томе да ли дискурзивна пракса репродукује или, уместо тога, реструктурира постојећи поредак дискурса, као и о томе какве последице то има на ширу друштвену праксу (ниво друштвене праксе).

Анализа дискурса није довољна сама по себи за анализу шире друштвене праксе, будући да друштвена пракса обухвата и дискурзивне и недискурзивне елементе. Поред анализе дискурса неопходна је и друштвена и културна теорија. Главни циљ критичке анализе дискурса је да истражи везе између употребе језика и друштвене праксе. У жижи интересовања је улога дискурзивних пракси у одржавању друштвеног поретка и друштвене промене. Истраживање се наставља анализом специфичних примера употребе језика или, ако се употреби Ферклафова терминологија, анализом комуникативног догађаја у односу на поредак дискурса. Сваки комуникативни догађај функционише као облик друштвене праксе у репродуковању или изазивању поретка дискурса. То значи да комуникативни догађаји обликују ширу друштвену праксу и да шири друштвена пракса обликује комуникативне догађаје кроз однос са поретком дискурса.

Општа намена тродимензионалног модела је, дакле, да обезбеди аналитички оквир за анализу дискурса. Модел се заснива на принципу (и промовише тај принцип) да се текстови никада не могу разумети или анализирати изоловано – могу се разумети само у односу на мрежу других текстова и у односу на друштвени контекст. Према Чулијаракијевој и Ферклафу (Chouliaraki&Fairclough, 1999), аутори замењују текст тродимензионалним моделом са концептуализацијом текстова и говора као делом процеса артикулације (Chouliaraki&Fairclough, 1999, стр. 21, 37). За појам артикулације ослањају се делом на Лаклоово и Муфова схватање друштвене праксе као производа коартикулације различитих елемената, али праве разлику у односу на природу артикулисаних елемената: док Лакло и Муфова виде друштвене праксе као потпуно дискурзивне и стога све процесе артикулације објашњавају у контексту дискурзивне логике, Чулијараки и Ферклаф праве разлику између недискурзивних и дискурзивних момената друштвене праксе и сугеришу да се ови моменти придржавају другачије логике. Да би концептуализовали другачију логику, они се позивају на критички реализам (нпр., Bhaskar 1986; Collier 1994, према: Jorgensen and Phillips, 2002), нарочито на теорију да друштвени живот функционише сходно низу механизма од којих сваки има свој сопствени дистинктивни „генеративни ефекат“ на догађаје, али који увек посредују једни другима у производњи догађаја (Chouliaraki and Fairclough 1999, стр. 19). Да би се концептуализовали ових механизми у смислу момената друштвене праксе,

они се позивају на Дејвида Харвија (1996) и његову теорију момената као елемената који „интернализују“, али се не могу свести један на други (Chouliaraki and Fairclough, 1999, стр. 21).

На пример, одлазак у куповину обично обухвата и вербалну комуникацију са продавцем и економску трансакцију. Разговор и плаћање тако представљају два момента која се у пракси куповине артикулишу заједно. Уколико желимо да анализирамо куповину користећи појам артикулације према Чулијаракијевој и Ферклафу, анализирали бисмо конверзацију са продавцем као дискурс који користи лингвистичке алате, а тој анализи бисмо морали да додамо економску анализу размене новца за робу, позивајући се на економску теорију. Економија и дискурс према Чулијаракијевој и Ферклафу јесу две различите врсте механизма и не могу се анализирати коришћењем истих теорија и алата. На тај начин, супротно Лаклоу и Муфовой, Чулијараки и Ферклаф одржавају разлику између дискурзивног и недискурзивног: дискурзивно је једна врста механизма који делује у комбинацији са другим механизмима – нпр. економским, физичким, биолошким и психолошким – како би се конституисала друштвена пракса. Механизми представљају моменте сваке друштвене праксе, који су у дијалектичком односу једни са другима, али од којих сваки има своју сопствену логику и мора се анализирати у свом сопственом облику помоћу одговарајућих аналитичких алата. Према Чулијаракијевој и Ферклафу, могуће је емпиријски истраживати одређену конфигурацију момената у специфичној друштвеној пракси и релативно оптерећење сваког момента у производњи те друштвене праксе.

У поређењу са тродимензионалним моделом, нова концептуализација можда обезбеђује боље смернице за анализу онога што се назива дискурзивном праксом и друштвеном праксом у тродимензионалном моделу, будући да специфицирање дискурзивних и недискурзивних момената друштвене праксе који су предмет проучавања може да обезбеди назнаке у смислу врсте теорија које су одговарајуће за анализу различитих врста логике. Па ипак, у односу на импликације за емпиријско истраживање, Јергенсенова и Филипс не сматрају ново схватање веома различитим од тродимензионалног модела и одабрали су тродимензионални модел да представља основни оквир за анализу дискурса код Ферклафа на основу тога што описује однос између текста и контекста на високо педагошки начин. Уз то,

њихово је виђење да ново схватање пати од истих слабости као и тродимензионални модел: како се латити разоткривања и анализирања дијалектичких односа међу различитим дискурзивним и недискурзивним моментима друштвене праксе подједнако је нејасно као и како се латити истраживања дијалектичких односа између дискурзивних и недискурзивних пракси.

2.1.3.3.2 Комуникативни догађаји и поредак дискурса

Ферклаф схвата однос између комуникативног догађаја и поретка дискурса као дијалектички. Поредак дискурса је систем, али не систем у структуралистичком смислу. Другим речима, комуникативни догађаји не само да репродукују поредак дискурса, већ могу и да га промене кроз креативну употребу језика. На пример, када службеник за односе са јавношћу неке болнице користи потрошачки дискурс, он се ослања на систем – поредак дискурса – али, чинећи то, истовремено учествује и у конституисању тог система. Или, када се новинар ослања на дискурс који се рутински користи у медијима, он или она такође играју улогу у репродукцији система медија. Поредак дискурса јесте збир свих жанрова и дискурса који су у употреби у специфичном друштвеном домену. Пре свега, поредак дискурса је систем у смислу да, с једне стране, он обликује, али с друге стране и њега обликују специфични примери употребе језика. На тај начин он је и структура и пракса. Употреба дискурса и жанрова као ресурса у комуникацији контролише се поретком дискурса, јер поредак дискурса конституише ресурсе (дискурсе и жанрове) који су на располагању. Он ограничава оно што се може рећи. Али, истовремено, корисници језика могу да промене поредак дискурса користећи дискурсе и жанрове на нове начине или преузимајући дискурсе и жанрове из других редова дискурса. Пореци дискурса су нарочито отворени за промену када се уведу у игру дискурси и жанрови из других поредака дискурса.

На пример, за различите дискурзивне праксе које чине поредак дискурса британске здравствене службе карактеристични су одређени дискурси и жанрови. Дискурс опште добробити је доминантан, али почетком осамдесетих година 20. века он улази у борбу са осталим дискурсима, укључујући дискурс неолибералног

потрошача, који се пре тога скоро искључиво повезивао са поретком дискурса тржишта. Службеници за односе са јавношћу сада у већој мери користе дискурсе који промовишу здравствене услуге као да су роба и који се обраћају пацијенту као потрошачу пре него као суграђанину. Ово се може посматрати као одраз и покретачка сила промене у широј друштвеној пракси, коју Ферклаф види као „маркетизацију дискурса“ – друштвеног развоја новог модерног доба, где дискурс тржишта колонизује дискурзивне пракси јавних институција (Fairclough, 1992b, 1993, 1998).

Какав је однос између поретка дискурса и друштвеног контекста? У својим раним радовима Ферклаф је имао склоност да повезује поредак дискурса са специфичном институцијом (као поредак дискурса универзитета, поредак дискурса медија, итд.) (Fairclough, 1995b), док је истовремено наглашавао да дискурси и поредак дискурса могу да функционишу и изван институционалних граница. У свом каснијем делу са Чулијаракијевом, појам поретка дискурса успешно је упарен са концептом „поља“ Пјера Бордјеа (Chouliaraki and Fairclough, 1999, стр. 101ff). Укратко, за Бордјеа, „поље“ је релативно аутономни друштвени домен који се покорава специфичној друштвеној логици (видети Bourdieu and Wacquant 1996: 94ff, према: Jorgensen and Phillips, 2002). Актери у оквиру специфичног поља, као што је поље спорта, политике или медија, боре се да достигну исти циљ. Они су на тај начин повезани једни са другима на противуречан начин, јер о положају појединих актера у пољу одлучује њихова релативна удаљеност од циља. На пример, у политичком пољу различити политичари и политичке партије боре се да задобију политичку моћ и подељени су у пољу у смислу своје релативне снаге. Друштво се, према Бордјеу, састоји од низа таквих поља којима управља „поље моћи“ које их наткриљује, а која су истовремено повезана у сложену мрежу односа. Чулијаракијева и Ферклаф (Chouliaraki and Fairclough, 1999, стр. 114) сугеришу да ми видимо поредак дискурса као дискурзивни аспект поља. Они критикују Бордјеа за недовољно теорије и за потцењивање улоге дискурса у борбама у оквиру и између поља, те нуде анализу дискурса као неопходан додатак Бордјеовој теорији (Chouliaraki and Fairclough, 1999, стр. 104ff). Ипак, они сугеришу да Бордје може да критичкој анализи дискурса обезбеди теорију која ће учврстити поредак дискурса унутар поретка друштвене праксе, што представља комбинацију дискурзивних и

недискурзивних момената. Поредак дискурса је поново концептуализован као потенцијално противречна конфигурација дискурса у датом друштвеном пољу и ова поновна концептуализација изоштрава концепт као аналитички алат. Још уопштеније, увођење Бордјеове теорије у критичку анализу дискурса чини приступачним дискурсно-аналитичка истраживања односа у оквиру поља и између различитих поља.

2.1.3.3.3 Интертекстуалност и интердискурзивност

Интердискурзивност се одиграва када се различити дискурси и жанрови артикулишу заједно у комуникативном догађају. Кроз нове артикулације дискурса границе се мењају, како у оквиру поретка дискурса, тако и међу различитим порецима дискурса. Креативне дискурзивне праксе у којима се типови дискурса комбинују на нов и сложен начин – у нове „интердискурзивне мешавине“ – јесу како знак, тако и покретачка сила у дискурзивној, а тиме и друштвено-културној промени. С друге стране, дискурзивне праксе у којима се дискурси мешају на конвенционалан начин, јесу индикација и подстицај стабилности доминантног поретка дискурса, а тиме и доминантног друштвеног поретка. Репродукције дискурса и промена могу се на тај начин истражити кроз анализу односа између различитих дискурса у оквиру поретка дискурса и између различитих поредака дискурса (Fairclough, 1995b, стр. 56). Интердискурзивност је облик интертекстуалности. Интертекстуалност се односи на стање у којем се сви комуникативни догађаји ослањају на раније догађаје. Човек не може да избегне коришћење речи и фраза које је неко већ раније користио. Нарочито изражен облик интертекстуалности јесте манифестна интертекстуалност, којом се текстови експлицитно ослањају на друге текстове, на пример тако што их цитирају (Fairclough, 1992b, стр. 117).

Текст се може сагледавати као веза у интертекстуалном ланцу (Fairclough, 1995b, стр. 77ff): серија текстова у којима сваки текст укључује елементе из другог текста или других текстова. Пример је интертекстуални ланац који везује научни извештај са медијским текстом и са текстовима и говором публике: новинар укључује елементе научног извештаја у продукцију медијског текста; у процесу

потрошње, примаоци укључују елементе из медијског текста у конструисање новог текста. Интертекстуалност се односи на утицај историје на текст и на утицај текста на историју у смислу да се текст ослања на раније текстове и на тај начин доприноси историјском развоју и промени (Kristeva 1986: 39; цитирано у: Fairclough 1992b, стр. 102). Док неки постструктуралисти (нпр. Фиске, 1987) виде интертекстуалност и интердискурзивност као манифестацију екстремне нестабилности и променљивости језика, Ферклаф је види као знак и стабилности и нестабилности, и континуитета и промене. Промена се ствара позивањем на постојеће дискурсе на нови начин, али могућности за промену ограничене су односима моћи који, између осталог, детерминишу приступ различитих актера различитим дискурсима.

„[...] наизглед неограничене могућности креативности у дискурзивној пракси које сугерише појам интердискурзивности – неограничена комбинација и рекомбинација жанрова и дискурса – у пракси су ограничене и ометају их стање односа хегемоније и хегемонистичка борба“ (Fairclough, 1993, стр. 137).

Дискурзивни односи јесу место друштвене борбе и сукоба:

„[...] Поредак дискурса може се сагледавати као један домен потенцијалне културне хегемоније, са доминантним групама које се боре да наметну и одрже одређену структуру у оквиру и између њих.“ (Fairclough, 1995b, стр. 56).

То што један доминантан дискурс не контролише друштво не значи да су сви дискурси једнаки. На пример, очито је да на масовне медије неки дискурси утичу јаче него неки други. Медији ће теже преузети чисто академски дискурс него хибридни дискурс који је комбинација академског (из поретка дискурса универзитета) и популарног (из поретка дискурса свакодневице). Да би се разумели односи моћи међу различитим дискурсима и њихове последице, потребно је сагледати Ферклафове појмове идеологије и хегемоније, о чему ће бити речи у делу 1.6 који следи.

Ферклаф је у својим раним радовима назвао свој приступ језику и дискурсу критичком студијом језика (Fairclough, 1989, стр. 5). Циљ свог приступа описао је као „допринос општем подизању свести експлоататорских друштвених односа кроз усредсређивање на језик“ (Fairclough, 1989, стр. 4). Овај циљ нарочито преовладава у његовим каснији радовима, у којима се сам приступ даље развија, тако да сада

чини један од најсвеобухватнијих оквира КАД-а (Fairclough, 1992, 1993, 1995a, 1995b; Chuliaraki and Fairclough, 1999).

За Чулијаракијеву и Ферклафа (Chuliaraki and Fairclough, 1999) КАД „уједињује друштвене науке и лингвистику [...] у јединствен теоријски и аналитички оквир, успостављајући дијалог међу њима“ (Chuliaraki and Fairclough, 1999, стр. 6). Лингвистичка теорија на коју се овде мисли јесте системско-функционална лингвистика, која је темељ аналитичког оквира код Ферклафа, али и код других практичара КАД-а (Fowler et al., 1979; Fowler, 1991; Hodge&Kress, 1979). Ферклафов приступ ослања се и на један број критичких друштвених теоретичара, као што су Фуко (концепт поретка дискурса), Грамши (концепт хегемоније), Хабермас (концепт колонизације дискурса) (Fairclough, 1989, 1992, 1995a, 1995b).

Чулијаракијева и Ферклаф (Chuliaraki and Fairclough, 1999) постулирају да КАД треба да начини нарочит допринос. Они наводе да „су протекле две деценије биле период дубоких економских и друштвених трансформација у глобалним размерама“ (Chuliaraki and Fairclough, 1999, стр. 30). Они верују да се ове промене, иако су се десиле услед одређених деловања људи, перципирају као „део природе“ (Chuliaraki and Fairclough, 1999, стр. 4), тј. верују да се промене и трансформације перципирају као природне, а не као каузално деловање људи. Недавне економске и друштвене промене, према Чулијаракијевој и Ферклафу (Chuliaraki and Fairclough, 1999), „јесу у значајној мери [...] трансформације у језику и дискурсу“ (Chuliaraki and Fairclough, 1999, стр.4), а КАД може да помогне тако што ће пружити теорију трансформација и створити свесност „о ономе што јесте, како је то настало, те шта би могло да постане, на основу чега људи могу да буду у стању да сачине и преправе своје животе“ (Chuliaraki and Fairclough, 1999, стр. 4). Са таквим циљем на уму, Чулијаракијева и Ферклаф (Chuliaraki and Fairclough, 1999) тврде да „је КАД неке комуникативне интеракције поставила тако да покаже да су семиотичка и лингвистичка обележја те интеракције систематски повезана са оним што се догађа у друштву, те да се оно што се заиста догађа у друштву делимично или у целини догађа семиотички и лингвистички. Другим речима, КАД систематски мапира односе трансформације између симболичког и несимболичког, између дискурса и недискурзивног“ (Chuliaraki and Fairclough, 1999, стр. 113).

У овом приступу КАД-у, у анализи сваког комуникативног догађаја (интеракције) постоје три аналитичке жиже интересовања. То су текст (нпр. новински извештај), дискурзивна пракса (нпр. процес производње и потрошње) и друштвено-културна пракса (нпр. друштвене и културне структуре које доводе до комуникативног догађаја) (Fairclough, 1995b, стр. 57; Chuliaraki&Fairclough, 1999, стр. 113). То веома подсећа на Ван Дајкове три димензије анализе идеологије: дискурс, друштвену когницију и друштвену анализу (анализу друштвених структура). Главна разлика између Ферклафовог и Ван Дајковог приступа јесте друга димензија, она која је посредник између преостале две. Док Ван Дајк схвата друштвену когницију и менталне моделе као посреднике између дискурса и друштвеног, Ферклаф верује да овај задатак преузимају дискурзивне праксе – продукција и потрошња текста (Fairclough, 1995b, стр. 59). У овом случају, та два приступа КАД-у су „слична по концепцији“ (Fairclough, 1995b, стр. 59).

2.2 Појмови

2.2.1 Дискурс, идеологија и хегемонија

Идеологија је за Ферклафа „значање у служби моћи“ (Fairclough 1995b, стр. 14). Још прецизније, он идеологије схвата као конструкције значења које доприносе производњи, репродукцији и трансформацији односа доминације (Fairclough 1992b, стр. 87; cf. Chouliaraki and Fairclough, 1999, стр. 26ff). Идеологије се стварају у друштвима у којима се односи доминације заснивају на друштвеним структурама као што су класе и род. Према Ферклафовој дефиницији, дискурси могу да буду мање или више идеолошки, при чему су идеолошки дискурси они који доприносе одржавању и трансформацији односа моћи. Јоргенсенова и Филипсова сматрају да код операционализације ове дефиниције постоји проблем. По њима се поставља питање да ли постоји било који дискурс који НЕМА последице по односе моћи или доминације у друштву. Тешко је разликовати шта је идеологија, а шта не.

Ферклафово схватање идеологије уграђено у дискурзивну праксу ослања се на виђење идеологије Џона Томпсона (John Thompson) као праксе која функционише у процесима производње значења у свакодневном животу, чиме се

значање мобилише како би се одржали односи моћи (Thompson 1990, према: Jorgensen and Phillips, 2002). Овакав приступ идеологији се по средишту интересовања разликује од многих марксистичких приступа. Многи марксисти нису били заинтересовани за структуре одређених идеологија или за то како се идеологије артикулишу у одређеном друштвеном контексту. Уместо тога, они су идеологију третирали као апстрактан систем вредности који, попут друштвеног цемента, везује људе и тако обезбеђује кохерентност друштвеног поретка.

Заједничко са Томпсоном и многим другим теоретичарима друштва и културе који су формулисали приступе идеолошкој пракси, Ферклаф се ослања на рад Алтисера (Althusser) и у великом мери на рад Грамшија (Gramsci). Оба ова теоретичара нуде у својим радовима важне облике перспективе културних марксиста и обојица приписују важну улогу производњи значења у одржавању друштвеног поретка у свакодневном животу. Ферклаф се такође држи консензуса у оквиру критичких културних студија одбацујући делове Алтисерове теорије због тога што Алтисер посматра људе као пасивне идеолошке субјекте и на тај начин потцењује њихове могућности да делају. У оквиру студија комуникације и културе, постоји консензус да се значење текстова делимично креира у процесу тумачења. Ферклаф дели овај став. Текстови поседују потенцијале неколицине значења која могу бити контрадикторна међу собом и која су отворена за различита тумачења.

Отпор је могућ чак иако људи нису нужно свесни идеолошких димензија у пракси:

„Субјекти су позиционирани идеолошки, али су исто тако способни да делају креативно како би успоставили своје сопствене везе између различитих пракси и идеологија којима су изложени и да реструктурирају праксе и структуре позиционирања.“ (Fairclough, 1992b, стр. 91).

Ферклаф такође одбацује Алтисерово схватање идеологије као сумарног ентитета. Ферклаф верује да се људи могу позиционирати у оквиру различитих међусобно конкурентних идеологија и да то може довести до осећаја несигурности чији је ефекат стварање свесности идеолошким утицајима (Fairclough, 1992b). Овакво становиште ослања се на Грамшијеву идеју да се „здрав разум“ састоји од неколико конкурентних елемената који су резултат процеса разумевања неког значења у којем учествују све друштвене групе (Gramsci, 1991). Хегемонија није

само доминација, већ је и процес разумевања из којег се појављује консензус око значења. Постојање оваквих конкурентских елемената који су изазов за доминантна значења пружа људима изворе отпора. Као резултат тога, хегемонија никада није стабилна, већ је променљива и непотпуна, а консензус је увек само питање степена – „контрадикторна и нестабилна равнотежа“ (Fairclough, 1992b, стр. 93).

Према Ферклафу, концепт хегемоније нам пружа средства којима можемо да анализирамо дискурзивну праксу као део шире друштвене праксе у коју су укључени односи моћи: дискурзивна пракса може се сагледати као аспект хегемонијске борбе који доприноси репродукцији и трансформацији поретка дискурса чији је део (а тиме и постојећих односа моћи). Дискурзивна промена одиграва се онда када се дискурзивни елементи артикулишу на нови начин.

2.3 *Методологија*

Када је реч о методологији, према Бломарту и Булкану (Blommaert&Vulcaen, 2000, стр. 450), КАД нам пружа приличну шароликост. Из историјских разлога видно је коришћење системско-функционалне лингвистике, али категорије и концепти позајмљују се и из главних токова анализе дискурса и лингвистике текста, стилистике, друштвене семиотике, друштвене когниције, реторике и у новије време анализе конверзације. Водакова (Wodak) и њени сарадници развили су дискурсно-историјски метод с намером да утврде (интертекстуалну) историју фраза и аргумената (видети, нпр. Wodak 1995, van Leeuwen&Wodak, 1999, према: Blommaert&Vulcaen, 2000, стр. 450). Овај метод започиње са оригиналним документима (нпр. у анализи афере Валдхајм, то су документа Вермахта о ратним активностима на Балкану), проширује се етнографским истраживањима о прошлости (нпр. интервјуисање ратних ветерана), и наставља широким спектром прикупљања података и анализом савремених новинских извештаја, политичког дискурса, веровања лаика и дискурса уопште (Blommaert&Vulcaen, 2000, стр. 450).

Неки практичари КАД-а поздрављају разноврсност методологије (Chouliaraki&Fairclough, 1999, стр. 17, према: Blommaert&Vulcaen, 2000, стр. 450); други теже ка систематском и циљаном оквиру који се, на пример, заснива на

концептима жанра и поља и на друштвено-семантичкој репрезентацији друштвених актера (van Leeuwen, 1993, 1996, наведено према: Blommaert&Bulcaen, 2000, стр. 450).

2.4 Најчешће теме КАД-а

Интердисциплинарност критичке анализе дискурса огледа се и у избору тема за истраживања и у домену анализе (више о томе може се видети у: Shaffner&Wenden, 1995; Caldas-Coulthard&Coulthard, 1996; Blommaert&Bulcaen, 1997, према: Blommaert&Bulcaen, 2000, стр. 450). Најчешће теме и друштвени домени јесу следећи:

- политички дискурс (видети, нпр. Wodak, 1989; Chilton et al., 1998; Fairclough, 1989, 1992а, и Fairclough&Mauranen, 1997, према: Blommaert&Bulcaen, 2000, стр. 450);
- идеологија – дискурс се сагледава као средство кроз које (и у оквиру којег) се репродукују идеологије; сама идеологија је тема која је веома важна у КАД-у. Хоџ и Крес (Hodge&Kress, 1979) дају обележје својим радом, а у новије време Ван Дајк (van Dijk, 1998) даје социокогнитивну теорију идеологије;
- расизам – КАД посебну пажњу поклања расизму; Ван Дајк се и овде истиче као продуктиван аутор (1987, 1991, 1993 б), али овом темом баве се и многи други (преглед дају Wodak&Resigl 1999);
- економски дискурс;
- рекламе и култура промоције;
- језик медија;
- род, нарочито начин на који су жене представљене у медијима (нпр. Talbot, 1992; Caldas-Coulthard 1993, 1996; Clark&Zyngier, 1998; Walsh, 1998; Thronborrow, 1998, према: Blommaert&Bulcaen, 2000, стр. 451);
- институционални дискурс – језик игра одређену улогу у институционалним праксама, као што је нпр. комуникација између лекара и пацијента (Wodak, 1997, према: Blommaert&Bulcaen, 2000, стр. 451), социјални рад (Wodak, 1996, Hall et al, 1997, према: Blommaert&Bulcaen, 2000, стр. 451) и

бијрократија (Sarangi&Slembrouck, 1996, према: Blommaert&Bulcaen, 2000, стр. 451);

- образовање – образовање се сагледава као главна област у којој се репродукују друштвени односи, укључујући и представљање и формирање идентитета, али и могућности промене; Ферклаф и његови сарадници развили су приступ критичке свесности о језику (*Critical language awareness – CLA*) који заступа стимулацију критичке свесности код ученика педагошким дискурсима и дидактичким средствима (Clark et al 1989, 1990; Fairclough 1992c, Ivanic 1998; према: Blommaert&Bulcaen, 2000, стр. 451)
- писменост.

У свим овим доменима, истичу се питања асиметрије моћи, експлоатације, манипулације и структурних неједнакости.

2.5 Феминистичка критичка анализа дискурса

Пре него што буде речи о феминистичкој критичкој анализи дискурса, треба рећи да је пре више од двадесет година у оквиру науке о језику настало ново поље истраживања – феминистичка лингвистика, која не покушава само да опише језичку норму и језички систем, већ и да их критикује и укаже на њихове недостатке. Феминистичка лингвистика поставља питање на који начин се женски род (или жене) појављује у језику, и заступа становиште да се жене посредством језика тлаче, те сходно томе жели да критички допринесе промени таквог стања (Ћопић, 2007, стр. 237).

Феминистичке лингвисткиње (јер се овом области баве углавном жене) захтевају да се жене и у писаном и у говорном језику третирају као самостална и равноправна људска бића, чиме циљају директно у срж патријархалног друштва и изазивају углавном негативне реакције лингвиста. Званична лингвистика замерила је и то што феминистичка лингвистика нема за циљ опис језика него друштвено-политичке промене које се у њему огледају, чиме се наводно подређује и тобожња научна неутралност (Ћопић, 2007, стр. 237).

Феминистичке лингвистичкиње нарочити значај дају снази језика. Оне сматрају да је језик друштвено-историјски феномен који подлеже критици, који је

променљив, те да се посредством језика може мењати и друштво. Иако су свесне да друштвена промена не може да уследи само језичким путем, оне у језику препознају један од кључних фактора који одређују начин функционисања друштва: језик потврђује преовлађујуће норме и искључује мањине, односно умањује њихову вредност и значај. Дакле, утицај језика на друштво никако не треба умањивати (Ћопић, 2007, стр. 237).

Као један од новијих праваца појављује се и феминистичка критичка анализа дискурса, а као један од њених главних твораца Мишел Лазар (Michelle Lazar). У свом чланку објављеном 2007. године (Lazar, 2007, 141), Лазарова доводи у везу критичку анализу дискурса и феминистичке студије предлажући „феминистичку критичку анализу дискурса“, чији је циљ да унапреди богато и изнијансирано схватање комплексног деловања моћи и идеологије у дискурсу у одржавању (хијерархијском) родних социјалних расподела. По њеним речима, ово се још више односи на данашње време, када су питања рода, моћи и идеологије постала још сложенија и суптилнија. Прво, феминистичке теорије с краја осамдесетих година 20. века показале су да је постало веома проблематично говорити о „женама“ и „мушкарцима“ универзалним и сумирајућим терминима. Род се као друштвена категорија преплиће са другим категоријама друштвеног идентитета, укључујући сексуалност, етницитет, старост, (не)способност, друштвену класу и статус и географски положај. Патријархат се, као идеолошки систем, такође преплиће на комплексан начин са, на пример, идеологијама корпорација и потрошње. Друго, деловање родне идеологије и асиметричних односа моћи у дискурсу поприма прилично суптилне облике у (касним) модерним друштвима, мада у различитом степену и на различите начине у зависности од конкретне заједнице. Истовремено се, ипак, у неким деловима појављују нови облици вулгарног сексизма, као и тврдње о обрнутом сексизму које су се јавиле по узору на (пост)феминистичке реакције (*backlash*).

Циљ феминистичке критичке анализе дискурса, стога, јесте да прикаже сложене, суптилне, а некада и не тако суптилне, начине на који се родне претпоставке често узимају здраво за готово, а хегемонијски односи моћи кроз дискурс производе, одржавају, схватају и доводе у питање у различитим контекстима и заједницама. Циљ није чисто академско рашчлањивање текстова и

говора, већ се полази од признања да проблеми којима се ова грана КАД-а бави (с обзиром на вршење друштвене промене) имају материјалне и феноменолошке последице за групе жена и мушкараца у специфичним заједницама. Перспектива феминистичког КАД-а је очигледно по природи интердисциплинарна. С једне стране, она даје допринос (критичким) студијама језика и дискурса у виду перспективе коју су уобличиле феминистичка истраживања, а с друге стране, наговештава каква је корист од студија језика и дискурса за истраживање феминистичких проблема у оквиру родних и женских студија.

На питање које сама поставља – зашто **феминистичка** КАД? (са нагласком на „феминистичка“) – Лазарова покушава да пружи детаљније образложење на следећи начин. Она каже да је дуже од деценије у неколицини грана студија језика и дискурса постојао заједнички покрет ка експлицитном укључивање термина „феминистички“ у различита потпоља од стране феминистичких научника који су радили у овим областима, попут „феминистичке стилистике“ (Mills, 1995, према: Lazar, 2007), „феминистичке прагматике“ (Christie, 2000, према: Lazar, 2007) и „феминистичке анализе конверзације“ (нпр. Kitzinger, 2000, према: Lazar, 2007). Све ове области истраживања која су припадала главним правцима (тзв. *mainstream*) карактерисало је наводно неутрално и објективно истраживање које су феминистички оријентисани научници у тим областима доводили у питање. Пишући шире о феминизму и лингвистичкој теорији, 1992. године, Камеронова (Cameron) је објаснила да је један од њених главних циљева да „испита комплетну научно објективну пристрасност лингвистике и да покаже како су лингвистичке претпоставке и праксе умешане у патријархалну идеологију и угњетавање“ (Cameron, 1992, стр. 16, према: Lazar, 2007). Потреба да захтевају и установе феминистичку перспективу у студијама језика и дискурса део је, наравно, онога што су феминисткиње у академској сфери много година критиковале и тражиле да се промени у „**malestream**“ дисциплинама у друштвено-хуманистичким наукама и науци уопште (Gordon, 1986; Harding, 1986; Spender, 1981, према: Lazar, 2007).

По Лазаровој, постоје три су разлога због којих јепотребно додати и етикету „феминистички“. Прво, најочигледнији разлог јесте да многе студије у оквиру КАД-а које су усмерене на род усвајају критичко-феминистички поглед на родне односе – мотивисане су потребом да се постојеће стање ових односа стварно

промени. Овде треба напоменути, како каже Лазарова, да нису све студије које се баве родом у дискурсу нужно феминистичке у том критичком смислу.

Друго, неке феминисткиње су изразиле резервисаност према КАД-у, па је тако Камеронова (Cameron, 1998, стр. 969–970) написала: „[КАД] је један од оних широко прогресивних пројеката чији су оснивачи и доминантне фигуре ипак хетеросексуални белци“, а Вилкинсон и Кицингер (Wilkinson and Kitzinger, 1995) нарочито примећују пропуст ових мушкараца да феминисткињама припишу заслуге тако што ће цитирати њихове радове.“ На ово Лазарова каже да је извесно да већину феминистичких истраживања у оквиру КАД-а свакако не воде „хетеросексуални белци“, а што се тиче онога што су приметили Вилкинсон и Кицингер, она каже да је у новијој теорији у неким областима КАД-а приметно да се феминистички радови признају и укључују, наводећи као пример Чулијаракијеву и Ферклафа. Лазарова је мишљења да је неопходно да се у оквиру КАД-а успостави јасно „феминистичка политика артикулације“ (ову фразу позајмљује од Ведерел (Wetherell, 1995, стр. 141, према: Lazar, 2007). Када то каже, мисли на потребу да се у теорији и анализи наизглед безазлене, па ипак опресивне природе рода, као вишеструко релевантне категорије у многим друштвеним праксама, руководи феминистичким принципима и увидима. Овде се у свом образлагању позива на Екертову (Penelope Eckert), која је приметила да је род делатан на начин који је још више прожимајући и комплекснији него остали системи опресије:

„Док су односи моћи између мушкараца и жена слични онима између доминантних и подређених класа и етничких група, свакодневни контекст у коме се ови односи моћи одигравају је прилично различит. Не постоји културна норма по којој сваки припадник радничке класе мора да буде доживотни пар са чланом средње класе или да нека особа црне коже мора доживотно да буде пар са особом беле коже. Па ипак, наша традиционална родна идеологија диктира управо овакву врсту односа између мушкараца и жена“ (Eckert, 1989, стр. 253–254).

Треће, по Лазаровој, јесте да услед одсуства одговарајућег назива за ову врсту изучавања, аналитичари који се баве феминистичком анализом дискурса, а широм планете их је све више, нису довољно организовани да би се ујединили у заједнички форум. По њеном мишљењу, ово би омогућило већу видљивост те групе, што сматра важним заглавну струју КАД-а.

Лазарова поставља и друго питање – зашто се феминизам одлучио баш за КАД? Када је реч о феминизму и КАД-у, постоји много поклапања у смислу друштвених циљева еманципације. За разлику од феминистичких приступа који користе методе дескриптивне анализе дискурса, феминистички КАД има ту предност да од почетка делује у оквиру политички ангажованог експланаторног програма анализе дискурса. КАД нуди разрађену теорију односа између друштвене праксе и структура дискурса (видети, нпр. Wodak&Meyer, 2001, према: Lazar, 2007, стр. 144), као и широк спектар алата и стратегија за детаљне анализе контекстуализованих употреба језика у текстовима и говору. Поред тога, под окриљем истраживања КАД-а, развијене су експлицитне анализе различитих облика системске неједнакости. Истраживачи феминистичког дискурса могу много да науче о међусобној повезаности и својственошћима дискурзивних стратегија употребљених у различитим облицима друштвене неједнакости и опресије, које можемо пронаћи у критичкој феминистичкој анализи и стратегијама друштвене промене. Једном речју, по Лазаровој, веза између феминизма и КАД-а може да произведе богату и моћну политичку критику која ће довести до конкретне акције.

Феминистичка КАД, као политичка перспектива о роду која се бави демистификацијом међусобних односа рода, моћи и идеологије у дискурсу, примењива је подједнако на изучавање текста и говора, што је чини противсредством за приступе који фаворизују један лингвистички приступ у односу на неке друге (видети Lazar, 2005). Оно што је по Лазаровој врло важно, а што не нуде неки други приступи у лингвистици, јесте уважавање мултимодалне димензије. У истраживањима КАД-а језик се критички анализира заједно са другим семиотичким модалитетима, попут визуелних слика, пројекција, гестова и звукова, што ову анализу чини богатијом и са више увида. Дакле, по Лазаровој је јасно да мултимодални поглед на дискурс има велику вредност за холистичку феминистичку дискурзивну конструкцију рода (Lazar, 1999, 2000).

2.6 Језик и моћ

Према Филиповићевој (Филиповић, 2009, стр. 37), социолингвисти су донедавно сматрали да је концепт друштвене моћи мање релевантан за социолингвистичка истраживања него неки други социјални параметри. У том смислу, она наводи тврдње Хадсона (Hudson, 2001, стр. 240, према: Филиповић, 2009, стр. 37), који каже да моћ, ма колико да је значајна у животу и друштву у најширем смислу, у социолингвистичком моделу има мањи значај него солидарност јер мање утиче на језик.

Критику овакве социолингвистике изнео је Ферклаф (Fairclough, 2001) у својој студији „Језик и моћ“ (Fairclough, 2001; Филиповић, 2009, стр. 37). У уводу ове студије, Ферклаф каже да је то књига о језику и моћи или, још прецизније, о употреби језика и неједнаким односима моћи, нарочито у модерној Британији. Он каже да је имао два циља при писању књиге: први, који је више теоретски, да помогне да се исправи широко распрострањено потцењивање значаја језика у продукцији, одржавању и промени друштвених односа моћи; и други, практични, да помогне да се подигне свест о томе како језик доприноси да неке групе људи доминирају над другима, јер је свест први корак ка еманципацији (Fairclough, 2001, стр. 1). У истој студији, у поглављу од дискурсу и моћи (Поглавље бр. 3 – Дискурс и моћ), Ферклаф истражује различите димензије односа између језика и моћи. Своју пажњу је усмерио на два главна аспекта тог односа: моћ У дискурсу и моћ У ПОЗАДИНИ дискурса.

2.6.1 Моћ у дискурсу

У делу који говори о моћи у дискурсу, Ферклаф се бави дискурсом као местом где се моћ користи и прописује, и то на примерима говорног дискурса „лице-у-лице“ између доктора и студената медицине, затим на примеру моћи у „кроскултуралном“ дискурсу, где учесници припадају различитим етничким групама, и примеру „скривене моћи“ у дискурсу мас-медија (Fairclough, 2001, стр. 43, 44). Када је реч о примеру говорног дискурса „лице-у-лице“, Ферклаф каже да се на основу таквих примера може рећи да моћ у дискурсу има везе са моћним

учесницима који контролишу и ограничавају допринос оних који немају подједнаку моћ (у овом случају ради се о докторима и студентима медицине). У „кроскултуралном“ дискурсу опет имамо однос између моћних и оних који немају моћ, при чему се друга група и културно и лингвистички разликује од прве. У том случају имамо тзв. чуваре капије (енгл. *gatekeepers*). Они обично припадају друштвено доминантној културној групи која контролише сусрет током ког се одређује да ли ће особа добити посао или приступ неком другом значајном циљу. На примеру савремене Британије, Ферклаф наводи да су типични „чувари капије“ белци средње класе у односу на чланове различитих етничких и културних мањина азијског, западно-индијског или афричког порекла (Fairclough, 2001, стр. 47). Моћ у дискурсу између чланова различитих културних група је, према Ферклафу, елемент доминације беле већине над мањином црнаца и Азијата, или елемент институционализованог расизма (Fairclough, 2001, стр. 49).

Када постоји временска и просторна дистанца између учесника у дискурсу, Ферклаф говори о „скривеној моћи“, карактеристичној за писани језик. Он посебно издваја дискурс масовних медија – телевизије, радија, филма и, нарочито, новинске штампе (Fairclough, 2001, стр. 49). Овај дискурс је једностран – присутна је оштра подела између ствараоца и онога који тумачи текст. Такође, постоји још једна важна разлика између њега и дискурса „лице-у-лице“. Наиме, код дискурса „лице-у-лице“, онај ко ствара дискурс прилагођава га ономе ко треба да га интерпретира, а улоге учесника се смењују, свако је и стваралац дискурса и тумач дискурса. Дискурс медија намењен је масовној публици, при чему стваралац дискурса има у виду тзв. идеалног субјекта којем се обраћа, не знајући ко је заиста у публици, па тако ни дискурс не може да буде прилагођен одређеној групи примаоца (Fairclough, 2001, стр. 49).

Када говори о природи односа моћи у дискурсу медија, они који стварају дискурс имају искључиву моћ да одлучују о томе шта ће бити обухваћено а шта не, како ће неки догађај бити приказан, па чак и о предметном положају публике. Он каже да неједнакост постоји и у погледу цитирања и позивања на изворе (где друштвене групе такође нису подједнако представљене), а и идеологија обично и претежно иде у корист носилаца моћи (Fairclough, 2001, стр. 50, 51).

2.6.2 Моћ у позадини дискурса

Моћ у позадини дискурса је такође скривена моћ. Идеја о „моћи у позадини дискурса“ јесте да постоји комплетан друштвени поредак дискурса који је сачињен и који се држи заједно као прикривени ефекат моћи (Fairclough, 2001, стр. 55). У овом делу Ферклаф говори о томе како поредак дискурса, као димензију друштвеног поретка друштвених институција или друштава, обликују и конституишу односи моћи. Као ефекте моћи он наводи диференцијацију језика на „стандардни“ и „нестандардни“, конвенције повезане са одређеним типом дискурса, као што је дискурс гинеколошког прегледа, и ограничења у приступу одређеним типовим дискурса, постављајући питање ко има приступ којој врсти дискурса и ко има моћ да наметне и ограничи приступ. Као ограничење приступа он наводи религијске церемоније – црквену службу коју може да служи само свештеник, али исто тако каже да се у овом погледу религија не разликује много од медицине, образовања или права: медицински прегледи, предавања или парнице можда нису толико ритуализовани као црквена служба, али ипак постоје строга ограничења у погледу тога ко их може обављати и ко може да стекне квалификације да их обавља (Fairclough, 2001, стр. 63). У принципу, такве квалификације може да стекне свако, али у пракси их стичу углавном људи из доминантног блока.

Као пример мање институционализованог, неједнако распоређеног културног капитала Ферклаф наводи писменост. По њему кључну улогу и одговорност у овом смислу има образовни систем (Fairclough, 2001, стр. 65).

О образовању и његовој улози у друштвеној класификацији говори и Филиповићева (Филиповић, 2009, стр. 39), која уочава да је образовање кључни критеријум за приступ одређеним занимањима и за улазак у одређену економску рубрику (обрачунату према годишњим приходима). У једном егалитарном, демократском систему, свако би требало да има подједнак приступ образовању, а тиме и приступ позицијама друштвене моћи. Али у пракси је ситуација другачија, а језик има значај у остварењу академских постигнућа (Филиповић, 2009, стр. 39).

Најкраће речено, када се говори о односу језика и моћи, на основу претходно изнетог може се рећи да, с једне стране, дискурс јесте место где се моћ користи и прописује, док с друге стране, у његовој позадини стоје одређени односи моћи. Ферклаф сматра да се у оба случаја моћ осваја, задржава и губи у друштвеним

борбама. Када је реч о „моћи у дискурсу“, дискурс је место где се борба за моћ одвија, а када је реч о „моћи у позадини дискурса“, он је добитак у борбама за моћ – за контролу над поретком дискурса који представља моћни механизам за одржавање моћи (Fairclough, 2001, стр. 73, 74).

2.7 Језик и идеологија

У претходном тексту већ је било речи о односу језика и идеологије код Ферклафа. Овде ћемо поменути још нека гледишта.

Према Фридриху (Friedrich, 1989, стр. 300, према: Woolard, 1992, стр. 236) термину „идеологија“ приписана су многа значења, од здраворазумских до полустручних. Истовремено, термини „идеологија“ и „језик“ појављују се често у мноштву антрополошких, социолингвистичких и културних студија (Woolard&Scieffelin, 1994, стр. 55).

У критичкој (макро)социолингвистици језик се третира као један од кључних корелата (али и суштинских елемената) културних модела и идеологија које су њихов саставни део. Културни модели служе за обликовање ставова, веровања, перцепција, као и емоција и реакција осталих чланова говорне заједнице. Разумевање образаца језичке интеракције даје јаснији увид у њихову структуру и разоткрива идеолошке постулате који формирају наше виђење света који нас окружује (Филиповић, 2009, стр. 19).

Према Филиповићевој, идеологије су друштвени конструкти који нам помажу да створимо друштвену (културну, политичку, лингвистичку, и сл.) слику света који нас окружује. „Кроз различите идеологије ми себи обезбеђујемо различите интерпретације чињеница са којима се суочавамо. Свака интерпретација, свака идеологија, један је од примера наметања обрасца – неке врсте структуре или организације – у процесу разумевања (или погрешног разумевања) чињеница, догађаја, активности, начина на који обрађујемо визуелне и аудитивне садржаје. Идеолошке мапе не представљају објективну, екстерну реалност. Обрасци које ми намећемо, или прихватамо од других, не морају бити софистицирани, али без њих остали бисмо без икаквих смерница и неспособни да разумемо насумичне делове информација који за нас тада не би имали никаквог смисла ни значења“ (Freeden,

2003, стр. 2–3, према: Филиповић, 2009, стр. 19–20). Према Филиповићевој, идеологије су психокогнитивно-социјални конструкти који су присутни у животу сваког људског бића. Оне су много шире од идеологије како се најчешће схвата и употребљава у савременом српском језику, а то је у значењу политичке идеологије. Идеологије се заснивају на културним моделима, који варирају од једне друштвене заједнице до друге, али их свака без изузетка поседује. Наше свакодневно понашање, наши ставови према сопственом идентитету и вредности, идентитету и вредности наше и других заједница, у великој мери су условљени управо различитим идеологијама на основу којих се формирамо као личности и као друштвени актери. Идеологије су такође променљиве – једна особа може развити различите идеолошке перспективе у односу на различите аспекте сопственог живота у различитим животним добима (Филиповић, 2009, стр. 20).

Дакле, у лингвистичким дисциплинама (каква је и критичка анализа дискурса), термин „идеологија“ односи се на свеукупност културних значења и интерпретација садржаних у језичким порукама и језичким формама/структурама (у одабиру стила, регистра или варијетета (дијалекта или језика) које говорници унутар одређене друштвене заједнице одабирају за преношење порука (Филиповић, 2009, стр. 20): „Категорија идеологије неопходна је како би се разумеле разлике у (дискурзивним) праксама: праксе могу бити условљене идеологијом, а разноврсност дискурзивних пракси може бити резултат идеолошких сукоба.“ (Fairclough, 1995, стр. 12, према: Филиповић, 2009, стр. 20). Према неким ауторима (нпр., Cameron, 2003, стр. 447–448, према: Филиповић, 2009, стр. 20) термин „идеологија“ има различито значење од термина „ставови и веровања“, који у научним истраживањима најчешће корелирају са појединцима, док су идеологије *друштвене творевине*. Када је реч о језику, језичке идеологије се огледају не само у ономе што кажемо или напишемо (на друге теме), већ и у самим исказима о језику. Језичке идеологије су системске, менталне (и често имплицитне) структуре које говорницима омогућавају да разумеју, примењују и/или мењају језичке конвенције своје друштвене/културне заједнице (Филиповић, 2009, стр. 20).

Лингвистичке/језичке идеологије дефинишу се као: „скуп веровања о језику који говорници изговарају као рационализацију или оправданост схваћених језичких структура и употребе“ (Silverstein, 1979, стр. 193, према:

Woolard&Scieffelin, 1994, стр. 57); „очигледне идеје и циљеви које нека група има у погледу улога језика у друштвеним искуствима чланова како они доприносе изражавању те групе“ (Heath, 1977, стр. 53, према: Woolard&Scieffelin, 1994, стр. 57), и „културни систем идеја о друштвеним и лингвистичким односима, заједно са својим додатком моралних и политичких интереса“ (Irvine, 1989, стр. 255, према: Woolard&Scieffelin, 1994, стр. 57); и у најширем смислу, „као заједничке здраворазумске представе о природи језика у свету“ (Rumsey, 1990, стр. 346, према: Woolard&Scieffelin, 1994, стр. 57). Неке од разлика међу овим дефиницијама потичу од расправа о концепту саме идеологије.

Истраживања улоге идеологије у језику усмеравају се на ставове и претпоставке о етницитету, роду или моћи и на анализу начина на које ти ставови и претпоставке утичу на животе и понашање људи (Филиповић, 2009, стр. 20).

2.8 Језик и моћ у академском дискурсу

Из целокупног излагања у овом поглављу јасно се може уочити да су многи концепти којима се бави социолингвистика, а даље и критичка анализа дискурса, међусобно повезани. Тако је однос језика, моћи и идеологије у директној вези са друштвеном раслојеношћу, те многи теоретичари у области критичке друштвене теорије и критичке анализе дискурса друштвену раслојеност сагледавају као директан одраз идеолошке борбе за очување друштвене моћи и одржање статуса кво у друштвено-политичком поретку. Ферклаф (Fairclough, 2001, стр. 27, према: Филиповић, 2009, стр. 445) истиче да је језик једно од легитимних средстава за очување односа неједнакости, као и да функционише идеолошки. Језик потврђује претпостављену универзалност и „здраворазумску“ вредност датих идеологија и представља један од значајних пратилаца економске и политичке моћи. Филиповићева истиче да обрасци језичког понашања, с једне стране, представљају одраз културних модела и идеологија, али да, с друге стране, језичко понашање потврђује или оспорава, одржава или мења одређену идеологију (Филиповић, 2009, стр. 45–46).

Филиповићева нуди пример из домаће академске средине. Универзитет у Србији је веома традиционална, хијерархијски устројена институција која се

заснива на неравноправној комуникативној основи у интеракцији између професора и студената. Професори су носиоци знања и суверени владари судбине студената: они одлучују о томе шта ће предавати и шта ће студенти учити и колико и шта треба да знају да би положили испит. Професори се налазе на својим позицијама јер су претходним радом и резултатима свога рада доказали – и академској и широј јавности – да поседују одређене компетенције које им дозвољавају да доносе ове одлуке. Међутим, врло често професори своју позицију користе и да се поставе супериорно у односу на студенте, како физички, на пример, својом позицијом *ex-catedra* у учионици, постављањем говорнице као физичке баријере између себе (позиција моћи) и осталих (позиција подређености), тако и језички. Филиповићева користи казивања својих студената према којима професори по сопственој вољи одабирају саговорнике међу студентима (њихову некооперативност не толеришу, већ инсистирају да одабрани појединци говоре, користећи при томе дуге паузе и ћутање у току којих су очи свих присутних упрте у једну особу), дају им налог када да почну, а када да престану да говоре, често им не дозвољавају да „доврше мисао“ прекидајући их и прелазећи на другу тему или одабирајући другог студента за саговорника, те одлучују о употреби „ти“ и „Ви“ форми без постизања претходног договора са студентима. С обзиром на чињеницу да је српски академски дискурс крајње формалан, и да се у академским институцијама у разговору између професора и студената традиционално користи узајамно формално обраћање уз употребу „Ви“ форме, свака варијација у односу на ову норму, без претходне обостране сагласности, представља покушај позиционирања једног од саговорника као релативно супериорног. Према искуству ове ауторке, ова врста варијације је апсолутно једносмерна, односно користе је професори, али не и студенти (Филиповић, 2009, стр. 46).

Овде се можемо подсетити раније споменутог дискурса „лице у лице“ код Ферклафа (Fairclough, 2001, стр. 43–44), где он као пример наводи доминацију лекара у односу на студенте медицине. У сличном контексту контроле и ограничавања учешћа у комуникацији неравноправних, мање моћних саговорника, Ферклаф износи и пример из британске академске средине (Fairclough, 2001, стр. 38–39; Филиповић, 2009, стр. 46). Као пример друштвене структуре једне друштвене институције Ферклаф наводи школу. Школа има друштвени поредак и

поредак дискурса који подразумева изразито структурирање сопственог „друштвеног простора“ у скуп ситуација у којима се одвија дискурс (час, веће, време за игру, састанак запослених, и слично), скуп препознатљивих „друштвених улога“ у којима људи учествују у дискурсу (директор школе, наставник, ученик, итд.) и скуп одобрених намена дискурса – учење и подучавање, испитивање, одржавање друштвене контроле, као и скуп различитих типова дискурса (Fairclough, 2001, стр 38). Ако се пажња усмери на „друштвене улоге“, у извесном смислу се може рећи да су наставник и ученик *оно што раде*. Типови дискурса у учионици успостављају позиције за наставника и ученика и тек „заузимањем“ тих позиција неко постаје наставник, а неко ученик. Заузимање одређене позиције је у основи питање чињења или нечињења одређених ствари, у складу са дискурзивним правима и обавезама наставника и ученика – шта је свакоме од њих дозвољено и тражено да кажу у оквиру одређеног типа дискурса. Дакле, то је случај у ком друштвена структура, нарочито облик дискурзивних конвенција, одређује дискурс. Али, у овом случају, такође, наставник и ученик репродукују позиције које заузимају; те позиције настављају да буду део друштвене структуре само онда када су заузете. На тај начин, дискурс заузврат детерминише и репродукује друштвену структуру (Fairclough, 2001, стр. 38).

2.9 Језик и моћ на радном месту

Као и у другим друштвеним сферама, дискурс на радном месту обухвата не само односе колегијалности већ и односе моћи. Сваку интеракцију чине људи који одређују, репродукују и некада пружају отпор институционалним односима моћи кроз дискурс. Патеман (Pateman, 1980, према: Talbot, Atkinson&Atkinson, 2003, стр. 123) изучава односе моћи из перспективе опресивног и репресивног дискурса, док Ферклаф користи термин „моћ принуде“ (*coercive power*) (Fairclough, 1989, 1995, према: Talbot, Atkinson&Atkinson, 2003, стр. 123). „Опресија“ је отворени израз моћи, док је „репресивни дискурс“ прикривени начин коришћења моћи „одозго на доле“ или моћи принуде, где надмоћни минимизирају очигледне разлике у положају и наглашавају солидарност како би придобили свог саговорника на вољно покорвање и наклоност (Talbot, Atkinson&Atkinson, 2003, стр. 123).

Већ смо у претходном тексту имали прилике да видимо ставове Ферклафа. Овде се поново враћамо на његов став да су људи на позицијама моћи управо они који одређују шта је коректно или одговарајуће у некој интеракцији. Он даље наводи да ови људи имају и могућност да одреде у којој ће мери њихова моћ бити отворено изражена (Fairclough, 1989, стр. 72, према: Talbot, Atkinson&Atkinson, 2003, стр. 123), као и да се последњих година отворено маркирање моћи умањује. Заједно са опадањем отвореног маркирања моћи смањује се и формалност (Fairclough, 1992, према: Talbot, Atkinson&Atkinson, 2003, стр. 123) као и процес „конверзационализације“ јавног дискурса (Fairclough, 1995, према: Talbot, Atkinson&Atkinson, 2003, стр. 123).

Холмс, Стаб и Вајн (Holmes, Stubbe and Vine, 1999, према: Talbot, Atkinson&Atkinson, 2003, стр. 123) описују разноврсне начине, како отворене тако и прикривене, на које људи користе моћ на радном месту. Један очигледан начин директног изражавања моћи или статуса јесте начин на који високопозиционирани службеници користе отворене дискурзивне стратегије за контролу интеракције. Тако су, на пример, према подацима које су наведени аутори прикупили, виши службеници ти који утврђују дневни ред, издају директне налоге, експлицитно одобравају шта је неко урадио и дају кратак преглед одлука. Али, они се истовремено користе разноврсним мање директним, мање отвореним, а суптилнијим путевима изражавања моћи, а један од њих је начин на који воде неважне разговоре. Начин на који се води неважан разговор јесте пример прикривене конструкције моћи (Talbot, Atkinson&Atkinson, 2003, стр. 124).

Са односом језика и моћи на радном месту преплиће се и проблем родне неједнакости. Неједнакост при запошљавању и даље је један од главних проблема у многим земљама света. Жене ће се пре суочити са неједнакошћу на радном месту него мушкарци. Према истраживању које је Колд (Kolde, 1985, према: Davis, Т.А., 2005) спровео у САД, пре 1970. године занимање број један за жене било је секретарица, а затим су следиле књижарке, продавачице, касирке, келнерице, медицинске сестре, учитељице, кућне помоћнице, дактилографкиње и ниже медицинско особље. Средином осамдесетих, међутим, ова листа почела је помало да се мења. Жене су почеле да прелазе у шири круг нетрадиционалних послова и почеле су да расту прилике за њихово напредовање и више зараде. Професионалне

области које су се сматрале нетрадиционалним за жене биле су право, медицина, стоматологија, инжењерство, рачуноводство, осигурање, брокерство, продаја у произвођачкој индустрији и полиција (Kolde, 1985, према: Davis, T.A., 2005).

Истраживања показују да су радне норме биле одувек повезане са радном сегрегацијом по основу пола (Coser&Rockoff, 1971, према: Davis, T.A., 2005). Другим речима, жене и мушкарци су различити и треба да раде различите послове. Ране студије и литература откривају да су се жене које су ушле у различите традиционално мушке професије суочиле са дискриминаторским задацима и поступањима при запошљавању, са отпором колега и неадекватном обуком на послу.

Упркос значајним променама које се дешавају у друштвима широм света, неке норме повезане са родом и даље су доминантне. Хенли и Фридман (Henly and Freedman, 1979, према: Davis, T. A., 2005) сматрају да управо на радном месту жене бивају константно подсећане на стереотипе о радној снази. Па ипак, иако живе у свету у којем доминирају мушкарци, жене стално доказују своје способности и пружају огроман допринос мушкарцима и својим мушким колегама.

За Таненову и Кендалову (Kendal&Tannen, према: Wodak, 1997, стр. 81), интеракцију на радном месту карактерише јединствена констелација ограничења: институционална структура у којој су појединци ранжирани по хијерархији; историја претежно мушког учешћа у већини радних окружења, нарочито на високим положајима; још увек постојећи, мада одскора разбијен, образац учешћа на основу рода; периодична спољна евалуација у облику повишица плате, унапређења, расподеле радних задатака и извештаја о раду; и ситуација у којој се од учесника захтева да редовно буду у интеракцији са другима са којима нису у роду или које нису изабрали за сараднике. Радно место тако представља посебан изазов за оне који истражују однос рода и језика, као и прилику да се посматра интеракција у контексту ових ограничења.

Према перцепцији јавности, од свих занимања којима доминирају мушкарци, полиција се налази на врху када је реч о задацима који су повезани са родом (Pogrebin, 1986, према: Davis, T. A., 2005). Или, ако се изрази другачије, род има огроман утицај на полицијски посао (Acker, 1990, према: Davis, T. A., 2005).

2.9.1 Концепт делатне заједнице

У претходној дискусији поменуто је да се са односом језика и моћи на радном месту преплиће и проблем родне неједнакости, што нас доводи и до проблема односа језика и рода. О историјату изучавања језика и рода биће више речи у Поглављу 5, а овде бисмо се задржали на концепту делатне заједнице (енгл. *community of practice*). Он се појавио у оквиру нових теорија језика и рода, онда када су научници почели да праве разлику међу варијантама канонизованог језичког понашања кроз анализу образаца говора мушкараца и жена у различитим заједницама, друштвима и културама (Филиповић, 2009а, стр. 132).

Појам делатне заједнице створили су Лејвова и Венгер (Lave and Wenger, 1991), као средство за анализу односа између учења и друштвене околине (Benzie, Mavers, Somekh, & Cisneros-Cohernour, 2005; Сох, 2005, према: Campbell, 2007). Било је много расправа о дефинисању ове идеје и њеном преношењу у различите контексте (Brown & Duguid, 1991; Chaiklin & Lave, 1996; Contu & Willmott, 2003; Wenger, McDermott, & Snyder, 2002, према: Campbell, 2007), али је научна заједница генерално прихватила основне принципе и даље разраде које је дао Венгер (Wenger, 1998).

Концепт делатне заједнице заснива се на педагошкој традицији по којој се учење сматра за активност којој посредује друштво ((Daniels, 2001; Vygotsky, 1978, према: Campbell, 2007). Саломон (Salomon, према: Daniels, 2001, стр.70) тврди да: „[...] ћемо боље разумети људско знање уколико се истраживања заснивају на концепту да се знање дистрибуира међу појединцима, да је знање друштвено конструисано кроз удружене напоре да се достигну заједнички циљеви у културном окружењу и да се информације обрађују међу појединцима и алатима и предметима које даје култура.“³

Лејвова и Венгер (Lave and Wenger, 1991, стр. 98, према: Campbell, 2007, стр. 135) тврде да је делатна заједница скуп односа између особа, активности и света, током времена и у односу са другим делатним заједницама са којима постоје

³ „[...] a clearer understanding of human cognition would be achieved if studies were based on the concept that cognition is distributed among individuals, that knowledge is socially constructed through collaborative efforts to achieve shared objectives in cultural surroundings and that information is processed between individuals and tools and artefacts provided by the culture“ (Salomon, цитирано у: Daniels, 2001, стр.70, према: Campbell, 2007, стр. 135).

додир и преклапања. Делатна заједница није изоловано тело, већ се састоји од много чланова, који су сами чланови и многих других делатних заједница (Lave&Wenger, 1991; Wenger, 1998, према: Campbell, 2007, стр. 135). Из ове дефиниције произлазе различити аспекти делатних заједница: оне су извор значења, како индивидуално тако и на друштвеном плану, и стожери друштвене структуре у дефинисању могућности за учење (Lave&Wenger, 1991). На овај начин делатна заједница обезбеђује оквир за разумевање учења у друштвеном окружењу и развоја стручности. Браун и Дигид (Brown and Duguid, 1991, према: Campbell, 2007, стр. 135) у својој расправи наводе да учење у оквиру делатне заједнице треба посматрати као мост над процепом изнад рада и иновативности, те „да су кроз константно адаптирање променама чланства и променљивим околностима делатне заједнице које еволуирају значајна места иновативности“ (Brown and Duguid, 1991, стр. 2, према: Campbell, 2007, стр. 135).

Да би били део неке заједнице, људи морају најпре да буду прихваћени као чланови њене структуре. Лејвова и Венгер (Lave and Wenger, 1991, према: Campbell, 2007, стр. 135) наводе да се фундаментални део учења одиграва у друштвеном свету у коме људи/актери мењају правац, развијају идентитете и преобликују своје чланство у заједници. Нови члан неке заједнице легитимно учествује у учењу те заједнице, али му недостаје стручност старијег члана да би био у центру таквог процеса учења – стога се он налази на периферији учења. Веровања, понашања и вредности неке заједнице новајлија усваја на путу ка пуноправном чланству (Daniels, 2001, према: Campbell, 2007, стр. 135). Како развијају свој идентитет у оквиру заједнице, нови чланови се крећу са положаја легитимног периферног учесника ка пуноправном чланству у заједници, развијајући и обликујући и учење заједнице (Campbell, 2007, стр. 135).

Развијајући даље поставку Лејвове и Венгера (Lave and Wenger, 1991, према: Campbell, 2007, стр. 135), који су препознали да учење зависи од контекста, да је друштвено и да је део одређене праксе, Хазард (Huzzard, 2004, према: Campbell, 2007, стр. 135) тврди да, сходно томе, учење треба посматрати као „интегрални аспект друштвене праксе“ (Huzzard, 2004, р.351, према: Campbell, 2007, стр. 135), те да је, као такво, учење и само по себи друштвени процес. Данијелс (Daniels, 2001, стр. 116, према: Campbell, 2007, стр. 135) тврди да се радикално смештен приказ

знања и учења мора поставити у оквир политичке анализе моћи и контроле – учење у оквиру неке делатне заједнице не може се одвојити од односа моћи који се дешавају унутар друштвеног окружења. Управо су ти односи оно што одређује пут формирања идентитета унутар заједнице, а потом и учење које се одвија у њој. Овде можемо поново да подсетимо и на концепт критичке анализе дискурса, који се такође у једном свом сегменту бави односима моћи (њиховог успостављања, одржавања и преношења), и да констатујемо и још једном нагласимо колико су језик, учење и друштво заправо испреплетани и неодвојиви.

Према традиционалним веровањима институције су у великој мери засноване на претпоставци учења као индивидуалном процесу. Супротно томе, Венгер (Wenger, 1998, стр. 3, према: Campbell, 2007, стр. 136) гледа на учење пре као на „у основи друштвени процес“. Он тврди да се тако схваћено учење у основи заснива на формирању идентитета и значења унутар заједнице која је усмерена на одређену праксу. Концепт делатних заједница омогућава да се проучава учење у склопу одређене праксе и организације у којој ће се знање и вештине користити (Cox, 2005; Lave&Wenger, 1991; Wenger, 1998, према: Campbell, 2007, стр. 136).

Венгер (Wenger, 1998, према: Campbell, 2007, стр. 136) чини помак померајући жижу интересовања за делатне заједнице са пуког објашњења учења ка пуном теоријском оквиру за анализу (Benzie et al., 2005, према: Campbell, 2007, стр. 136). Према Бензију и др. (Benzie et al., 2005, према: Campbell, 2007, стр. 136) „појам делатне заједнице обезбеђује веома користан теоријски оквир за истраживање друштвених процеса група унутар контекста као што је [...] радно место“, који се могу посматрати као „структуре, ритуали, репертоари и односи“ (Benzie et al., 2005, стр. 183, према: Campbell, 2007, стр. 136).

По Венгеру, показатељи делатне заједнице су:

1. трајни узајамни односи – хармонични или конфликтни;
2. заједнички начини учествовања у заједничким ангажовањима;
3. брз проток информација и умножавање иновација;
4. одсуство увода – конверзација је процес који се одвија;
5. веома брзо постављање проблема о којем треба да се расправља;
6. значајно преклапање у описима учесника о томе ко припада заједници;

7. знање о томе шта други знају, шта могу да раде и како могу да допринесу неком подухвату;
8. заједничко дефинисање идентитета;
9. способност да се процени прикладност акција и производа;
10. специфични алати, репрезентације и други артефакти;
11. локална традиција, заједничке приче, заједничке шале, познати смех;
12. жаргон и пречице у комуникацији као настајање нових жаргона и пречица;
13. одређени препознатљиви стил којим се исказује чланство;
14. заједнички дискурс којим се одсликава одређена перспектива о свету (Wenger, 1998, стр. 125–6, према: Campbell, 2007, стр. 136).

Ако истом концепту приступимо из перспективе лингвистике, видимо да је и према Екертовој (Eckert, 2006) делатна заједница група људи који учествују у неком текућем заједничком подухвату. Делатне заједнице појављују се као одговор на заједнички интерес или положај и играју важну улогу у формирању учешћа својих чланова у свету који их окружује и њихове оријентације ка том свету. Делатне заједнице чине одговорну везу између појединца, групе и места у ширем друштвеном поретку, те стварају амбијент у којем се лингвистичка пракса појављује као функција ове везе. Проучавања делатних заједница, стога, имају значајну експланаторну снагу за ширу демографију језичке променљивости.

Као што је већ било речи, концепт делатне заједнице развили су Џин Лејв и Етјен Венгер (Lave and Wenger 1991; Wenger 2000) као основу друштвене теорије учења, и он се од тада непрекидно развија. Делатна заједница је скуп људи који се ангажују на заједничком подухвату: тим за куглање, клуб љубитеља књиге, група пријатеља, основна породица, црквени збор (Eckert, 2006).

Овај концепт ушао је у социолингвистику (Eckert and McConnell-Ginet 1992) као начин за стварање теорије језика и рода и, нарочито, за одговорно повезивање широких категорија друштвене и лингвистичке праксе (Eckert, 2006).

Вредност концепта делатних заједница за социолингвистику и лингвистичку антропологију лежи у чињеници да он идентификује друштвено груписање на основу заједничких апстрактних карактеристика (нпр. класа, род) или, једноставно, заједничког присуства на неком месту (нпр. крај у коме живимо, радно место), али увек на темељу заједничког деловања. У току редовне заједничке

активности делатна заједница развија начин на који обавља послове, и развија ставове, вредности, односе моћи, начин говора. Учесници у једној делатној заједници учествују у овим делатностима на основу свог места у делатној заједници и на основу места које та делатна заједница има у ширем друштвеном поретку. То значи да је делатна заједница плодно тло за изучавање ситуационе употребе језика, језичке промене и самог процеса конвенционализације, који је у основи оба поменута феномена (Eckert, 2006).

Два услова делатне заједнице кључна су за конвенционализацију значења: заједничко искуство стечено током времена и обавеза заједничког разумевања. Делатна заједница ангажује људе на такав начин да они заједно дају смисао – подухвату на којем су ангажовани, појединачним облицима свог учешћа у том подухвату, својој оријентацији према другим делатним заједницама и, уопште, свету око себе. Без обзира на то да ли се такво давање смисла одвија уз пристанак или уз отпор, оно се заснива на обавези према заједничком ангажовању и заједничком схватању таквог ангажовања. Учесници у делатној заједници сарађују тако што себе постављају као групу наспрам света који их окружује. То подразумева заједничко тумачење других заједница и њихове сопствене делатности у односу на те заједнице и, коначно, развој стила – укључујући лингвистички стил – који отелотворује ова тумачења. Време иде у прилог већој доследности овог подухвата јер пружа више прилика за понављање одређених околности, ситуација и догађаја. Оно ствара прилике за заједничко давање смисла и продубљује заједничко знање учесника и осећај предвидљивости. То не само да омогућава да се значење увежбава, већ обезбеђује услове да се успостави конвенција (Lewis 1969, према: Eckert, 2006).

Делатна заједница нуди другачију перспективу од традиционалног усмерења на говорну заједницу као експланаторни контекст за лингвистичку хетерогеност. Перспектива говорне заједнице хетерогеност види као засновану у географски дефинисаној популацији, коју структурирају широке и фундаменталне друштвене категорије, нарочито класа, род, старосна група, раса и етницитет (Eckert, 2006).

Прва истраживања овог типа (Labov 1966; Wolfram 1969; Trudgill 1974; Mاسcaulay 1977, према: Eckert, 2006) обезбедила су окосницу за варијационистичка истраживања, мапирајући широку дистрибуцију кроз велике урбане заједнице. Оно

што ова истраживања нису могла да обезбеде, јесте веза између широких, апстрактних образаца и значења која говорници конструишу у конкретном ситуационом говору који се налази у њиховој основи. Потрага за локалним објашњењима лингвистичке променљивости подстакла су читав низ етнографских истраживања током година (Labov 1963; Gal 1979; Eckert 2000, према: Eckert, 2006), а последњих деценија тај етнографски тренд је постао још интензивнији. Главни изазов код ових истраживања јесте пронаћи локално окружење у оквиру којег се говорници најинтензивније ангажују у давању смисла свом месту унутар ширег друштвеног света и у оквиру којег повезују своје лингвистичко понашање са тим смислом. Конструкт делатне заједнице јесте начин да се етнографски лоцира употреба језика тако да се створи објашњива веза између локалне праксе и чланства у ванлокалној и широј категорији (Eckert, 2006).

Специфичност делатне заједнице у односу на било који другу групу говорника (нпр. групе деце која се нађу заједно на улици, или групе студената која се окупила ради неког експеримента) није у одабиру говорника колико у природи објашњења таквог одабира.

Свака делатна заједница нуди неки поглед на свет, а вредност овог приступа лежи у способности аналитичара да пронађе делатне заједнице које се нарочито истичу у погледу социолингвистичког питања које се обрађује. Тај одабир је оно што чини разлику између партикуларизма и истраживања изблиза које има далекосежни значај (Eckert, 2006).

Објашњење за шире обрасце може се наћи у искуству говорника, разумевању и лингвистичком развоју, будући да се они ангажују у животу као чланови важних категорија које се преклапају. Екертова као пример наводи запослену белкињу италијанско-америчког порекла која свој начин говора не развија директно из ширих категорија као што су радничка класа, италијанско-америчко порекло и женска особа, већ из свог свакодневног искуства као особе која је члан комбинације три наведене, али и других категорија. Њено искуство артикулисаће се учешћем у активностима и делатним заједницама које су својствене њеном месту у друштвеном поретку. Управо у оквиру ових делатних заједница она ће развити свој идентитет и лингвистичке праксе којима ће артикулисати тај идентитет. Тако делатне заједнице представљају фундаментална места за искуство чланства у

ширим друштвеним категоријама – може се рећи да је то основно место хабитуса (Bourdieu 1977, према: Eckert, 2006).

Још један важан аспект приступа делатних заједница јесте усмерење на флуидност друштвеног простора и разноврсност искуства. Усмерење перспективе говорне заједнице на демографске категорије подразумева центар и периферију (Rampton 1999, према: Eckert, 2006). Усмеравање пажње на просечно понашање одређених категорија указује да постоји „типични“ говорник, чиме се занемарује важна активност говорника на рубовима тих категорија. Ово такође доводи и до статичног погледа на односе између лингвистике и друштва, јер промена углавном долази са рубова (Pratt 1988, према: Eckert, 2006). Истраживања делатних заједница, дакле, могу да „ухвате“ ту интеракцију између друштвене и лингвистичке промене.

На социолингвистици (и лингвистичкој антропологији) јесте да повеже начине говора са начинима учествовања у друштвеном свету. То није само питање откривања начина на који је лингвистика у корелацији са друштвеном структуром или активношћу, већ и начина на који се неко друштвено значење уграђује у језик. Значење се ствара у току локалне друштвене праксе (McConnell-Ginet 1989, према: Eckert, 2006), постаје конвенција на основу заједничког искуства и разумевања (Lewis 1969, према: Eckert, 2006). Значај делатне заједнице лежи у препознавању чињенице да идентитет није фиксиран, да конвенција не постоји пре употребе, те да је употреба језика континуирани процес учења. Делатна заједница је примарно место за процес лингвистичке изградње и изградње идентитета (Eckert, 2006).

Делатне заједнице настају као одговор на заједничко интересовање или положај и играју важну улогу у формирању учешћа својих чланова у свету који их окружује и њихових оријентација према том свету. Треба да буде јасно да су приступи говорне заједнице и делатне заједнице неопходни и комплементарни, а да вредност сваког од њих зависи од постојања правих апстрактних категорија и проналажења делатних заједница у којима су такве категорије најистакнутије. Другим речима, најбољи аналитички процес обухватио би повратну спрегу између ова два приступа (Eckert, 2006).

Као што је ушао у лингвистику, овај концепт преноси се и у друге различите контексте, при чему је, као што смо већ навели на почетку, академска заједница уопштено прихватила основна начела која је дао Венгер.

Као што смо могли да видимо, критичка анализа дискурса треба да осветли лингвистичку дискурзивну димензију друштвених и културних феномена и процеса промене модерног доба. Истраживања у оквиру критичке анализе дискурса покривају области као што су организациона анализа (нрп. Mumby and Clair 1997, према: Jorgensen and Phillips, стр. 61), педагогија (Chouliaraki 1998, према: Jorgensen and Phillips, стр. 61), масовне комуникације и расизам, национализам и идентитет (e.g. Chouliaraki 1999; van Dijk 1991; Wodak et al. 1999, према: Jorgensen and Phillips, стр. 61), масовне комуникације и економија (Richardson 1998, према: Jorgensen and Phillips, стр. 61), ширење маркетиншких пракси (Fairclough 1993, према: Jorgensen and Phillips, стр. 61) и масовне комуникације, демократија и политика (Fairclough 1995a, 1995b, 1998, 2000, према: Jorgensen and Phillips, стр. 61).

Горе наведени теоријско-методолошки оквир, као и наведени методи и модели, помоћи ће нам да боље сагледамо какав је однос између рода и језика у дискурсу полиције, како у енглеском, тако и у српском језику, јер, како истиче Ферклаф, дискурси учествују у конструисању друштвених идентитета и друштвених односа (Jorgensen and Phillips, стр, 90). Већина приступа у оквиру критичке анализе дискурса види дискурс као део конституисања знања, субјеката и друштвених односа и истовремено се бави анализом дискурса која је оријентисана на текст, односно покушава да систематично анализира језик као друштвену праксу – стварне примере употребе језика – у односу на ширу друштвену праксу чији део јесте и дискурзивна пракса (Jorgensen and Phillips, стр, 91–92).

Начин на који говоримо не одражава неутрално наш поглед на свет, идентитете и друштвене односе, већ игра активну улогу у њиховом креирању и промени. Одабране теорије и методе представљају врло плодносан оквир за истраживање у области комуникације, културе и друштва, јер се могу применити у анализи многих друштвених домена, укључујући организације и институције, али и у истраживању улоге језика у ширем друштвеном и културном развоју (на пример, глобализација и ширење медија масовне комуникације) (Jorgensen and Phillips, стр. 1,2).

3 МЕЂУНАРОДНА И ДОМАЋА ПРАВНА АКТА КОЈА СЕ ОДНОСЕ НА РОДНУ РАВНОПРАВНОСТ

Данас постоји велики број међународних и домаћих аката који регулишу област родне равноправности. Та чињеница говорида и даље постоје поједине категорије људи које су у неједнаком или потчињеном положају. Иако начело једнакости представља један од неизоставних елемената савремене демократске државе, те без обзира на то што данас сви људи номинално имају једнак правни третман, неспорно је да савремено друштво одликује фактичка неједнакост. Будући да општа забрана дискриминације није довољна, потребно је да се предузму одређене мере да се правна једнакост пренесе на поље фактичке једнакости, што значи да би сви људи били изједначени у стварним могућностима уживања својих права.

3.1 *Међународна правна акта*

Према Радивојевићу (Радивојевић, 2007, стр. 11), у правном регулисању положаја жена на међународном плану могу да се уоче две јасно одвојене и суштински различите фазе: прва, која је трајала до Другог светског рата и поклапала се са важењем класичног међународног права, и друга, која је започела завршетком рата и односи се на период важења савременог међународног права.

У класичном међународном праву проблематика права жена, као и читав комплекс људских права, спадали су у домен унутрашње надлежности држава, односно правни положај жена налазио се изван сфере регулисања класичног међународног права. Свакој држави било је препуштено да својим унутрашњим прописима уреди положај жена, тј. да одлучи да ли ће уопште дати права женама и која ће то конкретна права бити. У то доба тешко је могло да се говори о било каквој равноправности полова јер су преовладала схватања о биолошкој инфериорности жена у односу на мушкарце; дискриминација жена била је сасвим нормална појава која произлази из природних разлика између полова, а реч

„човек“ била је синоним за реч „мушкарац“ (Радивојевић, 2007, стр. 11).

Иако класично међународно право није потпуно игнорисало питање положаја жена, оно се бавило њиме само изузетно, парцијално и спорадично. Регулисање се кретало у оквирима заштите посебних права жена у три области: забрани трговине белим робљем, заштите жена на раду и у вези са радом и условима рада, те заштите жена као припадника цивилног становништва (опширније видети у: Радивојевић, 2007, стр. 11).

Положај жена у међународном праву из основа се мења након Другог светског рата (Радивојевић, 2007, стр. 11; Родна равноправност и родно засновано насиље, стр. 34). Крупан напредак у регулисању њиховог статуса на међународном плану начињен је пре свега захваљујући напорима Организације уједињених нација, као и неких специјализованих агенција и регионалних организација. То регулисање кретало се на два паралелна колосека: на једном који је регулисао општу заштиту људских права, и другом који се односио на посебну заштиту права жена (Радивојевић, 2007, стр. 12).

Темељи уређења права жена као дела људских права постављени су у Повељи Уједињених нација, тако да се она с пуним правом сматра прекретницом у регулисању правног положаја жена на универзалном плану. У питању је уставни документ савремене међународне заједнице за који се везује проглашење равноправности жене и мушкарца, јер се у њему одбацује било какав облик дискриминације заснован на разлици између полова (Радивојевић, 2007, стр. 12). Исти приступ у уређењу правног положаја жена следи и Општа декларација о људским правима, усвојена 10. децембра 1948. године (Радивојевић, 2007, стр. 12). Регулисање права жена као дела људских права наставља се доношењем пактова о правима човека из 1966. године (Радивојевић, 2007, стр. 13).

Поред аката универзалног значаја, постоје неки важни документи у овој области који су усвојени под окриљем регионалних организација, међу којима посебан значај имају Савет Европе и Европска унија. У оквиру ових организација поштовање међународног стандарда родне равноправности најшире је прихваћено, а изричито је прокламовано у два посебно значајна документа. Први је Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода из 1950. године, која у чл. 14 забрањује дискриминацију по основу пола приликом уживања

гарантованих права. Уз њу је 2000. године у Риму усвојен Протокол бр. 12, који у чл. 1 прокламује општу забрану дискриминације по основу пола приликом остваривања било ког права. Други акт је Повеља о основним правима у Европској унији, која је усвојена у Ници 2000. године. Она још увек не представља међународни уговор и није формално укључена у оснивачке акте Уније, али садржи већи број релевантних одредаба (Радивојевић, 2007, стр. 13).

Недостатак општих стандарда родне равноправности је то што остављају доста широку слободу државама, а самим тим и велики маневарски простор који омогућава недоследно спровођење. Да би се то избегло или спречило, усвојено је више докумената са искључивом сврхом да се заштите посебна права жена. С друге стране, постоје подручја живота у којима је дискриминација жена нарочито изражена, као и ситуације у којима жена по својим биолошким одликама треба да ужива посебна права у односу на мушкарце (тзв. позитивна дискриминација, коју дозвољава Повеља о основним људским правима Европске уније, чл. 23), а да се то не сматра дискриминацијом на штету другог пола (здравствена заштита жене као мајке, материнство, услови рада и сл.). Наведене чињенице довеле су до усвајања већег броја међународних докумената на универзалном и регионалном плану. Без обзира да ли су правног или политичког карактера, они садрже конкретне обавезе држава у погледу заштите посебних права жена.

На универзалном плану посебно је значајан допринос Организације уједињених нација и њених органа и тела. Међу органима Уједињених нација издваја се улога Комисије за положај жена која постоји и делује од 1947. године. Састављена од 45 чланова који су представници држава из различитих делова света, ова комисија је од оснивања до данас обављала функцију специјалистичког тела под чијим је окриљем израђен нацрт већег броја декларација и конвенција које је касније прихватила Генерална скупштина (Радивојевић, 2007, стр. 13).

Примењујући метод постепене кодификације права жена, Уједињене нације су регулисале различита питања везана за положај жена. До сада су усвојени следећи универзални инструменти (хронолошким редом):

- Конвенција о политичким правима жена из 1952. године;
- Конвенција о држављанству удате жене из 1957. године;
- Конвенција о пристанку за закључење брака, минималним годинама за

ступање у брак и регистравању бракова из 1962. године;

- Декларација о укидању свих облика дискриминације жена из 1967. године;
- Декларација о заштити жена и деце у ванредним приликама и оружаним сукобима из 1974. године;
- Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена из 1979. године;
- Декларација о укидању насиља над женама из 1993. године;
- Факултативни протокол уз Конвенцију о укидању свих облика дискриминације жена из 1999. године (Радивојевић, 2007, стр. 13, 14).

Поред Уједињених нација, значајан допринос у области заштите посебних права жена дале су и неке специјализоване агенције. Посебно је значајна делатност Међународне организације рада, под чијим су окриљем усвојене, између осталог, следеће конвенције:

- Конвенција бр. 3 о запошљавању жене пре и после порођаја из 1919. године;
- Конвенција бр. 4 (41) и (89) о ноћном раду жена из 1919. године, ревидирана 1934. и 1948. године;
- Конвенција бр. 100 о једнаком награђивању мушке и женске радне снаге за рад једнаке вредности из 1951. године;
- Конвенција бр. 103 о заштити материнства из 1952. године;
- Конвенција бр. 111 о дискриминацији у запошљавању и избору занимања из 1958. године;
- Конвенција бр. 156 о једнаким могућностима и једнаком третману радника са породичним обавезама.

С друге стране, у оквиру Организације уједињених нација за просвету, науку и културу (UNESCO) усвојени су Конвенција о укидању дискриминације у образовању 1960. године и Протокол о оснивању комисије за решавање спорова који настану у примени те конвенције 1962. године. На регионалном плану у оквиру Организације америчких држава усвојена је 1995. године Интерамеричка конвенција о спречавању, кажњавању и укидању насиља над женама (Радивојевић, 2007, стр. 14).

3.2 *Домаћа правна акта*

У последњих неколико година у Републици Србији су учињени значајни напори у циљу успостављања институционалног оквира који треба да обезбеди равноправност полова. У том смислу, на републичком нивоу су успостављени Одбор за равноправност полова Народне скупштине Србије, Савет за равноправност полова Владе Републике Србије, Управа за родну равноправност у оквиру Министарства рада и социјалне политике и заменик Заштитника грађана за родну равноправност и права особа са инвалидитетом. Поред тога, на нивоу АП Војводине конституисани су Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова, Савет за равноправност полова Извршног већа Војводине, Одбор за равноправност полова Скупштине Војводине и заменик покрајинског омбудсмана за равноправност полова. Године 2004. одлуком Скупштине АП Војводине основан је и Завод за равноправност полова, као стручно владино тело, ради ефикаснијег спровођења надзора у области родне равноправности и стварања препорука за интеграцију родне перспективе у све политике, мере, акције и програме које покрајинска влада доноси и спроводи. Напослетку, значајан напредак учињен је и на локалном нивоу, где се питањима равноправности полова баве центри, одбори, лица или комисије за родна питања. Њихов задатак јесте да доносе одлуке и креирају политику локалне самоуправе с циљем побољшања положаја жена и мушкараца. На територији АП Војводине у 20 општина (од 45) постоје механизми за остваривање родне равноправности основани углавном у општинским скупштинама (Родна равноправност и родно засновано насиље, 2012, стр.61).

Устав Републике Србије, као највиши правни акт, садржи опште норме, али и норме које се на најнепосреднији начин тичу равноправности полова. Иако на први поглед нема директне везе са равноправношћу полова, неизоставно се мора поменути да Устав Републике Србије из 2006. године прокламује да је Република Србија заснована на социјалној правди (Службени гласник РС, бр. 98/06, у Родна равноправност и родно засновано насиље, 2012, стр. 61). Наиме, начело социјалне правде установљава обавезу за државу да предузима мере које воде стварању друштва једнаких социјалних могућности у коме ће успех сваког зависити од њега самог, а не од социјалних околности у којима је рођен и у којима живи. На тај

начин, држава има обавезу да поред личних и политичких права, прокламује и развија социјално-економска права која посебан значај имају управо у транзиционим државама. Због значаја овог начела, у оквиру првог дела Устава изричито се прокламује да држава јемчи равноправност жена и мушкараца и развија политику једнаких могућности (члан 15). Политика једнаких могућности је општи институционални оквир који држави стоји на располагању за предузимањеразличитих мера (закони, политике, стратегије, мере и др.) у правцу ефективног остваривања равноправности жена и мушкараца као и сваке друге групе лица која су директно или индиректно нормативно или фактички дискриминисани (Пајванчић, М., 2010, стр. 70, 71, према: Родна равноправност и родно засновано насиље, 2012, стр. 62).

Поред ових, Устав РС садржи низ норми којима се људска и мањинска права тумаче у корист унапређења вредности демократског друштва, сагласно важећим међународним стандардима људских и мањинских права, као и пракси међународних институција које надзиру њихово спровођење.

Поред унапређеног уставног оквира, још значајнији помак на овом пољу је учињен када је реч о законском оквиру. Наиме, 2009. године је усвојен *Закон о забрани дискриминације* (Службени гласник РС, бр. 22/09, у: Родна равноправност и родно засновано насиље, 2012, стр. 65). Према решењу тог закона дискриминација постоји ако се поступа противно начелу равноправности полова, односно начелу поштовања једнаких права и слобода жена и мушкараца у политичком, економском, културном и другом аспекту јавног, професионалног, приватног и породичног живота. Истовремено, забрањено је ускраћивање права или јавно или прикривено признавање погодности у односу на пол или због промене пола. Забрањени су и физичко и друго насиље, експлоатација, изражавање мржње, омаловажавање, уцењивање и узнемиравање с обзиром на пол, као и јавно заговарање, подржавање и поступање у складу са предрасудама, обичајима и другим друштвеним обрасцима понашања који су засновани на идеји подређености или надређености полова, односно стереотипних улога полова (члан 20).

Значајну новину у нашем уставном систему представља и *Закон о равноправности полова* донет 2009. године (Службени гласник РС, бр. 104/09, у:

Родна равноправност и родно засновано насиље, 2012, стр. 66). Тим законом уређује се стварање једнаких могућности остваривања права и обавеза, предузимање посебних мера за спречавање и отклањање дискриминације засноване на полу и роду и поступак правне заштите лица изложених дискриминацији. Веома је важно то што је њим установљена и правна заштита лица изложених дискриминацији будући да номинално прокламовање равноправности полова није довољна гаранција за постизање фактичке равноправности. Наведени закон је равноправност полова одредио као равноправно учешће жена и мушкараца у свим областима јавног и приватног сектора, у складу са општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима, Уставом Републике Србије и законима, које су сви дужни да поштују (Родна равноправност и родно засновано насиље, 2012, стр. 66).

Једна од области друштвеног живота у којима је неравноправност полова нарочито заступљена јесте област запошљавања и радних односа. Запошљавање је свакако један од најважнијих сегмената остваривања равноправности полова, јер неповољнији третман жена на овом плану доприноси очувању већ постојеће фактичке неједнакости између мушкараца и жена. У области запошљавања и рада, жене су често изложене непосредној и нарочито посредној (прикривеној) дискриминацији. То је, свакако, последица традиционалних односа полова у друштву и породици, односно неједнаког вредновања рада и улога у друштву мушкараца и жена (Родна равноправност и родно засновано насиље, 2012, стр. 75).

Одредбама *Закона о раду* (Службени гласник РС, бр. 24/05, 61/05 и 54/09, према: Родна равноправност и родно засновано насиље, 2012, стр. 76) забрањује се непосредна и посредна дискриминација лица која траже запослење, као и запослених с обзиром на пол, рођење, језик, расу, боју коже, старост, трудноћу, здравствено стање, инвалидност, националну припадност и друга својства. Овај закон предвиђа посебну заштиту жена на раду, полазећи од физичких особина жена и функције материнства. Установљава се принцип забране дискриминације у вези са радним односима, утврђују се забрана непосредне и посредне дискриминације на раду и забрана узнемиравања и сексуалног узнемиравања. Закон о раду забрањује и дискриминацију у односу на услове за запошљавање и

избор кандидата за обављање одређених послова, на услове рада и сва права из радног односа, образовање, оспособљавање и усавршавање, напредовање на послу и отказивање радног односа.

Када је реч о заступљености полова у органима јавне власти, полази се од основног принципа једнаке доступности послова и положаја. Тако, у случају неравномерне заступљености полова, органи јавне власти имају обавезу да на свим руководећим местима и у органима управљања и надзора, обезбеде квоту од најмање 30% мање заступљеног пола. Квоте се, као посебне мере, примењују само у државним органима, органима територијалне аутономије и локалне самоуправе, а спроводе се у складу са *Законом о државној управи* (Службени гласник РС, бр. 79/05, 101/07 и 95/10, према: Родна равноправност и родно засновано насиље, 2012, стр. 76) и *Законом о државним службеницима* (Службени гласник РС, бр. 79/05, 81/05, 83/05, 64/07, 67/07, 116/08 и 104/09, према: Родна равноправност и родно засновано насиље, 2012, стр. 76). *Закон о државним службеницима* прописује да се при запошљавању у државним органима води рачуна о томе да заступљеност полова одслика у највећој могућој мери структуру становништва, као и да сви запослени имају једнаке могућности за запошљавање и напредовање. У том смислу, забрањено је повлашћивање или ускраћивање државног службеника у његовим правима или дужностима, посебно због расне, верске, полне, националне или политичке припадности, или другог личног својства. При запошљавању у државним органима, кандидатима су под једнаким условима доступна сва радна места. Такође, *Закон о државној управи* предвиђа могућност увођења афирмативних мера ради постизања пуне равноправности лица која су у неједнаком положају са осталим грађанима.

У складу са *Општом препоруком бр. 2 Савета Европе* из 1997. године, државама чланицама се препоручује да установе специјализована тела за борбу против расизма и дискриминације на државном нивоу, чији ће циљ бити спречавање дискриминације, изрицање мера у случају кршења овог принципа, помагање жртвама дискриминације, надгледање спровођења националних прописа, итд. У складу са препорукама Савета Европе и упоредном праксом и искуством, ради остварења права поводом непоштовања забране дискриминације, *Законом о забрани дискриминације* је установљена функција Повереника за

заштиту равноправности, са посебним овлашћењима и правима. Установљен је као самосталан, независан и специјализован инокосни државни орган, са широким кругом законских овлашћења, која га чине централним државним телом за борбу против свих видова и облика дискриминације.

Разлози оснивања оваквог специјализованог тела су једноставна и јасна процедура избора Повереника, ефикасност рада и већа могућност рада на регионалној основи. Такође, водило се рачуна о усклађивању надлежности овог тела са другим телима као што су Заштитник грађана, Повереник за информације од јавног значаја и друга тела. Надлежност Повереника је широко одређена, у складу са међународним стандардима, са основним циљем делотворног спречавања и заштите од дискриминације и унапређивању равноправности.

Поред свих наведених докумената и институција, Влада Републике Србије је 2008. године донела Националну стратегију за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности. Основни циљ овог документа је да утврди целовиту и усклађену политику државе у циљу елиминисања дискриминације жена, побољшања њиховог положаја и интегрисања принципа родне равноправности у све области деловања институција система. У питању је један од елемената веће модернизације и демократизације друштва, који је значајан за бржи, равномернији и ефикаснији друштвени развој и у складу је са политиком једнаких могућности прокламованом у Уставу Републике Србије. Стратегијом су обухваћене области које се тичу учешћа жена у креирању политика и у доношењу одлука, затим област економије, образовања и здравља, проблем насиља над женама, као и питање медија и јавног мњења, пошто је кроз широку и демократску дискусију процењено да су ове области тренутно кључне за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности. Планиране активности утврђене су на основу претходно сагледаних потреба и односе се на период од шест година (2009–2015).

Основни принципи ове стратегије, који ће обезбедити њену доследну примену у складу са усвојеним међународним документима и који ће служити развијању политике једнаких могућности и побољшању људских права у систему родне равноправности, јесу: повећање учешћа жена у процесима одлучивања и остваривање равноправне заступљености оба пола, побољшање економског

положаја жена као један од услова за остваривање родне равноправности, остваривање родне равноправности у образовању, побољшање здравља жена и унапређивање родне равноправности у здравственој политици, превенција и сузбијање насиља над женама и унапређивање заштите жртава, и уклањање родних стереотипа у медијима и промоција родне равноправности у њима.

Повећање учешћа жена у процесима одлучивања и остваривање родне равноправности остварује се путем: повећања учешћа жена у представничким телима на свим нивоима; повећања учешћа жена у извршним органима власти, на руководећим местима, у државној управи и јавним службама; институционализације механизма за равноправност полова и активног укључивања у процесе одлучивања; стварања услова за учешће жена из двоструко и/или вишеструко дискриминисаних група у јавном и политичком животу; јачања капацитета институција подизањем свести и знања о родној равноправности у политичком и јавном животу.

Побољшање економског положаја жена и остваривање родне равноправности остварује се путем: стварања системских услова за политику једнаких могућности у економији; подстицања запошљавања, женског предузетништва и samozapoшљавања; смањивања економских неједнакости које су последица вишеструке дискриминације; јачања капацитета свих актера у привреди и друштву за отклањање родне дискриминације и боље коришћење женских ресурса.

Остваривање родне равноправности у образовању остварује се кроз: равноправан приступ образовању, уједначавање заступљености оба пола на свим нивоима образовања и у свим образовним профилима; јачање капацитета образовног система за интеграцију родне перспективе у образовање; уклањање родних неједнакости у образовању вишеструко дискриминисаних група.

Побољшање здравља жена и унапређивање родне равноправности у здравственој политици остварује се кроз: очување и унапређивање општег здравља жена; обезбеђивање доступности квалитетне здравствене заштите за све жене, посебно за жене из вишеструко дискриминисаних група; унапређивање репродуктивног здравља жена; јачање капацитета здравствене заштите за интеграцију родне димензије; повећање учешћа жена у одлучивању о здравственој

политици; повећање учешћа жена у спортским активностима, омасовљавање женских спортских организација и давање равноправног значаја женама у спорту.

Превенција и сузбијање насиља над женама и унапређење заштите остварује се кроз: унапређивање нормативног оквира заштите од насиља над женама; јачање капацитета система заштите жена од насиља; спровођење истраживања и унапређење документације и статистике; подизање нивоа свести о насиљу над женама као друштвеном проблему и сузбијање негативног медијског приказивања жена.

Уклањање родних стереотипа у медијима и промоција родне равноправности остварује се путем: афирмације родно сензитивног медијског деловања; уклањања родно заснованих стереотипа и елиминације мизогиније у медијским садржајима, посебно у случају вишеструко дискриминисаних група; повећања учешћа жена у одлучивању у медијима; систематизације истраживања, документације и статистике о родној равноправности у медијима.

Будући да је у току други део примене Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређивање равноправности полова, може се рећи да је учињен значајан напредак у остваривању циљева који су њоме постигнути. Имајући у виду да је унапређивање процеса равноправности полова непрекидан и спор процес, већ сада су видљиви значајни резултати одлучне политике владе на овом пољу. При томе, највидљивији је напредак на пољу унапређења нормативног оквира, јер је он, уосталом, неопходна претпоставка за остваривање потпуне родне равноправности у свим аспектима друштвеног живота.

Но, и поред свега што је учињено, у смислу значајно развијене међународноправне и домаће регулативе, чини се да је и даље најизразитија фактичка неједнакост између мушкараца и жена. Навика да се жена сматра пасивним делом људског друштва, без великог утицаја на политичке токове, наслеђена из прошлости, веома споро уступа место равноправности полова (Чок, В. 2011, према: Родна равноправност и родно засновано насиље, 2012, стр. 33). И даље преовлађују традиционална схватања о неравноправности полова заснована на биолошкој инфериорности жена. Дакле, на пољу равноправности полова неопходно је истакнути велики раскорак између позитивноправних прописа и њиховог остваривања у пракси. Стога, главни проблем данас није недостатак

одговарајућег нормативног оквира, већ неспремност држава да стандарде равноправности полова примењују у пракси.

4 ЖЕНЕ У ПОЛИЦИЈИ

У овом поглављу биће речи о полицији и полицијској култури и женама у полицији.

Уз неке изузетке, полиција као организација поникла је из војних корпуса и милиције у 19. веку.⁴ Војни модел прилагођен је новој организацији у погледу униформе, хијерархије и културе. Данас и даље постоје полицијске организације које имају полувојничку структуру и стриктну хијерархијску организацију која дубоко сексистички гледа на жене. Такве организације врло су отпорне на промене. Полиција не само да традиционално спада у тзв. мушке професије, већ представља и организацију са специфичном културом, као и посебан тип делатне заједнице (о појму делатне заједнице било је речи у Поглављу 2, а о полицији као делатној заједници биће речи у Поглављу 6).

Зашто је култура важна за разумевање дискурса?

Као опште категорије, култура и језик се узајамно подразумевају, јер нема културе без језичког израза, нити пак језика без културног садржаја (Бугарски, 2005, стр. 16). Овде се говори о култури и језику у најопштијем смислу. Култура је у суштини систем за организовање и усмеравање људског искуства, при чему поједине културе на различите начине упрошћавају – па тиме, унеколико, и искривљено представљају – укупни свет стварности. Свака култура образује специфичан оквир унутар којег се интерпретирају спољни знаци „реалности“, а основни механизам за ову интерпретацију јесте језик. Језиком човек одвајкада тумачи природу и уобличава културу као свој сопствени, људски свет, при чему између језика и културе постоји стална интеракција на разним плановима. Језик није само статички референтни оквир културе, систем за њену интерпретацију, него и њен динамички конститутивни принцип. Тако је наш доживљај света условљен културом, док је она сама увелико профилисана језиком (Бугарски, 2005, стр. 17).

⁴Овде се не мисли на „народну милицију“ која је у СФРЈ постојала од 1945. до 1991. године и која је била државна организација за очување унутрашњег реда и мира. Овде се мисли на појам милиције који се у најширем и најчешћем смислу користи за војне и паравојне формације које се састоје од обичних грађана уместо професионалних војника и официра, а које по правилу делују једино у ванредним ситуацијама (<http://sh.wikipedia.org/wiki/Milicija>, преузето 19. 12. 2013).

Језик се обликује по мери потреба и могућности културе, као њен предуслов и творитељ. Култура и језик у сталном садејству формирају и мењају свет у којем живе људске заједнице, и сами се изграђујући у том процесу (Бугарски, 2005, стр. 17).

С друге стране, језик је део формирања идентитета. У наукама о човеку под идентитетом (лат. *identitas*, од *idem*– исто) обично се подразумева скуп и континуитет суштинских својстава којима се нека људска група или јединка дефинишу наспрам других, обезбеђујући тако своју „самоистоветност“. То је, дакле, осећање припадности датом колективу (ми), односно свест о сопственој личности (ја). При томе је идентитет увек сложен од низа компоненти, јер се социјални простор конституише укрштањем и преклапањем различитих друштвених група, сачињених од појединаца који су такође вишестрано оријентисани. Ове компоненте могу се легитимно посматрати и као различите врсте идентитета, па тако говоримо о етничком, националном, културном, конфесионалном, социјалном, регионалном и другим врстама или подврстама идентитета – од полног и узрасног до професионалног и политичког. Свако од нас, и као члан колектива и као појединац, једновремено поседује више идентитета са овог репертоара, који се већином могу испољавати у разним степенима, а уз то су подложни и променама током времена. Са етничким идентитетом тесно је повезан појам културног идентитета. Ту се полази од поимања културне заједнице као групе људи која дели исте културне вредности, препознајући, чувајући и развијајући заједнички идентитет. Језик, с једне стране, има улогу обележја идентитета, а с друге стране, има функцију носиоца културе (Бугарски, 2005, стр. 67, 68; стр. 70).

У најопштијем смислу, према Дејвиду Кристалу, дискурс је скуп исказа који чине било који препознатљив говорни догађај, нпр. конверзацију, виц, проповед, интервју. Класификација дискурских функција, с посебним освртом на врсту теме, ситуације и понашања говорника, често се врши у социолингвистичким проучавањима, нпр. разликовањем дијалога од монолога, или (специфичније) говорништва, ритуала, увреде, наратије итд. (Кристал, 1985, стр. 50).

Имајући у виду горе наведене опште дефиниције, и идући од општег ка посебном, долазимо до организационе културе и њених карактеристика, о чему ће бити речи даље у тексту. Дакле, култура неке организације, која обухвата

понашање, симболе, вредности и веровања, важна је за разумевање одређене врсте дискурса (у нашем случају полицијске културе и дискурса полиције). Из претходно реченог видели смо да језик (у овом случају дискурс једне организације) има функцију носиоца културе (те организације), а из перспективе критичке анализе дискурса, језик је друштвена пракса, што подразумева дијалектички однос између одређеног догађаја и ситуације или друштвене структуре која га обухвата.

4.1 Полицијска култура

Полиција као сложен систем представља динамичну целину која се налази у сталној интеракцији са својом околином (окружењем) (Милосављевић, 1997, стр. 17). Организационо гледано, полиција је систем професионалног типа. Она обухвата органе и институције, који полицијске задатке обављају као јавну службу, и обухвата људе, који полицијске задатке обављају као професију (занимање). Полиција се може дефинисати као сложен систем професионалног типа, који је организован ради одржавања јавног реда и поретка у друштву и који је у те сврхе снабдевен законским овлашћењима и потребним средствима, укључујући и средства принуде (Милосављевић, 1997).

Култура једне организације обухвата понашање и симболе те организације, вредности које су прихватили њени чланови и фундаментална веровања која су у основи и једног и другог (Schein, 2004). Када је реч о полицији, људи који сачињавају ову организацију прихватају појмове организационе културе, што првенствено значи уклапање у хијерархијску униформисану организацију, али и еволуирање идентитета који полицајца разликује од остатка друштва, и када јесте и када није на дужности.

„Формална правила и налози руководства нису, дакле, једини фактори који одређују начин понашања полицајаца, већ је то и нарочити систем вредности, ставова и уверења које полицајци усвајају у односу на свој посао, поједине категорије грађана, судове, право и различите појаве у друштву од утицаја на њихов посао. Тај систем вредности, ставова и уверења се назива полицијском културом

или поткултуром⁵ (уколико се посматра из угла релација према систему вредности који чини културу друштва као целине).“ (Милосављевић, 1997, стр. 587).

Настанак полицијске културе према Милосављевићу (Милосављевић, 1997) посебно је условљен осећањем друштвене изолованости, ризицима посла, специфичним овлашћењима и одговорностима, нужношћу међусобне солидарности у заједничким акцијама, честим додирима са асоцијалним понашањима и одређеним врстама људи, интерним системом обуке и стицањем професионалног знања у пракси, карактером информација које се користе у раду и сл.

Кратак преглед карактеристика и варијација полицијске (пот)културе даје Кешетовић (Кешетовић, 2001). Он наводи да се интересовање за полицијску поткултуру јавља шездесетих година двадесетог века, када у САД, Великој Британији и Канади настаје већи број радова посвећених овој теми.⁶ За прво потпуније истраживање феномена полицијске поткултуре најчешће се узима позната студија Ксерома Сколника *Правда без суђења* из 1966. године.⁷ У њој је овај аутор описао „радну личност полицајца“ (*policemen's „working personality“*), као склоп социопсихолошких особина (сет облика понашања које се у оквиру групе прихвата и толерише, а почива на одређеним ставовима, вредностима и дефиницијама одређених ситуација), односно као специфичан „друштвени карактер“ полицајца који настаје као одговор на опасност и ауторитет – две јединствене променљиве са којима је повезана улога полиције, уз константан притисак на полицију да буде ефикасна, или да барем тако изгледа (Кешетовић, 2001).

И друге професије (на пример, минер или ронилац) скопчане су с опасношћу, али је полицајац по положају јединствен јер се од њега захтева да се редовно сусреће са ситуацијама које су ризичне, при чему тај ризик лежи у непредвидљивом

⁵ И сами аутори Милосављевић и Кешетовић двоуме се између термина „култура“ и „поткултура“. Наиме, уколико се посматра у односу на културу друштва као целине, може се говорити о поткултури. Међутим, има аутора који говоре о „полицијској култури“, а онда о „поткултурама“ у оквиру полицијске културе, односно о разликама у култури између одређених служби у оквиру полицијске организације.

⁶ Аутор наводи неке од тих радова хронолошким редом: Niederhoffer, A., *Behind the Shield*, New York: Doubleday, 1967; Manning, P. K. and Maanen van J (eds.), *Policing: A View from the Street*, Santa Monica, CA: Goodyear Publishing, 1978; Black, D., *The Manners and Customs of the Police*, New York: Academic Press, 1980; Bouza, A. V., *The Police Mistique: An Insider's Look at Cops, Crime and Criminal Justice System*, New York: Plenum Publishing Co., 1990; Das, D. K., *Understanding Police Human Relations*, Metuchen, Newburu Park: Sage Publications, 1991.

⁷ Skolnick, J., *Justice Without Trial*, New York: Wiley, 1966.

результату сусрета са другим људима. За разлику од других физичких или ризика везаних за човекову околину, који се могу много прецизније израчунати, он се непрекидно суочава са претњом изненадног напада (физичком снагом, погодним средством, па и ватреним оружјем) од стране друге особе (на улици иза сваког ћошка, сваки пут када звони на нечија улазна врата и сл.). С овом опасношћу повезан је ауторитет. Полицајац репрезентује ауторитет који се заснива на могућој употреби силе у складу са законом, када се приликом обављања службених послова суочи са отпором. Опасност и ауторитет су два међузависна елемента у свету полиције, на којима се развија полицијска култура као сет прилагођених (неписаних) правила, прописа и обичаја (Кешетовић, 2001).

Трећи елемент који производи полицијску културу јесте притисак на појединачног полицајца да „продукује“ – да дâ предност ефикасности пре него законитости када су ове две норме у сукобу (Кешетовић, 2001).

Карактеристике полицијске културе о којима говори Кешетовић,⁸ према речима самог аутора, односе се превасходно на истраживања која су обављена у англосаксонским земљама (САД, Канада, Велика Британија, Аустралија). Овај аутор као значајно наводи и питање да ли постоје универзална обележја полицијске културе која би важила за полицијске организације у свим земљама. У покушају да нађе одговор на то питање, позива се на социолога полиције Д. Х. Бејлија, који сматра да полицијска култура има значајне сличности у различитим друштвима, те да рад у полицији било где у свету производи сличне вредности професионалне културе.⁹ Међутим, поред универзалних елемената ове културе, који су условљени природом полицијског посла, не треба заборавити да она има и своје значајне специфичности у свакој конкретној земљи, будући да се формира у различитим системима опште друштвене културе, а да и она сама представља модификовани део шире националне културе. Поред тога, она није једном заувек дата, већ се током времена мења, пратећи промене у друштву. Ово виђење је значајно и за питање жена у полицији.

⁸Детаљније видети у самом чланку: Кешетовић, Ж. 2001, Професионална супкултура полиције, Социолошки преглед 1-2/2001 (XXXV).

⁹“The Police and Political Development in Europe”, u Martin, A. (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton: University Press, p. 370, navedeno prema Milosavljević, *op. cit.*, str. 591.

Занимљиво је и питање да ли полицијска култура усађује у полицајце личне особине које би резултирале посебним типом личности полицајца уопште. Неки аутори упућују на то да рад у полицији и специфична полицијска (пот)култура доводе до тога да полицајци постају ауторитарне, ригидне, нефлексибилне и нетолерантне личности. „Таква личност би одговарала типу тзв. *ауторитарне личности*, који је описао Т. Адорно са сарадницима, а одликовала би се тежњом ка власти, поданичким менталитетом, крутим погледима на спољни свет, строгошћу према породици, предрасудама и сличним особинама. Мада се неке, или већи број наведених особина, могу пронаћи међу полицајцима, новија истраживања потврђују да рад у полицији и полицијска култура не стварају ауторитарни тип личности. Тачна је, међутим, оцена да су полицајци често конвенционалне личности, донекле обележене конзервативним погледима на свет и нефлексибилношћу“ (Милосављевић, стр. 591).

Један број истраживача указао је на значај процеса социјализације нових чланова полицијске организације. Они се одмах по пријему на посао уводе у полицијску културу, што подсећа на својеврсну иницијацију. Регрути се још у току обуке припремају за тај улазак, тако што се подвргавају неким њеним вредностима и нормама. Они од својих инструктора добијају поруке усмерене на развијање осећања солидарности и посвећеност мисији, које су често неформалне. Одмах по запошљавању почетници ипак доживљавају „шок реалности“ (*reality shock*) када виде да ствари у животу не иду онако како су то учили у школи. Уколико појединац овлада свим полицијским пословима и вештинама, али се не уклопи у вредности и норме полицијске културе, њега ће радна средина одбацити, изоловати и игнорисати исто као да је неспособан за посао. Интеграција у професионалну културу показује се као нужност. Истовремено, сви напори полицијског руководства да се потисну неке норме и вредности полицијске супкултуре које представљају препреку за реформе полиције суочавају се са жилавим отпором или тихом опструкцијом. Професионална полицијска култура и овде показује своју виталност, која произилази из темељних карактеристика полицијског позива (Кешетовић, 2001). И ове чињенице врло су важне за положај жена у полицији.

Када је реч о женама у полицији, родна питања у оквиру полицијске организације, кадровске структуре и полицијске културе тек су недавно постала

предмет детаљних академских испитивања. И даље има релативно мало студија културе које се унакрсно баве анализом положаја, улоге, перспективе и препрека интеграцији жена полицајаца. Истраживања која су доступна углавном упоређују искуства Велике Британије и Сједињених Америчких Држава (Спасић, Д. 2011, стр. 25).

Из претходног излагања могу се уочити неке карактеристике полицијске културе уопште, али ново питање је где је место жена у оваквом окружењу. Једним од фактора формирања полицијске културе (посебно изражен међу припадницима униформисане полиције) може се сматрати и тзв. *значка-положај* полиције у односу на популацију. По мишљењу америчке социолошкиње Розабет Мос Кантер, „значке“ су људи који сачињавају мање од 15% неке организације, те их остали не опајају као индивидуе, већ као представнике извесне групе људи (Hazenberг 1996, наведено према: Novović 2002.). Управо оваквим положајем Кантерова сматра положај жена у полицији.

На основу анализе релевантних студија полицијске културе, али и сопствених истраживања, Р. Рајнер¹⁰ (Reiner, 1985; Милосављевић, 1997, стр. 558; Кешетовић, 2001; Спасић, 2011) издвојио је осам кључних и најчешће истицаних карактеристика полицијске културе, које су значајне за разумевање степена отворености полицијске организације за улазак жена на све нивое и структуре, али и за разумевање њихове успешне адаптације и интеграције у полицијски систем уопште. Као кључне карактеристике он наводи: посвећеност мисији, цинизам, сумњу, социјалну изолацију и солидарност, конзервативизам, мачизам, расне предрасуде и прагматизам.

4.2 Женe у полицији кроз историју

Истражујући присуство жена на полицијским пословима кроз напise у периодици, старим, вишедеценијским, српским и иностраним публикацијама, као и савременим, претежно иностраним публикацијама, стручним часописима и књигама, ауторке једног од првих истраживања на нашим просторима, Нововић и

¹⁰Reiner, R., *The Politics of the Police*, Brighton: Wheatsheaf Books, 1985.

Петровић, наводе да су наишле на текстове који су по садржају невероватно слични данашњим написима, и на податке који су и данас актуелни. Историјски гледано, третман који су жене у полицији имале у прошлости, почев од врсте додељиваних послова, заступљености у униформисаном саставу и на руководећим положајима, преко стицања звања и овлашћења, до односа са колегама мушкарцима, мало се разликује од садашњег.

Све до седамдесетих година двадесетог века, чини се да је мало интересовања и истраживања на тему жене у полицији, како у свету тако и код нас. У нашој земљи овом темом се спорадично бавила полицијска периодика. Часописи „Полиција“, „13. мај“ и др. бавили су се овом темом, углавном кроз превођење текстова из стране литературе о учешћу жена у полицији, а све у прилог очигледној потреби њиховог запошљавања у полицији у нашој земљи (Нововић, Петровић, 2006).

Објективне препреке за улазак жена у униформисани састав полиције, традиционално предодређен за мушкарце, биле су, с једне стране, одређење полиције као организационог и кадровског система који у обављању својих функција може користити и средства принуде, а с друге стране, основне карактеристике вековима формиране полицијске (мушке, мачо) културе. Поред тога, данас постоји велики број неиспитаних претпоставки које подупиру веровање о улогама мушкараца и жена, њиховим способностима и вредностима. Одржање тих веровања помажу и владајући стереотипи о доминантним карактеристикама полова према којима су мушкарци рационални, а жене емотивне; мушкарци се боље од жена сналазе у кризним ситуацијама и способнији су за извршавање тежих и опаснијих задатака, док се жене задовољавају једноставним пословима који се понављају; мушкарци су активни и њихова надмоћ изазива поштовање, док су жене пасивне и не могу заповедати. При томе, ова веровања су научена и представљају последицу преноса са генерације на генерацију (Спасић, 2011). „Жена је унутар круга грађанске цивилизације дефинисана, прихваћена и призната само у мери у којој постоји и делује као носилац своје природом дате сексуалне и биолошке функције [...] Тако жена бива уверена у природну нужност своје позиције.“ (Милић 1994, према: Петровић 2007, стр. 330). Због оваквих друштвених ставова почела је, и још увек траје, борба жена са предрасудама, конзервативизмом и патријархалним

стереотипима, јер они отежавају њену интеграцију у одређену професију, а посебно у полицијску професију (Спасић, 2011).¹¹

Историјски гледано, прве жене су у полицијску службу примљене у Канади 1900. године, а радиле су на пословима надзора у затворима и на спречавању малолетничког криминалитета. Њихов посао била је и „брига за јавни ред и мир, тј. брига за морал, напуштену децу, женску младеж и посрнуле девојке“ (Јанковић 1926, стр. 498). У Америци је око 1845. године била запослена прва жена за надзорнички рад у женском затвору, а пола века касније појавила се и прва жена у полицијској патроли у Чикагу, чији је задатак био да пази на јавни ред, контролише проститутке, жене лаког морала и дечје уличне преступе, просјачење и криминалитет. У Лос Анђелесу је, пак, 1910. године прва жена полицајац обукла униформу шивену за полицајца (Brown et al. 2000, стр. 149–155). Када је реч о европским земљама, Енглеска је била прва која је, око 1905. године, ангажовала жене да раде у полицији на сузбијању проституције, малолетничког и женског криминалитета. Жене су 1916. године биле организоване у Женску добровољачку полицију, састављену од око хиљаду жена које су контролисале ресторане и хотеле и „вршиле уличну службу“.¹² Готово идентични разлози руководе владе других европских држава да у полицијске редове примају жене. Шведска, Норвешка и Данска су то учиниле до 1914. године, а Русија после Октобарске револуције (Нововић 2006, стр. 30). До почетка Првог светског рата, све нордијске земље и Немачка имале су жене у полицији на административним и пословима организације, тј. пословима који су у ствари били из сфере социјалног старања и бриге о младима. Разлози запошљавање жена били супрагматичне природе – решавање тренутни проблем недостатка мушкараца због избијања рата, или је оствариван захтев женских организација за изједначавање полова када је реч о људским правима (Нововић, 2006).

Први светски рат доноси масовније запошљавање жена у полицији на пословима тзв. превенције и заштите и успостављања социјално-хигијенских

¹¹ Ауторка Спасић (Спасић, 2011, стр. 27) наводи да с овим у вези треба подсетити да се тек у другој половини 19. века за жену отварају врата универзитета и факултетског образовања, а да је тек у 20. веку постојала могућност да она буде и друштвено-политички ангажована. Као одговор на освојену економску слободу коју је добијала радом и зарадом изван породице, појављују се дискриминација и сегрегација (за исти посао жена је плаћена мање од мушкараца).

¹² „Policija“, 1926, str. 82.

послова. У току Првог светског рата, полиције великог броја држава Европе, Аустралије и у другим деловима света, запошљавају жене да би попуниле места мушкараца на фронтовима. Тај позитиван тренд пријема се наставља, не у очекиваном броју, али је извесно да жене, мада полако, ипак сигурно улазе у полицију.

Тридесетих година у Немачкој, у редовима полиције и Министарства унутрашњих послова налазиле су се женеполицајци од којих се тражило да, поред полицијског знања, имају и праксу у социјалном раду: „Кандидаткиње за женску полицијску службу морају имати од државе сведочанство да су биле у социјалној служби и бар три месеца радиле на заштити запуштене женске младежи.“ Велики успеси женске полиције у то време забележени су у Келну и Лајпцигу („Полиција“, 1927, стр. 274).

Према истраживању Друштва народа из 1927. године, двадесет земаља у свету имало је жене у полицији, Пољска од 1926. године, а Мађарска од 1935. године. У Кини, прву женску полицију 1929. године добија Шангај, а њен пример следе и Сингапур и Индија, док Турска 1932. године добија прве жене у саобраћајној полицији (Белешке и вести, „Полиција“, 1920–1930, према: Спасић, 2011, стр. 28). Према једној вести, у свету је 1937. године било преко 5.000 жена у униформисаном саставу, а од тога је око 2.500 жена било у Америци (Канада и САД) (Нововић, Петровић 2006, стр. 32).

Прву историју развика женске полиције написала је госпођа Ален, командант енглеске женске полиције, у књизи *The Pioneer Police Woman* која је штампана у Лондону 1925. године.¹³ Она је, такође, покренула и часопис *The Policewoman's Review* (Brown&Heidesohn, 2000, стр. 152) који је излазио у периоду 1920–1930. године у Лондону, са задатком да популаризује жену у полицији и полицијској делатности. Далеке 1924. године, делатност женске полиције објаснила је на основу сопственог искуства госпођа Хамилтон, заповедник женске полиције у Њујорку, у својој књизи *The Policewoman* објављеној у Њујорку.¹⁴

У Европи, Мађарска је 1946. године запослила осамнаест жена које су завршиле полицијски курс, али су оне радиле на административним пословима, као

¹³Опширније у: „Полиција“, 1927, стр. 274.

¹⁴Опширније у „Полиција“, 1927, стр. 275.

службенице (Нововић, 2006). Током шездесетих година прошлог века жене су у већем броју примане у полицијску службу. Италија 1959. године добија тзв. Корпус женске полиције, а седамдесетих година знатно расте број жена полицајаца у Великој Британији, Јапану и Западној Немачкој (Милосављевић 1997, стр. 498). Иако је у САД раних седамдесетих година 20. века постигнут значајан напредак у запошљавању жена у полицију, посебно након доношења *Закона о једнакости, против дискриминације на полној основи и праксе незаконитог запошљавања*, у пракси је унутар саме полиције и даље постојао велики отпор (Пагон&Лобникар, 1996, према: Нововић, Петровић, 2006). Према истом извору, у Словенији су прве жене примљене у полицију 1973. године, а 1975. почело је спровођење обуке за жене, коју је до почетка осамдесетих година завршило 176 жена (Пагон&Лобникар, 1996, према: Нововић, Петровић, 2006). Деведесетих година прошлог века у Ирској је међу полицајцима било 3,9% жена, у Финској 5%, Норвешкој 7,5%, Мађарској 8%, Италији 8,5%, Шведској 11,1%, а у Холандији 12,2% (Šarkezi, I., 2002).

Жене су се у прошлости, а умногоме је тако и данас, претежно бавиле проблематиком женског и омладинског криминалитета, односно делима у којима су као жртве евидентирани жене, деца и омладина. Овакву праксу потврдила је својевремено, тридесетих година прошлог века, и Међународна комисија криминалистичке полиције, која је сматрала да није препоручљиво да женаполицајац ради на другим пословима осим поменутих. По једној вести, у 1937. години у свету је било преко 5.000 жена полицајаца у униформисаном саставу, од тога око 2.500 у Америци (Канада и САД).

Други светски рат, и опет је на снази исти разлог (недостатак мушкараца) за пријем жена у полицију. Након Другог светског рата, што је изненађење с обзиром на дешавања у вези са овом темом у јавности у претходном периоду, мали је број жена заступљених у полицијама света. Завршетак рата вратио је мушкарце „мушким пословима“ (Нововић, Петровић, 2006).

Мађарска државна полиција је, након ослобођења, запослила жене полицајце у јануару 1946. године и школовала их на тзв. полицијском курсу, након чега је осамнаест жена полицајаца примљено у службу. Потоњих деценија жене су у овој земљи биле присутне у служби, али првенствено на административним пословима, као цивилне службенице (Šarkezi, I., 2002).

Готово на свим континентима, па и у Африци, један мањи број земаља, бивших колонија, по добијању независности шездесетих година двадесетог века, запошљава жене у полицији (Гана 1952, Нигерија 1955) (Нововић, Петровић, 2006).

Шездесетих година у Европи запошљавање жена у полицији добија шире размере. У Италији је 1959. године формиран Корпус женске полиције, који је бројио 553 жене. Седамдесетих година расте заступљеност жена у полицији, у чему предњаче Велика Британија, Јапан и Западна Немачка.¹⁵ Знатан напредак је постигнут и у Сједињеним Америчким Државама током шездесетих и раних седамдесетих година, када је донесен Закон о једнакости, против дискриминације на полној основи и праксе незаконитог запошљавања. Међутим, иако је проблем дискриминације *de iure* решен, он је *de facto* наставио да постоји, као разлог великог отпора унутар саме полиције (Пагон и Лобникар, према: Нововић, Петровић, 2006). Наводи се да је 1969. године шеф Комисије за полицију у Торонту изјавио да је женама место у кући, а не у полицији. Прва жена распоређена је на обављање патролне делатности 1968. године у Индијанополису, а 1990. шеф градске полиције Хјустона постала је жена.

Масовнији улазак жена у полицију везан је за признавање и остварење људских права и укидање полне и других дискриминација. Данас се у свим земљама света, нарочито у потписницама међународних повеља, конвенција и других међународних аката и докумената, декларативно поштују људска права и избегава дискриминација, али се, нажалост, стварност разликује од прописа. Тако је и остварење жена у полицијском позиву различито у зависности од посматране земље.

4.2.1 Жене у полицији у Великој Британији

Иако постоје подаци да, историјски гледано, неки облик полиције постоји од времена првих племенских заједница, оснивање прве организоване полиције за одржавање реда и мира у главном граду везује се за име Сер Роберта Пила (Sir Robert Peel) и почетак 19. века у Великој Британији. Наиме, 1822. године, тадашњи

¹⁵Опширније у: В. Milosavljević, op. cit., стр. 498.

министар унутрашњих послова Сер Роберт Пил критиковао је слаб квалитет рада полиције у Лондону, која се у то време сводила на неколико грађанских удружења (*Bow Street Horse* и *Foot Patrol*) чији међусобан рад није био координиран, а чији је задатак био да откривају и хапсе преступнике. Због тога је он подржао усвајање Закона о побољшању квалитета рада полиције у главном граду и око њега, што је као резултат имало оснивање прве организоване полицијске организације која је касније послужила као модел за читаву Енглеску, а у одређеној мери и за САД.

Улазак жена у полицију разликује се од присуства мушкараца у њој и немогуће је одвојити кампању за увођење женске полиције од ширег феминистичког контекста. Крајем 19. века феминисткиње и заговорници социјалне чистоте (они који су тражили једнаке моралне стандарде засноване на идејама женске чедности и „коректног“ сексуалног понашања) сматрали су да је оснивање женске полиције централно за њихове циљеве.

У другој половини 19. века претрес и бригу о осумњиченим женама у полицијским станицама почеле су да преузимају жене. Ове „полицијске матроне“ углавном су биле супруге наредника у станицама. Метрополитен полиција је 1833. године именовала женског посетиоца чија је улога била да пази на осуђенице пуштене на слободу и на жене које су биле предмет полицијског надзора. Шест година касније запослено је још 14 жена, чији је задатак био да се баве затвореницама у полицијским судовима. Ове надзорнице биле су познате и као „матроне“. И док је у Сједињеним Америчким Државама прва полицајка добила стално запослење 1905. године у Портланду (Орегон), у Британији је до овога дошло тек после Првог светског рата.

4.2.1.1 Први светски рат и женске патроле

Током едвардијанске епохе (1901–1914) пуно пажње посвећивало се „девијантном“ женском сексуалном понашању. Социолошка истраживања Чарлса Буга (Charles Booth) и Џозефа Раунтрија (Joseph Rowntree) указала су да велики број људи живи у беди, нарочито у Лондону и Јорку. Страхovalo се да ће ови „неприлагођени“ (неподобни, *unfit*) бити велики издатак за националне ресурсе, што је потврдио и велики број британских регрута који су одбијени за војску током

Бурског рата (1899–1901). Савремене идеје и научни развој, нарочито дарвинизам (заједно са еугеником), потпомогао је интелектуално веровање у идеју да је британска „расна залиха“ у опадању. Нарочита пажња поклањала се проблемима наслеђа и друштвено проблематичних група, као што су сиромашни и „криминалне класе“. Ови догађајису у први план ставили понашање жена као „чувара расе“. Први светски рат још више је увећао и интензивирао ове проблеме.

Са избијањем рата, савременици говоре о експлозији „каки грознице“. „Каки грозница“ је назив за одушевљење које су младе девојке и жене осећале у присуству војника, што је биодео таласа патриотизма који је запљуснуо нацију. И док је „каки грозница“ врло брзо прошла јер су ратни догађаји постали стварност, током рата се појавила брига везана за понашање ових жена и младих девојака. Брига се односила на њихов однос са војницима. У градовима у којима су биле стациониране трупе уводио се полицијски час. Године 1918. проглашен је општепознати пропис 40д према Закону о одбрани Краљевства из 1914. године. По овом пропису сматрало се кривичним делом уколико би нека жена са венеричном болешћу наводила на или имала сексуални однос са мушкарцем. Оваква забринутост за понашање младих жена и девојака пружила је прилику феминисткињама да изврше притисак у правцу формирања женске полиције. Патроле које ће се бавити јогунастим женама организовале су две групе жена. Радикалнија од те две групе била је Женска полицијска служба (*Women Police Service (WPS)*) чије су оснивачице биле Маргарет Дејмер Досон и Мери Ален (*Margaret Damer Dawson* и *Mary Allen*). Жене које су учествовале у патролама носиле су униформу и морале да се придржавају строгог кодекса понашања. Правила којих су морале да се придржавају била су веома стриктна, слична мушкој полицији када је реч о причању на дужности, тачности, потреби да се избегне примање „напојница“ и опасности „трачарења“.

Другу групу женске полиције чиниле су добровољне патроле којима је координирала Национална унија радница (*National Union of Women Workers – NUWW*), која је припадала средњој класи. У тој групи била је и неколицина милитантних феминисткиња, па је она била невољна да запошљава жене које су биле хапшене током демонстрација и протеста сифражеткиња. За разлику од Женске полицијске службе, добровољне патроле ове групе покушавале су да се ограде од било каквих идеја „спасавања“ и добротворног рада и виделе су себе као

помоћ успостављеној полицији. Обе групе жена проводиле су доста времена надгледајући понашање жена из радничке класе, патролирајући парковима и јавним местима, раздвајајући парове који су се удварали једни другима и растерујући „опасне“ жене. Женска полицијска служба чак је потписала уговор са Министарством за муницију да полицијски надзире све већи број радница у фабрикама муниције. Кључно је то што ове жене нису имале овлашћења да хапсе, иако су у име полицајаца износиле доказе на суду.

Корист од жена у спречавању криминала и одржавању јавног реда на улицама приметили су неки високи полицијски службеници. И заиста, комесар је платио мали број женских патрола. Као што се може видети из једног извештаја из 1918. године, комесар је нагласио да, иако овај посао није „стриктно дужност полиције, ипак је у тесној вези са њом.“ Он је предложио да се женске патроле уведу под контролу Метрополитенске полиције и да надзорница Националне уније радница, Софија Стенли (Sophia Stanley), надзире њихов рад. У писму које је уследило комесар је објаснио како је предвидео функционисање женске полиције. Тако је 16. новембра 1918. године Националној унији радница упућено званично саопштење да ће постојећи аранжман бити окончан, да би уследио нацрт комесаровог предлога за женску полицију. Друга женска организација, Женска полицијска служба, стављена је у други план због својих веза са милитантним феминистичким циљевима. Полицијска наредба од 22. новембра 1918. године дала је нацрт формације женске полиције уз именовање госпође Стенли за начелницу. Предложено је десет надзорника за управљање над сто жена полицајаца. Месец дана касније издато је наређење у коме се наводе квалификације које су потребне за потенцијалне регруте, као и услови уписа. У складу са захтевима за полицајце, установљена је минимална висина. Треба споменути три важне ствари: прво, женама са малом децом било је забрањено да ступе у службу; друго, поред плате и услова, ова одредба наглашава да жене полицајци не могу да положе заклетву као полицајци; и треће, нису имале право на пензију. До 17. фебруара изабрано је 25 жена полицајаца. Значајну личност представља Лилијан Вајлс (Lilian Wyles), последња од жена о којима се износе подаци у Полицијском указу. Она је, према подацима из централног регистра, завршила своју каријеру на месту инспектора. Поред тога што је објавила своје мемоаре (*Жене и Скотланд Јард*, 1952), она је,

пошто се пензионисала, држала предавања и имала јавне наступе о полицијским питањима и добробити деце. Након смрти 1975. године, уврштена је у публикацију „Ко је ко“. Међу подацима из досијеа о њеном службовању налазе се датум рођења, именовање, похвале, напредовање и пензионисање (до времена када се она пензионисала, и женама је додељена пензија). Значајно је и да јој је 1949. додељена медаља Британске империје.

Иако су се жене доказале у току рата, њихов успех као жена полицајаца (без пуних овлашћења која су имала мушкарци) биле су кратког даха. У годинама које су уследиле након Првог светског рата Британија је била у тешкој економској ситуацији. Двадесет трећег новембра 1918. године премијер Дејвид Лојд Џорџ обећао је нацији пакет социјалних реформи, које су обухватале проширење пензија и националног осигурања, као и обећање да ће се побољшати квалитет становања. Међутим, забринутост средње класе пред растућом јавном потрошњом – коју су додатно раширивале све веће таксе – и широко распрострањено веровање да Британија треба да усвоји предратни златни стандард (систем фиксног курса по којем је једна фунта вредела 4,86 долара) озбиљно су ограничиле послератну реконструкцију. Предложена су смањења јавних трошкова, а женска полиција је била лака мета, нарочито пошто је комесар, као што смо већ навели, изјавио да активности жена полицајаца нису „прави“ полицијски посао. Женска полиција је укинута, али је то укидање било кратког даха. Године 1923. поново је ангажовано 50 официрки, овог пута са пуним овлашћењима да хапсе под вођством инспекторке Клајден (Clayden). Од тада број жена у полицији расте, али ће још неко време њихови послови бити стриктно ограничени родном перцепцијом. Полиција се држала родно обојеног обрасца и жене су у полицији биле ангазоване првенствено у раду са женама и децом. Поред тога, жене се биле ангазоване у патролама (нарочито у парковима и на јавним местима где су се налазиле проститутке), на дужностима пратиоца (старале су се о малолетним затвореницима и затвореницама) и на болничким дужностима. Било им је дозвољено да улазе у борделе, ноћне клубове и кладионице, да осматрају и прикупљају доказе о недоличном понашању, али су на први знак да је злочин у току морале да зову мушке колеге. Није им било дозвољено да носе лисице (осим ако то није изричито наложио виши официр) и није им било дозвољено да хапсе до 1923. године.

У почетку рада је женама полицајцима била додељена шестодневна 48-часовна радна недеља и није им било дозвољено да раде ноћну смену (осим када су дежурале) све до 1973. године. Од 1927. до 1946. жене су морале да напусте Метрополитен полицију уколико би се удале. До 1937. године није им било дозвољено да узимају отиске прстију. До 1974. године нису имале једнаке плате као њихове мушке колеге. Опсег дужности се годинама проширивао и даље расте, а 2009. године Скотланд јард је добио и прву жену помоћника комесара.

4.2.2 Жене у полицији у Сједињеним Америчким Државама

Када је реч о Сједињеним Америчким Државама, историјски гледано, број жена у полицији чак је и мањи од броја припадника мањина. Прва жена запослена је у полицији у Портланду у држави Орегон 1905. године као социјални радник са дужношћу да штити младе девојке и жене. Таква улога у превенцији криминала посматрана је одвојено од традиционалне полицијске улоге. По речима С. Вокера (Walker 1977, стр. 85, према: Roberg et al. 2004, стр. 511) „[...] жене имају посебну способност за бригу о деци.“ Мало детаљнији увид у историјат жена у полицији у овој земљи показује да су у почетку жене запошљаване на сличним радним местима (као социјалне раднице у полицији). То су углавном биле друштвено активне жене које су и до тада били задужене за бригу о девојкама које имају проблема са законом и за рад на превенцији малолетничке делинквенције оба пола. Од прве жене 1905. године па до 1925. године у 210 градова запослене су жене у полицији, 417 као социјалне раднице и 355 као управнице затвора (Owings, 1925, према: Roberg et al. 2004, стр. 512).

Између 1925. и 1965. године, број и функције полицајки су се повећали, али незнатно. На пример, истраживање спроведено 1967. године у полицијским управама у највећим градовима указало је да су запослене само 1792 жене са полицијским овлашћењима (Berkley, 1969, према: Roberg et al. 2004, стр. 512). Уколико су и биле присутне у полицијским снагама, полицајке су обично чиниле мање од 2% укупног броја запослених (Eisenberg, Kent&Wall, 1973; Melchionne, 1967, према: Roberg et al. 2004, стр. 512) и нису учествовале у патролама. У овом периоду запошљавање жена у полицији није охрабривано, а често се односило и на

њихов број, који се обично кретао око 1% или мање (Simpson, 1977, према: Roberg et al. 2004, стр. 512).

Када је реч о третману жена у полицији, општи је закључак да су трпеле неједнак третман. Пре педесетих година прошлог века, улога жена у полицији била је ограничена углавном на чиновнички посао и задатке везане за добробит друштва, укључујући малолетничке и породичне проблеме, управљање затворима, откривање крадљиваца женских ташни, џепних крађа, крадљиваца у продавницама и истраживање силовања (Eisenberg, Kent & Wall, 1973, према: Roberg et al. 2004, стр. 512). Током педесетих година прошлог века, њихова улога проширена је на истраге о дрогама и другим пороцима (Garmire, 1978, према: Roberg et al. 2004, стр. 513). Постојало је генерално мишљење да жене могу да се баве активностима из „њиховог подручја“, али да нису способне за остале полицијске активности, а они који су се и залагали за рад жена у полицији тврдили су да би им због њиховог „јединственог“ доприноса, који укључује њихову способност рада са женама и децом, смиривања насиља у породици и рада на тајним задацима требало дозволити да се прикључе полицији. Чак и када је реч о управљачким местима, О. В. Вилсон и Р. Ц. Макларен (O. W. Wilson and R. C. McLaren) у тексту „Полицијска администрација“ били су оштро против равноправног запошљавања жена, тврдећи да оне, иако могу да дају допринос у специјалним јединицама и раду на посебним задацима, нису квалификоване да предводе такве јединице. По њиховим тврдњама, мушкарци су бољи администратори и вероватно „постоји мања могућност да постану раздражљиви и превише критични током емоционалног стреса“ (Wilson and McLaren, 1963, стр. 334, према: Roberg et al. 2004, стр. 513).

Овакви стереотипни прикази жена и полиције ускоро су пољуљани, али главни помак према равноправном третману полицајки на послу део је амандмана из 1972. године на Закон о грађанским правима из 1964. године. Након тога, од полицијских управа се тражило, често и под претњом доношења судске одлуке, да престану са дискриминационом праксом приликом запошљавања и давања задатака. Уследиле су драстичне промене и жене су све више добијале различите полицијске задатке, што показују и истраживања која су након тога вршена (Garmire 1978; Sherman 1973; Sulton and Townsey 1981, према: Roberg et al. 2004,

стр. 514–515). Ови амандмани, али и касније судске одлуке које су се заснивале на њима, натерали су полицијске управе да промене, у неким случајевима и радикално, своје методе селекције и унапређења. Данас полицајке обављају практично све полицијске функције.

4.2.3 Жене у полицији у Србији

Како наводе ауторке Нововић и Петровић (Нововић, Петровић, 2006), идеју о присуству жена у српској полицији одувек су подржавали истакнути појединци из струке и јавног живота, али је истинска реализација почела тек на размеђи два миленијума. Касни се за већином земаља у свету, за некима скоро читав век. До Другог светског рата, готово све земље Европе имале су жене у полицији. Интересовање за жене у полицији постојало је, као што је већ напоменуто, у неком континуитету и на овим просторима, али је било ограничено, између осталог и због тога што се Краљевина Југославија, поред још неких земаља, у анкети коју је спровело Друштво народа 1927. године изјаснила против жена у полицији (Дапчевић-Марковић, 2002, стр. 35–38). Часопис „Полиција“ још 1910. године у једном од првих бројева доноси чланак на тему „Женскиње, полицијски чиновници“ у којем се износе искуства страних полиција, у првом реду Немачке и Енглеске, и у полемичком тону расправља о „употреби женске радне снаге за полицијску службу“ („Policija“, 1910, br. 2, str. 35–38). Став који је у часопису изнет гласио је: „[...]нама су потребни женски полицијски чиновници“. Узкоментар којим се осуђују застарела схватања и одбојност, стајало је и следеће:

„[...] Објашњење зашто то већ до сада није учињено мора се тражити у данашњој полицији, која је назадна и која се може сравнити са каквим старим пањем [...] Наша данашња полиција је војничка. Она је створена по угушењу немира у средини прошлог столећа. Она је одговарала духу ондашњег времена.“

Говори се и о реформи полиције и да треба „[...] подофицире послати натраг у команду и на њихово место довести цивилна лица и с њима и женскиње чиновнике, као што то одговара данашњим модерним захтевима.“ У истом чланку се говори и о продору „хуманитарних жеља“, као прилог иницијативи за пријем жена у полицију. Залагање за жену у полицији имамо и у 1914. години, а разлози

су практични. У новоослобођеним територијама на југу Србије, у Скопљу и другим местима, било је пуно муслиманског становништва са познатим третманом жена, скривених испод зара. Из много разлога полицајцу мушкарцу није било могуће обављање делатности у односу на жену у таквој средини. Стога и залагање за њихово запошљавање у полицији (Djokić, M. M., „Policija“, br. 10/1914, стр. 306–308).

Након скоро двадесет година, у Београду и другим већим градовима у Краљевини формирана су одељења дечје полиције у којима „мора да ради женски полицајац“. Налазила су се у оквиру Министарства унутрашњих дела, у управама градова, а разлози за њихово формирање била су позитивна искуства из света и потреба збрињавања напуштене деце и омладине. Проблем дечје запуштености био је врло изражен у то време, а закључено је да се са њиммогу добро изборити само жене. За рад у дечјој полицији, на место писара¹⁶ постављена је, како је писало у листу „Време“ у броју од 7. јула 1929. године, госпођица др Марија Илић. А лист „Полиција“ исте године доноси:

„Као што полицијске власти имају дужност да проналазе, гоне и хватају криминалне типове, да извиђају криминална дела и да кривце предају Суду, исто тако имају дужност да се боре да не дође до криминала, да јој превентивна заштита постаје главна брига. У страном свету полиција се све више сматра као пријатељ и заштитник, који се воли, радо слуша и помаже и којој се свет са поверењем обраћа.“ (Никићевић, М. М., „Полиција“, бр. 21 и 22, 1929, стр. 527–532)

Прва и једина дужност госпођице Илић била је да проналази остављену и васпитно запуштену децу, збрињава их и сарађује са Домом за малолетнике у Београду. Њена служба у дечјој полицији, по написима у штампи, кратко је трајала. И касније је било покушаја запошљавања жене у полицији, али без очекиваног ефекта. Госпођица А. Димитријевић похађала је и курс за жене полицајце у Немачкој. Никада није радила на полицијским пословима већ као административац у државној служби. Нажалост, све се по питању жена у полицији завршавало на вербалној подршци, а системско решење је изостало. Тако у рубрици „Вести“, у часопису „Полиција“ из 1937. пише:

¹⁶ Место писара је значајно стручно чиновничко звање у области јавне управе тога времена.

„Према вестима београдске штампе, ускоро ће се увести у Београд женска полиција. Тиме ће се попунити једна осетна празнина у организацији београдске полиције која се је до сада осећала.“

У истом броју је и вест да је госпођица Јосипа Шаговац постављена за управно-политичког приправника у Управи полиције у Загребу, где је већ примила дужност и тако постала прва жена полицијски чиновник у Хрватској (Вести, „Полиција“, бр. 15–16, 1937, стр. 808–809).

Током Другог светског рата, Специјална полиција у Београду имала је у својим редовима и жене (Нововић, Петровић, 2006).¹⁷ Из архивских докумената сазнајемо да је, највероватније током 1943. године, већи број жена радио у специјалној полицији у звању „дневни званичник“ и „умни надничар“, што подразумева, у првом реду, административне послове узимања података, али и неке послове у поступку саслушања странака. У редовима Повереништва унутрашњих послова на ослобођеним територијама жена није било; у партизанским стражама их је можда и било, али су подаци непоздани (усмена казивања сродника).¹⁸

По завршетку народноослободилачког рата један број партизанки, био је распоређен на полицијским пословима у Министарству унутрашњих послова и правосуђа (женски затвори). Углавном су радиле административне послове, без униформе и овлашћења, са изузетком послова затворских чувара. У великим градовима, углавном у Београду и у Војводини, један мали број жена (њих десетак), добио је, одмах по ослобођењу, послове везане за саобраћајну полицију, што подразумева овлашћења и ношење оружја и униформе. У Новом Саду је из оквира батаљона Народне страже 13. новембра 1944. године издвојена група од 20 до 25 милиционара, међу којима је било и шест жена, која је прошла кроз недељну обуку и у децембру исте године отпочела с регулисањем саобраћаја у граду. У фебруару и марту 1945. године млађи људи из ове групе повучени су на фронт, а њихова места су попуњавана женама. Тако је у првој половини 1945. године у групи било 16 жена саобраћајних милиционара, које су на овом послу остале до краја 1946. године, а затим отишле на друге дужности. У Суботици је, октобра 1945. године, основана станица саобраћајне Народне милиције са 16 службеника од којих су

¹⁷ Списак чиновника и административних службеника Одељења специјалне полиције Управе града Београда са њиховим адресама, акт бр. 49-4 (архивски документ).

¹⁸ Нема архивских података.

половина биле девојке, борци. Људство за станицу је регрутовано из редова демобилисаних бораца млађих годишта. У часопису *Народна милиција*, у чланку „Жене у служби јавне безбедности“, аутор каже:

„За шире увођење жена у службу безбједности нема код нас никаквих законских запрека. Супротно томе Устав наше земље одлучно подвлачи једнакост жене и мушкарца, а пракса доказује да жене могу успјешно да обављају низ послова, који су до недавно били „монопол“ мушкараца. Читав наш друштвени развитак иде у правцу све активнијег учешћа жена у политичком и привредном животу земље. Унаточ тога, број жена у служби безбједности је минималан. Женски стражари у женским казним домовима и по који криминалистички референт у већим градовима – и то је све. Специјализиране женске, криминалистичке службе ми за сада немамо. Да ли нам је она потребна? Сматрам да јесте и да би требало размотрити сва питања у вези са учешћем жена у борби против криминала и његовој превенцији. То траже наше потребе, а потврђују дугогодишња искуства појединих земаља...“ (Марковић, Т., „Народна милиција“, бр. 5, 1953, стр. 15).

Поновни пријем жена у униформисану полицију обављен је у току 1976. године за рад у саобраћајној полицији, углавном у Војводини и Београду. Критеријуми за пријем били су: завршена средња школа са одличним или врло добрим успехом и испољене способности за вршење полицијске службе (Костић, М., „Безбедност“, бр. 5, 1964, стр. 93–94). По завршеној обуци од годину дана, распоређене су у Новом Саду, Суботици и Београду. За Војводину и Космет гледала се и национална припадност, тј. равноправно је примљена по једна припадница сваке заступљене нације. На Косову и Метохији није заживела идеја о женској полицији. Дуго година жене су регулисале саобраћај, али су спорадично обављале и друге полицијске дужности униформисаног састава полиције: у патроли, на позорници или су помагале по потреби колегама у криминалистичкој оперативи (претрес жена, деце...) (Нововић, Петровић, 2006).¹⁹

Саобраћајна полиција је и надаље примала жене у своје редове и то са завршеном Вишом школом унутрашњих послова. Неретко су примане на радна места са средњом школском спремом, уз лични пристанак.

¹⁹ Подаци о томе добијени су у СУП-у Нови Сад од жена полицајаца те генерације.

Почетком деведесетих, један број жена примљен је за рад у Дежурном оперативном центру СУП-а Београд. Носиле су униформу, имале овлашћења и радиле углавном административне послове на нивоу средње школске спреме. Посебног пријема и обуке жена за те послове није било, већ су на њих распоређиване службенице са других послова у оквиру једне од реорганизација службе у то доба. Жене са завршеном Вишом школом унутрашњих послова запошљавале су се и изван Министарства унутрашњих послова (мали број у већим градовима: Ниш,²⁰ Нови Сад, Крушевац и др.). Половином деведесетих, један број жена примљен је за рад у пограничној полицији, углавном са завршеном Вишом школом унутрашњих послова (Ниш). Услови за пријем у службу за средњошколски кадар били су исти као и ранијих година, а и стручна обука, тј. школовање за полицијске послове било је слично са претходно поменутом саобраћајном полицијом. Пријем жена за полицијске послове врши се и надаље без неког реда и система, у занемарљиво малом броју у односу на мушкарце и то само у великим градовима Србије, највише у Београду.

²⁰ Године 1986. у Нишу примљена је жена са завршеним ВШУП-ом за рад у дежурној служби. Након годину дана, прешла је у криминалистичку полицију, на послове криминалистичке технике.

5 ИЗРАЖАВАЊЕ РОДНЕ (НЕ)ОСЕТЉИВОСТИ НА ПРИМЕРИМА ОДАБРАНИХ ЧАСОПИСА ЗА ПОЛИЦИЈСКУ СТРУКУ НА СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ КРИТИЧКЕ АНАЛИЗЕ ДИСКУРСА

Поглавље које следи бавиће се пре свега родом у граматицима енглеског и српског језика, а онда и изражавањем родне (не)осетљивости на примеру одабране полицијске периодике на два одабрана језика.

Према Мејерховој (Meyerhoff, 2006, стр. 201), област језика и рода јесте једна од најдинамичнијих у социолингвистици. За њу су карактеристичне бројне расправе о различитим начинима концептуализације односа између језика и друштва. Она наводи да је за право схватање друштвеног значења сваког примера језичке варијације потребно да се почне од појединачног истовремено имајући у виду шири контекст такве варијације. Ова област у тесној је вези са другим гранама друштвених наука – пре свега феминистичком теоријом, филозофијом, социологијом и антропологијом.

Овде би требало разграничити шта се подразумева под термином „пол“, а шта под термином „род“. За Мејерхофову, „пол“ је термин чија се употреба све више ограничава у социолингвистици, а који се односи на биолошки или физиолошки засноване разлике између мушкараца и жена. „Род“ се, за разлику од термина „пол“ све више користи у социолингвистици да означи друштвени идентитет који је изнедрен или конструисан кроз друштвене акције. Дакле, „пол“ је биолошка категорија, а „род“ је друштвена и културна категорија. Пол је нешто са чим смо рођени, нешто што се може одредити помоћу објективних, научних критеријума – бројем икс-хромозома које нека особа поседује. С друге стране, род је друштвена одлика: нешто што се стиче или конструише кроз наш однос са другима и кроз појединачну припадност одређеним културним нормама и забранама (Meyerhoff, 2006, стр. 201–202).

На сличан начин пол и род разграничава и Свенка Савић (Савић, и др. 2009, стр. 7), која каже да је у интердисциплинарну научну област родне студије (студије рода) уведена термилошка разлика између пола и рода, која има далекосежне

теоријске и методолошке консеквенце у истраживањима (не само језика) данас, подједнако у друштвеним колико и у природним наукама. Ова ауторка, слично дефиницији Мејерхофове, даље каже да се пол, као биолошка, унапред задата разлика између жене и мушкарца, односи на чињеницу да је неко рођен/рођена као мушка односно женска особа. Род се, као социолошка категорија, односи на чињеницу да, рођени као мушкарци или жене, у својим културама и друштвима одрастамо сходно обрасцима друштва који су подложни променама. Према С. Савић (Савић, и др. 2009, стр. 7), „родно осетљив језик“ је термин којим се показује тежња да језик помогне у остваривању људских права кад су у питању женске или мушке особе, при чему је то само део укупне проблематике која се назива „политички коректан говор/језик“, усаглашен са захтевима датим у Декларацији о људским правима: нико не може бити дискриминисан помоћу језика.

У „Речнику родне равноправности“, ауторке Јарић и Радовић потрудиле су се да дају и свеобухватну дефиницију и кратак историјат, који овде преносимо. Дефиниције које нуде ауторке сличне су, али и довољно различите да би се поменуле. По њима, пол је биолошка категорија којом су људска бића означена као „женско“, „мушко“ или „нешто између женског и мушког“. Пол се дефинише, пре свега, према видљивим гениталијама људског бића и према репродуктивним функцијама, мада је ова друга одредница последњих година проблематизована, односно подлеже различитим интерпретацијама и условљена је културним миљеом унутар кога се дефинише.

За разлику од пола, род је социјални конструкт „мушкости“ и „женскости“. Разликовање пола и рода је битно јер, за разлику од нашег биолошког статуса – пола, који нам је рођењем мање-више дат – род је конструкт конкретног друштва у конкретном времену, дакле тек задат и стога итекако подложен промени. Прихватањем разлике између пола и рода отвара се, на теоријској равни, могућност промена родних улога, родног режима и родног поретка (Јарић и Радовић, 2011, стр. 124).

Теоријски помак у разликовању пола (енгл. *sex*) и рода (енгл. *gender*), унутар теорије родности, има дугу предисторију. Основу теоријског концепта је понудила Маргарет Мид у књизи „Пол и темперамент у три примитивна друштва“ још 1935. године (Mead, 1935), где је навела да се разлике између мушкараца и жена заснивају

углавном на културном условљавању. Она је дефинисала пол као биолошку категорију, а род као друштвени конструкт. Почетком седамдесетих, Кејт Милет у „Сексуалној политици“ (Millet, 2000) и Шуламит Фајерсон у „Дијалектици пола“ развијају (Firestone, 1972) и радикализују овај теоријски концепт у складу са захтевима другог таласа феминизма, потакнуте обновом утопијских енергија унутар нарастајућих друштвених покрета, пре свега феминистичког. Кејт Милет говори о прастарој и универзалној схеми доминације једне групе над другом. Та схема доминира у односима полова и увреженија је и оштрија од класне поделе. Када говори о теорији сексуалне политике (што је и наслов књиге), Милет дефинише термин „политика“ као односе који су изграђени на моћи, као уређени систем у оквиру којег једна група особа контролише другу. У контексту полова, налази да је реч „политика“ у највећој мери корисна да се опише права природа њиховог релативног статуса, како историјски тако и данас (Millet, 2000, стр. 23–24). Милет наводи да је наше друштво, као и све остале историјске цивилизације, патријархат:

„Чињеница постаје очигледна чим се сетимо војске, индустрије, технологије, универзитета, науке, политичких функција и финансија – укратко, сваки прилаз моћи у друштву, укључујући принуду коју спроводи полиција, у потпуности је у мушким рукама“ (Millet, 2000, стр. 25).²¹

Сексуална политика бива одобрена кроз „социјализацију“ оба пола у оквиру основних патријархалних политичких устројстава у погледу темперамента, улоге и статуса. Што се тиче статуса, распрострањено одобравање предрасуде о мушкој супериорности гарантује супериоран статус мушкарцима, а инфериоран женама. Темперамент обухвата формирање људске личности дуж стереотипних линија категорије пола („мушки“ и „женски“), која се заснива на потребама и вредностима доминантне групе. Та група и диктира оно што чланови те групе поштују код себе и налазе погодним код подређених: агресија, интелигенција, сила и ефикасност мушкараца; пасивност, незнање, послушност, „врлина“ и неефикасност код жена. Ово се надопуњава другим фактором, полним улогама, што одређује усклађен и

²¹The fact is evident at once if one recalls that the military, industry, technology, universities, science, political office, and finance – in short, every avenue of power within the society, including the coercive force of the police is entirely in male hands (Millet, 2000, p. 25).

високо разрађен кодекс понашања, гестова и ставова за сваки пол. У смислу активности, полна улога додељује улогу домаћице и бригу о деци женама, а остатак људских постигнућа, интереса и амбиција мушкарцима. Ограничена улога додељена женама има тенденцију да је ограничи на нивоу биолошког искуства. Дакле, скоро све што се може описати као иоле људска, а не животињска активност (јер и животиње на свој начин рађају и бригу за своје младе), у великој мери је резервисано за мушкарце (Millet, 2000, стр. 26).

Шуламит Фајерстон сматра да родно разликовање структурира сваки аспект нашег живота успостављањем обавезног оквира појмова у којима друштво обликује, одређује и уопште омогућава егзистенцију женама и мушкарцима. Из њихових радова произашло је да постојеће разлике међу половима, које имају корен у различитој биологији мушкараца и жена, нису кључ за разумевање друштвене неједнакости мушкараца и жена, већ да је оно што се намеће женама као „природно“ заправо резултат друштвене присиле и условљавања у процесу социјализације. Прихватање и поунутрење тако створених родних карактеристика представља процес продукције рода (енгл. *gendering*). Ен Оукли је извела тврдњу да родне разлике имају свој корен у култури, а не у природи (Oakley, 1972, према: Јарић, Радовић, 2011). По овој ауторки, „пол“ се односи на биолошке разлике између мушкараца и жена: видљиве разлике у гениталијама и разлику у продуктивној функцији. „Род“ је с друге стране питање културе: он се односи да друштвену поделу на „мушко“ и „женско“ (Oakley, 1972, према: Јарић, Радовић, 2011).

Ауторке Јарић и Радовић мишљења су да се у нашој језичкој пракси ретко успоставља разлика између рода и пола, што често изазива недоумице.

Све ово што је до сада речено, преноси се и на језик. Наиме, како наводи Бугарски (Бугарски, 2005, стр. 53–54), запажања о полном диференцирању у језику спорадично се налазе у антрополошкој и мисионарској литератури почев од 17. века (често цитиран уводни преглед даје Јеспersen 1922, погл. 13), али се озбиљнија истраживања јављају тек у 20. веку. Уз повремене емпиријски установљене објективне разлике, она су разоткрила и велики број укорењених стереотипа и предрасуда, заснованих на традиционалним вредносним судовима о мушкарцима и женама. Наиме, таква истраживања обављена су у друштвима која су прилично

различита по географском положају, културним обележјима, друштвеној структури и степену цивилизацијског развоја, а ипак су на видело изнела значајну уједначеност у погледу статуса и вредновања припадника мушког и женског пола. Општи закључак био би да тзв. полне разлике немају биолошку основу, него да потичу од различитих улога које у животу неког колектива припадају његовим мушким и женским члановима. Другим речима, те разлике нису условљене биолошки него социолошки (Бугарски, 2005, стр. 53–54).

Како је у већини култура (и то великој већини) мушки пол изразито доминантан, а женски подређен, општи налаз је да поређења у језику (као и у многим другим сферама друштвеног живота) иду на штету женског пола. На један или на други начин, у мањој или већој мери, отворено или прикривено, жене бивају дискриминисане. Речено лингвистичким терминима, женско је маркирани члан полне опозиције, а мушко немаркирани: мушкарац се имплицитно види као норма, а жена као пратећа појава, ако не и као директно одступање од те норме (Бугарски, 2005, стр. 54). По горким речима једне америчке лингвисткиње, као да се подразумева „да су људи мушког пола ако се не докаже супротно, да се женскост противставља мушкости као нарочит и оделит облик хуманитета, некакво маргинално стање“ (McConnell-Ginet 1988, стр. 93, према: Бугарски, 2005, стр. 54). Овакво виђење, када је реч о српском језику, потврдиће и ставови појединих аутора и ауторки о којима ће бити речи у делу о роду у српском језику.

Историја истраживања везе и интеракције између језика и рода у друштву, према Филиповићевој (Филиповић, 2011а) може се у грубим цртама поделити на три периода. Као прву лингвистичку студију која на систематичан, аналитичан и критички начин проучава однос језика и рода, ова ауторка наводи књигу Робин Лејкоф (Robin Lakoff) из 1975. године, која отвара комплетно ново интердисциплинарно поље истраживања под именом „родне студије“. Оне комбинују теоријске постулате и методолошке поступке антропологије, комуникологије, психологије, социологије, социолингвистике и других дисциплина (Bucholtz, 2004, стр. 3, према: Филиповић, 2011а). Општа тврдња је да ову студију карактерише претпоставка да је „језик мушкараца“ један од кључних механизма за успостављање и одржавање доминације над женама, што води ка формирању теорије доминације. Теорија доминације карактерише прву фазу

родних студија у лингвистици и лингвистичкој антропологији.²² Лејкоф у својој књизи потврђује да, социолошки посматрано, у америчком друштву седамдесетих година 20. века, као и у многим другим друштвима, жене свих друштвених класа добијају социјални статус првенствено преко мушкараца: оца и мужа (презиме, титулу госпођица или госпођа, итд.). Као примере доминације она користи и поређење парова речи у мушком и женском роду у којима мушки род има немаркирано значење, а женски род, најчешће негативне конотације:

а) Он је професионалац. „He is a professional.“

б) Она је професионалка. „She is a professional.“

У овом често навођеном примеру прилично је извесно да ће већина говорника како енглеског тако и српског језика прву реченицу протумачити као „он је стручњак у свом послу (доктор, правник и сл.)“, док ће другу реченицу говорници оба језика највероватније протумачити као „она је проститутка“! Ствари су се у међувремену промениле, па је и Лејкоф у новом и прерађеном издању књиге из 2004. године под називом „Језик и место жене“ навела да су неке од дискриминаторских језичких пракси које карактеришу седамдесете године прошлог века успешно разрешене, а Филиповићева је мишљења да српско друштво такву трансформацију тек треба да доживи (Филиповић, 2011а). Доминација мушкараца над женама у оквиру теорије доминације илуструје се и позицијом моћи коју у конверзацији изражавају мушкарци. Они прекидају жене чешће него што жене прекидају њих, не настављају конверзацију на теме које жене започињу, те заузимају већи конверзацијски простор (говоре дуже и више од жена). Као једну од значајних карактеристика формирања значења у енглеском језику (али и у другим језицима, па и у српском), Лејкоф наводи примере семантичких парова прихваћених на нивоу шире друштвене заједнице у којима женски род има отворено дерогативно значење (на пример, у енглеском пар *master/mistress*, где мушки облик има изворно значење господар, а изведено стручњак, а женски изворно господарица, а изведено љубавница) (Филиповић, 2011а).²³

²² За детаљнији преглед о историји истраживања односа језика и рода видети: Filipović Jelena, 2011. Rod i jezik (Gender and Language), у: Ivana Milojević & Slobodanka Markov (eds), Uvod u rodne teorije (Introduction to Gender Theories). Novi Sad: Centar za rodne studije & Mediterran Publishing, str. 409-423.

²³ О овој теми више ће бити речи даље у делу о роду у енглеском језику.

Следећа фаза изучавања одвијала се осамдесетих година прошлог века, када је на сцену ступила теорија различитости, која се назива и моделом две културе (енгл. *two-cultures model*). Ова теорија тежи да жене постави у равноправнији положај у односу на мушкарце, уочавајући и прихватајући различитост њихових говорних делатности. Основна претпоставка теорије различитости јесте да жене и мушкарци говоре различитим дијалектима, што се објашњава разликама у процесу социјализације које проузрокује различитост у процесу усвајања језика и у одређеним аспектима социопсихолошког развоја. Другим речима, развој деце је пре свега условљен друштвеном структуром вршњачке интеракције: девојчице и дечаци се играју пре свега са представницима сопственог пола, а њихове различите вршњачке групе имају потпуно различите друштвене структуре и норме интеракције (Tannen, 1990, према: Филиповић, 2011a). Код девојчица језик представља средство за успостављање интимности, а разговор симбол пријатељства и поверења. Дечаци, с друге стране, пријатељства заснивају пре свега на физичкој акцији којом испољавају присност: везе међу њима стварају се тако што одређене ствари раде заједно. Групе дечака су често бројније, инклузивније, и имају јаснију хијерархијску структуру, те је међу њима од малих ногу присутна борба да се избегне подређени положај у групи (Tannen, 1990, према: Филиповић, 2011a). Оваква социјализација одређује односе између мушкараца и жена и у породици и на радном месту и у образовној средини. Према новијим анализама конверзације које Таненова спроводи у различитим студијама (1993; 1995; 2005, према: Филиповић, 2011a), показало се да ниједна конверзацијска стратегија (одабир теме, прекидања или преклапања у говору, тишина, итд.) не мора да буде у директној корелацији са родом говорника, то јест да ниједну стратегију не користе сви говорници унутар једне заједнице увек према универзалној шеми на скали доминација–субмисивност. Тако прекидање некада може бити знак подршке, а тишина знак контроле. Интеракција индивидуалних стилова говорника резултира успостављањем одређених односа друштвене моћи у комуникацији.

Истраживања и интересовања Таненове обухватају анализу дискурса, уобличавање у дискурсу (*framing in discourse*), међусобно деловање моћи и повезаност интеракције, дискурс друштвених медија и кроскултуралну комуникацију. Анализирајући дискурс и род, она наводи пре свега да су

истраживања о односу језика и рода прерасла у истраживања о роду и дискурсу. Како је схватање односа између језика и рода напредовало, истраживачи су дошли до многих сличних закључака, иако ове сличности често остају препознате или непризнате. Тачке поклапања обухватају: 1. друштвени конструкт рода; 2. индиректни однос између рода и дискурса; 3. родно специфицирани дискурс (*gendered discourse*) као ресурс, и 4. родно специфицирани дискурс као ограничење. Две су перспективе по Кендаловој и Таненовој (Shari Kendall and Deborah Tannen) којима се интердисциплинарно поље изучавања дискурса и рода бави од самих почетака до данас: једна се концентрише преваходно на документовање образаца употребе језика који су повезани са родом, док се друга бави друштвеним и политичким аспектима односа међу родовима. У сваком случају, истраживање рода и дискурса не само да пружа дескриптивни приказ мушког/женског дискурса, већ открива и како језик функционише као симболични ресурс у стварању и управљању личним, друштвеним и културним значењима и идентитетима (Kendall and Tannen, 2007).

Дакле, већ Таненова уочава да полна или родна дихотомија не укључују сву варијантност језичких понашања које корелирају са родом, што на неки начин наговештава прекретницу у студијама језика и рода. Током деведесетих година 20. века, род се одређује као динамична категорија која се развија, креира и изнова креира током читавог живота људске јединке. Првобитни назив овог правца је теорија перформативности (Buttler, 1990, према: Филиповић, 2011a). По овој теорији, нико од нас се не рађа као мушкарац или жена, наше родне одлике су нешто што стварамо током читавог живота, формирајући сопствени идентитет, користећи притом језик као једно од кључних средстава за представљање тог идентитета у различитим доменима људске комуникације у заједници, у складу са нашим образовним, класним, политичким, етничким, религиозним и другим уверењима и ставовима, односно идеологијама и културним моделима. Оног тренутка када канонизовано језичко понашање почиње да се разлама кроз призму анализе образаца говора жена и мушкараца у различитим заједницама, друштвима и културама, рађа се нова теорија језика и рода која у жижу интересовања ставља

језик и род у специфичним делатним заједницама (енгл. *community of practice*)²⁴ (Hall, 2003, стр. 354).

Да бисмо даље могли да посматрамо поменуте појмове, кренућемо редом од граматике енглеског, односно српског језика, односно бавићемо се категоријом рода у наведеним језицима.

5.1 Род у енглеском језику

За разлику од српског језика, који познаје и граматички и природни род, у енглеском се препознаје само природни род.

Историјски гледано, систем граматичког рода у оквиру којег се именица третира да је мушког, женског или средњег рода постојао је у староенглеском, али је у току средњеенглеског изашао из употребе. Савремени енглески језик задржава одлике које се односе на природни род, наиме употребу одређених именица и заменица (као што су *he* и *she*) када се говори о одређеним особама или животињама оба пола, и неке друге облике (као што је *it*) за предмете који немају пол – иако се заменице у женском роду могу користити у појединим случајевима уместо бродова (и сличних машина) и националних држава.

На неке аспекте употребе рода у енглеском језику извршио је утицај покрет за родно неутралан језик. Ово се нарочито односи на избегавање употребе мушког облика *he* када се говори о особи неодређеног пола и избегавање употребе одређених женских облика именица (као што су на пример *authoress* и *poetess*).

Посматрано из историјске перспективе, у староенглеском је постојао систем граматичког рода сличан оном који постоји у савременом немачком, са три рода: мушким, женским и средњим. До 11. века улога граматичког рода у староенглеском почиње да опада. Средњеенглески у 13. веку већ је био на путу ка томе да се изгуби систем рода. До краја 14. века лондонски енглески је завршио процес промене губећи граматички род, а савремени енглески језик није задржао морфолошко слагање речи са граматичким родом (Curzan, 2003).

²⁴ О појму делатних заједница уопште детаљније је било речи у Поглављу 2.

У савременом енглеском језику род више није категорија која се исказује наставцима (Huddleston and Pullum, 2002). Једини трагови система рода из староенглеског могу се наћи у систему заменица и у природном роду који и даље постоји у употреби појединих именица којима се означавају особе или животиње одређеног пола: *widow/widower*, *actor/actress*, *cow/bull*, итд. (Encarta, 2007). Бенцамин Ворф описао је граматички род у енглеском као скривену граматичку категорију. Он је приметно да род као својство инхерентно именицама није потпуно одсутно из савременог енглеског. То је илустровао примером две реченице у којима се различите заменице могу односити на исту особу у зависности од тога која је именица употребљена: *this child is eating its dinner* и *my daughter is eating her (не its) dinner* (Whorf, 1945).

Будући да се у вези са родном осетљивошћу расправе воде и око употребе личних заменица, овде ћемо се кратко задржати и на граматички личних заменица у енглеском језику, нарочито на трећем лицу једнине, где је евидентна разлика у односу на род. По општем правилу, заменице у трећем лицу једнине бирају се према природном роду именице на коју се односе, и то на следећи начин:

- заменица *he* (и повезани облици *him*, *himself*, *his*) користе се када се односе на мушку особу и понекада када је реч о мушкој јединки код животиња (или на нешто друго чему се приписују мушке карактеристике);
- заменица *she* (и повезани облици *her*, *herself*, *hers*) користи се када се односи на женску особу, понекада на женску јединку животиња и понекада када се нечему неживом приписују женске карактеристике – ово је нарочито уобичајено за пловила као што су бродови и авиони, и понекада земље. Пример пружа америчка химна *God Bless America*, у којој један стих гласи:
Stand beside her, and guide her through the night with a light from above;
- заменица *it* (и *itself*, *its*) користи се када се односи на нешто неживо, врло често за животиње и понекада за децу када пол није специфициран (Siemund, 2008).

Заменице се често слажу са природним родом особе или предмета на који се односе. На пример, може се рећи и *the doctor and his patient* и *the doctor and her patient*, у зависности од тога да ли знамо или претпостављамо ког је пола доктор о коме је реч, јер *the doctor* само по себи нема назначен природни род. Када није познато или није назначено ког је пола особа на коју се заменица односи,

традиционална граматика користи мушке облике *he (himself, his, him)*, мада се у савременом енглеском језику ово често избегава, како би се ишло ка родно неутралном језику. Могуће алтернативе у оваквим случајевима јесу:

- употреба *he or she, he/she, s/he*;
- алтернирање или повремено мешовито коришћење *he* и *she*;
- употреба *it* (које се обично користи само када треба да замени речи као што су *child, baby, infant*).

Иако род у енглеском у великој мери губи битку пред настојањима ка родној неутралности о којој ће бити речи у наредном потпоглављу, има ауторки које кажу да енглески језик има род и скрећу пажњу првенствено на структурна места на којима се праве родне разлике (рецимо, Сузан Ромејн²⁵), насупротив ауторкама које се баве мушком пристрасношћу, попут Дејл Спендер.²⁶

Сузан Ромејн се у једном од својих радова бави односом између тзв. природног и граматичког рода, анализирајући бројне општепознате и непознате језике са различитим решењима када је род именица у питању. Нарочиту пажњу обраћа на оно што она назива „пропуштањем“ (енгл. *leakage*, можда је чак бољи превод „преливање“) између граматичког и природног рода у језицима са граматичким родом, где пол наводно нема никакве везе са родом у систему класификације именица (Romaine, 1997, стр. 52). Та „пропуштања“ она назива „простором између“, који доказује да постоје идеолошки фактори у облику културних веровања о женама, који улазе у додељивање рода у системима који су наводно чисто формални и произвољни, као и у системима где се род наводно одређује референцом на пол. Није случајно, по овој ауторки, што се жене, ватра и опасни предмети класификују као женски род у језицима као што је цербал (Dyirbal), језик аустралијских Аборигина, који познаје систем граматичког рода, или што се урагани, јахте, кола и земље још увек третирају као женски род у језицима као што је енглески, који има природни род. „Простор између“ је место за идеолошко конструисање онога што жена јесте као друго биће. По њој је ово довољно да увери читаоца да је граматички род феминистички проблем (Romaine, 1997, стр. 52). Једна друга ауторка, Џулија Пенелопи (Julia Penelope), повукла је

²⁵ Romain, S. (1999). A Corpus-based view of gender in British and American English, e-dokument.

²⁶ Spender, D. (1980). Man-made Language.

паралелу између два горе поменута језика (цербала и енглеског) у смислу груписања именица у одређени род (Penelope, 1990, према: Romaine, 1997, стр. 58). Наиме, употреба заменице *she* у енглеском у вези са ураганима, итд. одсликава мушко гледиште. Урагани су деструктивне и ирационалне силе које „мушкарац“ треба да укроти. Слично томе, кола, јахте и авионе, као и жене, генерално поседују и контролишу мушкарци. Употреба заменице женског рода када се о њима говори врло је слична начину на који цербал ставља жене, ватру и опасне предмете у исту класу именица (Penelope, 1990, према: Romaine, 1997, стр. 58).

Према Ромејновој, у енглеском језику се много више ствари персонификује као женски род него као мушки род. Чак и апстрактни појмови попут слободе, душе и правде често се представљају као да су женског рода, а ту је и месец. Време и смрт, као снажне силе, јесу мушког рода. За чудовиште из Лох Неса претпоставља се да је женског рода. Градови, земље и континенти такође су женског рода (Romaine, 1997, стр. 61).

У свом истраживању метафоричких асоцијација између жена и топографије, Вигелова (Weigel, 1990, према: Romaine, 1997, стр. 61) тумачи тенденцију да се дивљина, али и градови, тумаче као да су женског рода. Градови се замишљају као женско јер се понашају као женска територија, тврђаве које треба освојити, а у себи прикривају сензуална задовољства, али и опасности завођења. Она наводи изразе који означавају проститутку, а садрже именицу *town: girl of the town* који је касније прерастао у *woman of the street* (Romaine, 1997, стр. 62).

5.1.1 Родна неутралност у енглеском језику

Енглески и српски језик разликују се у још једном сегменту. Поред тога што препознаје само природни род, енглески језик тежи родној неутралности, за разлику од српског, у коме постоји тенденција ка изражавању родне осетљивости (као што је случај и са француским језиком, на пример).

Родна неутралност у енглеском постала је област великог интересовања научника и научница у току другог таласа феминизма, када је у академским круговима рад швајцарског лингвисте структуралне оријентације Фердинанда де Сосира и његове теорије семиотике постао добро познат. Постструктуралистички

теоретичари, нарочито у Француској током шездесетих и седамдесетих година прошлог века, скрећу пажњу на теорију родне неутралности и концепт којим се родна једнакост подржава кроз свесне промене у језику. Феминисткиње су, анализирајући енглески језик, изнеле своје теорије о моћи језика да креира и спроведе родни детерминизам и маргинализацију женског. Расправе су се водиле и око питања као што је замена термина *stewardess* родно неутралним обликом *flight attendant*, *fireman* са *fire fighter*, *mailman* са *mail carrier*, итд. (Meyer, 2010, стр.14).

Родно неутрални језик јесте облик лингвистичког прескриптивизма који има за циљ да на минимум сведе претпоставке о роду или биолошком полу људи о којима се говори или пише. Заговорници родно неутралног језика наводе да употреба родно специфицираног језика често подразумева супериорност мушкарца или одражава неједнакост у друштву (Spender, 1980).

Према *The Handbook of English Linguistics* (*The Handbook of English Linguistics*, 2006) генеричке заменице мушког рода и родно специфична звања за одређене послове јесу примери „где лингвистичка конвенција енглеског језика историјски третира мушкарце као прототип за људску врсту“. Речи које се односе на жене често девалвирају у значењу, често преузимајући сексуални призивок (Spender, 1980). Као пример она наводи парове *Courtier* и *Courtesan*, односно *master* и *mistress*, као и пар *Sir* и *Madam*, у којем је први облик задржао све одлике учтивости, док је други, по овој ауторки, изгубио достојанство на много начина (Spender, 1980)

Ове разлике у употреби критикују се по два основа: први је да оне одражавају пристрасност друштва (Jacobsen, 1995), а други је да помажу да се одржи такво стање. Нека истраживања са децом, на пример, показују да речи које деца чују утичу на њихову перцепцију родне прикладности одређених занимања (Miller, and Swift, 1988). Нека друга истраживања су показала да се мушкарци и жене пријављују на посао у једнаком броју када се у огласу за запошљавање користи родно неутрални језик уместо генеричког *he* или *man* (Mills, 1995). Неки критичари даље износе тврдње да ове разлике у употреби нису случајне већ да су намерно створене зарад одржавања патријархалног друштва (Spender, 1980, 1–6). Заговорници родно неутралног језика наводе многе примере употребе које они сматрају проблематичним. Један од разлога да се избегне родна пристрасност у

језику јесте да се одржи јасноћа и прецизност у току комуникације. Употреба заменице *he* за особу неспецифицираног рода могу погрешно да схвате различити људи, вероватно на више различитих начина.

5.1.2 Називи занимања

Родно неутрални називи занимања не специфицирају род особе на коју се односе, нарочито у случајевима када род и није познат или није још специфициран (као што је случај, на пример, у огласима за запошљавање). Примери за то су, нпр. *firefighter* уместо *fireman*; *flightattendant* уместо *steward* или *stewardess*; *bartender* уместо *barman* or *barmaid*; и *chairperson* или *chair* уместо *chairman* или *chairwoman*. Уопште, постоји тенденција да се све именице са суфиксом *-man* замене родно неутралним облицима. Међутим, подаци које је прикупила Сузан Ромејн из Британског националног корпуса (фреквенцијска анализа или анализа учесталости употребе одређених речи и израза) показују да су, иако постоје неке тенденције да се то исправи, облици *chairman* и *spokesman* даље у најчешћој употреби.

Табела 1: Учесталост употребе облика *chair/man/woman/person* и *spokes/man/woman/person* према Британском националном корпусу (Извор: Romaine, 1999, стр. 163)

chairman/men	12.052
chairwoman/women	71
chairperson/s	166
Madam chairman	37
chairlady	1
spokesman/men	4.233
spokesman/women	618
spokesperson/s	276

Има и случајева где постоји посебан женски облик, али основни (или „мушки“) облик не означава само мушкарце и подједнако се може применити на било ког члана професије било да је реч о мушкарцу, жени или случају у ком род није специфициран. Такви примери су, нпр. *actor* и *actress*; *usher* и *usherette*;

comedien и *comediienne*. У оваквим случајевима поборници родно неутралног језика генерално заговарају да се не употребљава посебан женски облик (нпр., користећи увек *comedien* радије него *comediienne*, чак и када се зна да се говори о жени) (The Handbook of English Linguistics).

Називи као *male nurse*, *male model* или *female judge* користе се некада у случајевима када род није важан или се већ подразумева (као што је случај у примеру *my brother is a male nurse*). Термин *midwife* изгледа као да је женског рода (будући да се завршава на *-wife*), али етимолошки нема сметње да се користи за оба пола, јер потиче од староенглеског термина који има значење *with the woman* (Oxford English Dictionary, 2005).

5.1.3 Генеричка употреба за људе

Још један проблем код родно неутралног језика односи се на употребу речи *man*, *men* и *mankind* да означавају особу или особе неспецификаног пола или особе оба пола.

Иако се реч *man* првобитно односила и на мушкарце и на жене, неки аутори сматрају да то више није случај (Miller and Swift, 1988, стр. 11–17). У староенглеском, реч *wer* односила се само на мушкарце, а реч *wif* само на жене, док се реч *man* односила на оба пола (Curzan, 2003, стр. 134), иако се у пракси реч *man* понекада користила само за мушкарце (Curzan, 2003, стр. 163). Временом, *wer* је изашло из употребе, а *man* је ушло у употребу односећи се понекада на оба пола, а понекада само на мушкарце; „докле год су већину уопштавања о мушкарцима вршили мушкарци, двосмисленост која се гнездила у оваквој двострукој употреби није се примећивала или се сматрало да није важна“ (Miller and Swift, 1988, стр. 12). До 18. века *man* је ушло у употребу односећи се првенствено на мушкарце, а неки писци који су желели да користе овај термин у старијем значењу сматрали су да је неопходно да појасне његово значење.²⁷

²⁷ Едмунд Берк је, пишући о Француској револуцији, користио *men* у старом значењу које је обухватало оба пола, а то значење је специфицирао на следећи начин: „Such a deplorable havoc is made in the minds of men (both sexes) in France...“ (Miller and Swift, 1988, стр. 12).

Заговорници родно неутралног језика износе да привидна генеричка употреба речи *man* често у ствари није генеричка, наводећи пример аутора који је писао: *As for man, he is no different from the rest. His back aches, he ruptures easily, his women have difficulties in childbirth...*, тврдећи да, када би *man* и *he* били заиста генерички, онда би последња фраза гласила *he has difficulties in childbirth* (Miller and Swift, 1988, стр. 15).

Неки аутори су изнели став да би истински генеричка употреба речи *man* могла да се сматра „лажном, смешном или увредљивом“ (Warren, 1986), наводећи следећу реченицу као пример: *Some men are female* (Warren, 1986).

Поред тога, неки аутори истичу да се привидно родно неутрални облик *man* некада у ствари користи да искључи жене (Freeman, 1979, стр. 492). Тако Милер и Свифт (Miller and Swift, 1988, стр. 12) наводе да Томас Џеферсон није начинио исту разлику тврдећи „*all men are created equal*“ и „*governments are instituted among men, deriving their just powers from the consent of the governed*“. У време када жене нису имале право гласа, па сходно томе нису могле ни да дају ни да опозову свој пристанак, Џеферсон је морао да користи реч *man* у њеном основном значењу „мушкарац“, и вероватно му никада и није пало на памет да неко може да помисли нешто друго (Miller and Swift, 1988, стр. 12).

Због тога заговорници родно неутралног језика тврде да би се лингвистичка јасноћа, али и једнакост, боље изразили тако што би се облици *man* и *men* недвосмислено односили само на мушкарце, а *human(s)* на све особе (Freeman, 1979, стр. 493). Слично томе, иако обично није двосмислена, реч *mankind* може се заменити са *humankind* или *humanity*.

5.1.4 Заменице

Заговорници родно неутралног језика веома често критикују и употребу заменице мушког рода *he* (и изведених облика *him*, *his* и *himself*) када она мења претходно поменути реч неодређеног рода. Иако је оваква употреба традиционална, критичари наводе да су њу измислили и пропагирали мушкарци чији је експлицитни циљ да се лингвистички прикаже мушка супериорност

(Spender, 1980, стр. 147²⁸). Употреба генеричког облика заменице *he* одобрена је једним законом изгласаним у Парламенту под називом Закон о тумачењу из 1850. године.²⁹ Према овом закону заменица мушког рода *he* обухвата и женски род омогућавајући да се уместо *he* или *she* пише само *he*, уколико експлицитно није другачије наведено.³⁰ Оваква одредба се и даље налази у Закону о тумачењу из 1978. године, иако сада наводи и обрнут случај да облик заменице за женски род подједнако укључује мушки род. Међутим, упркос својој наводној укључивости, овај закон је коришћен да се женама ускрати улаз у професије и школе (Jacobsen, 1995).

Предложене алтернативе за генеричко *he* могу да буду *he* или *she* (или *she* или *he*), *s/he*, или *they* са значењем једнине. Свака од ових алтернатива дочекана је са примедбама. Неки сматрају да би употреба заменице *they* са значењем једнине била граматичка грешка, али према неким изворима *they*, *their* и *them* су дуго били граматички прихваћени облици родно неутралне заменице у једнини у енглеском језику, који се у једнини користе непрекидно од средњег века, а међу ауторима који спомињу овакву употребу јесу Џефри Чосер, Вилијам Шекспир и Џејн Остин (Churchyard, 2006). Лингвиста Стивен Пинкер (Steven Pinker) иде даље па тврди да је нетачно оно што традиционалне граматике прописују као употребу *they* у једнини:

„Логично мишљење које се ви, Холден Кофилд и сви остали осим језичких стручњака интуитивно држите јесте да *everyone* и *they* нису антецедент и заменица које се односе на исту особу у свету, што би их натерало да се слажу у броју. Они су квантификатор и везана променљива, што је различити логички однос. *Everyone returned to their seats* значи *For all X, X returned to X's seat*. „X“ се не односи на неку одређену особу или групу људи; оно једноставно заузима неко место помоћу којег се прати улога играча које они играју у различитим односима. У овом случају, X

²⁸ Међу ауторима који бране генеричку употребу заменице *he*, ауторка цитира Томаса Вилсона који је писао 1553. године и граматичара Џошуу Пула из 1646. године.

²⁹Закон о тумачењу из 1850. године (Interpretation Act 1850), усвојен у британском парламенту, поједностављује језик који се користи у писаним законима. Познат је и под називом Закон лорда Брогама (Lord Brougham's Act), а дужи назив је гласио Закон за скраћење језика који се користи у законима парламента (*An Act for shortening the Language used in Acts of Parliament*).

³⁰„he masculine includes the feminine (thus enabling 'he' to be written instead of 'he or she'), unless expressly indicated otherwise“ (1850 Interpretation Act).

које се враћа на место је исто оно X којем припада место на које се X враћа. Дакле у овом случају *their* нема значење множине, јер не упућује ни на једну ствар ни на више ствари, не упућује уопште (Pinker, 2000).

Неки приручници из стилистике прихватају *they* у једнини као граматички тачно (*The Cambridge Guide to English Usage*, 2004), док неки то одбацују. Неки опет, попут *The Chicago Manual of Style*, заузимају неутралан став и тврде да који год се приступ користи, вероватно неће бити по вољи неких читалаца (*Chicago Manual of Style*, 13th edition, (1983): p. 233).

Истраживањима је установљено да се употребом заменице у мушком роду у генеричком значењу ствара „мушка пристрасност“ евоцирањем непропорционалног броја мушких слика и искључивањем помисли на жене у примерима неспецифицираног пола (Hamilton, M. C., 1988). Поред тога, истраживање Џона Гастила (John Gastil) показало је да *they* функционише као генеричка заменица за жене и мушкарце, док облик *he/she* мушкарци могу да схвате на начин сличан оном када се употребљава само *he* (Gastil, J. 1990).

5.1.5 Речи или изрази којима се изражава поштовање

Заговорници родно неутралног језика истичу да се код мушкараца *Mr* користи без обзира на брачни статус, док титуле *Miss* и *Mrs* означавају брачни статус жене, дајући тако сигнал о њеној сексуалној расположивости, што титула за мушкарце не чини (Freeman, 1979, стр. 491). Титула *Ms* може да се користи за жене без обзира на брачни статус. Међутим, и овде није све онако како изгледа, односно како је требало да буде.

Према Ромејновој, која се у својим радовима бавила и овим облицима, људи феминизам изједначавају са бесмисленим и повремено забавним или досадним инсистирањем да се одређене титуле и родно маркирани термини замене прихватљивијим облицима (*Ms* уместо *Mrs* и *Miss*, *chairperson* или *chair* уместо *chairman* и сл.). По њој је лако видети зашто су жене широм света нарочито осетљиве на родне разлике приликом оваквих именованја и начина обраћања, будући да су они одлични показатељи друштвеног положаја жене. Када се за некога каже да је госпођа та и та (*the Mrs.*) или „женица“ (*the little woman*) означава се

инфериоран положај који су мушкарци доделили женама (Romaine, 1999, стр. 157). Али, анализирајући управо употребу *Mrs*, *Miss* и *Ms*, Ромејнова је дошла до закључка да је и овде дошло до присвајања одређеног значења, односно урушавања у дискурс мушкараца. Она тврди да је искуство показало да су наводно родно неутралне форме само још једном подвукле тврдњу Камеронове (Cameron, 1985, стр. 90, према: Romaine, 1997, стр. 72) да „у устима сексиста језик увек може да буде сексистички“ (Romaine, 1997, стр. 72). Термин *Ms* није у потпуности заменио маркиране термине *Miss/Mrs* као што је намеравано. Уместо тога, придодат је као нови облик обраћања или се сматра заменом за *Miss* и тако опет користи чешће у вези са неудатим женама. Једна студија коју су у Канади спровели Ерлих и Кинг 1994. године указала је да многи користе *Mrs* за удате жене, *Miss* за жене које се никада нису удавале, а *Ms* за разведене жене. За неке *Ms* има и конотацију да жена која користи овај облик жели да сакрије чињеницу да је неудата. Из ових примера се види да основна семантичка разлика између удате и неудате жене није промењена увођењем новог термина *Ms*. Променио се само облик којим се маркира дистинкција неудате жене (Romaine, 1997, стр. 72). Користећи поново Британски национални корпус и анализу учесталости употребе поменутих облика, Ромејнова износи следеће податке:

Табела 2: Титуле према Британском националном корпусу (Извор: Romaine, 1999, стр. 159)

Miss	12.595	37%
Ms	1.687	5%
Mrs	19.845	58%
Mr	52.399	100%

Критикује се и обичај да се на удату жену упућује именом и презименом мужа почев од 19. века: када је Велечасни Семјуел Меј (Reverend Samuel May) „предложио да госпођа Стивена Смита (Mrs Stephen Smith) буде изабрана у одбор“ Националне конвенције о правима жена у Сенека Фолсу (Seneca Falls), Лукреција Мот (Lucretia Mott) „је брзо одговорила: жене ове конвенције не воле да их називају

именом и презименом мужа већ њиховим сопственим именом“ (цитирано у: Stannard, 1977, стр. 3).

Овај обичај развио се током средине 18. века и повезан је са идејом о положају удате жене – да „удајом муж и жена јесу једно пред законом; тј. само биће и законско постојање жене постаје неважеће током брака“ (Henry Blackstone, *Commentaries on the Laws of England*, према: Stannard, 1977, стр. 9).

5.1.6 Остваривост

Заговорници родно неутралног језика тврде да је језик богат алтернативама које и говорници и писци, осетљиви на ставове и веровања публике, могу да користе без нарушавања ефективности међусобне комуникације (Miller and Swift, 1988). Ово исто може да буде доследно појмовима граматичке тачности (Miller, and Swift, 1988). У неким случајевима, родно неутрални језик може се постићи кроз употребу родно инклузивних, родно неутралних речи или речи заједничких за оба рода (енгл. *epicene*) (*human being, person, individual*, итд.) уместо родно специфичних речи (*man, woman, he, she, businessman, mother*, итд.), када се говори о људима чији је род непознат, нејасан или неважан (Pinker, 2000). Ако не постоји термин који обухвата оба рода, могу се сковати нови (нпр. *businessperson*). Може да постоји и паралелна употреба постојећих родно специфичних термина – на пример, *men and women* радије него *men and ladies*, или *husband and wife* радије него *man and wife*.

Поред тога, заговорници родно неутралног језика тврде да то што ћемо начинити језик мање пристрасним није само вредно хвале, већ и достигну. Многи људи сматрају да је језик који није неутралан увредљив (Bojarska, 2011).

Све више расте свест о томе да језик не одсликава само начин на који размишљамо: он такође обликује наш начин размишљања. Уколико се стално користе речи и изрази који имплицирају да су жене или мушкарци инфериорни, таква претпоставка о инфериорности постаје део менталног склопа [...] Језик је моћно оруђе: песници и пропагандисти то знају – као и жртве дискриминације (Chappell, 2007) (Видети Поглавље 2).

Међутим, употреба речи *man* као генеричке речи која упућује на сва људска бића је у опадању, нарочито међу говорницама и списатељицама (Churchyard, 2006). Остали потенцијални мушкоцентрични термини као што је *woman* су генерално прихватљиви. Многе издавачке куће, корпорације и владина тела имају званичну политику у корист интерне употребе родно неутралног језика. У неким случајевима постоје и закони који се односе на употребу родно неутралног језика у одређеним ситуацијама, као што су, рецимо, огласи за запошљавање. Већина заговорника родно неутралног језика, ипак, радије користи убеђивање него законско налагање. Један од метода убеђивања јесте сачињавање смерница за употребу језика која је по њима исправна, или давање примера сопствене употребе родно неутралног језика. Постоје различите смернице о томе да ли и како користити родно неутрални или несексистички језик, као нпр. *The Publication Manual of the American Psychological Association*, *American Philosophical Association* из 1986. године, *The Guardian*, *Avoiding Heterosexual Bias in Language*. Родно неутрални језик подржавају и велики издавачи, али и професионалне и академске групе попут већ поменутог Америчког удружења психолога (*American Psychological Association*) и новинске агенције *Associated Press*. Новине попут *New York Times* и *The Wall Street Journal* користе родно неутрални језик. Многи правни, психолошки и литерарни часописи прихватају за објављивање само чланке који користе родно неутрални језик (Jacobsen, 1995).

Правилници о понашању службеника однедавно су почели да уносе одредбе које прописују избегавање језика који се потенцијално може сматрати дискриминаторским. Обично гласе овако: „Сва документа, публикације или презентације који се сачине [...] морају се написати родно неутралним и/или родно инклузивним језиком“ (Guidelines on Gender-Neutral Language, 1999). Запосленима је речено да је неопходно да буду свесни своје одговорности при избегавању дискриминаторског језика и да морају да примењују обавезу коју је преузело дато предузеће да све заинтересоване стране третира подједнако и са уважавањем. Члановима институције су дате инструкције, као део корпоративне политике, да избегавају употребу језика који се може и само чинити дискриминаторским, или који може неоправдано да увреди у току вербалне или писане комуникације.

Стандарди које заговарају присталице родно неутралне модификације у енглеском различито се и у различитој мери примењују међу говорницима енглеског језика широм света. То одсликава разлике у култури и језичкој структури, на пример америчког енглеског у поређењу са британским енглеским. На ово утичу и други фактори, на пример: да ли особа користи енглески као први или други језик; да ли је реч о некој регионалној варијанти; да ли се одређена форма енглеског заснива на граматичким структурама које су наслеђене из неког другог језика (нпр. енглески који се говори у Ирској), или своју лингвистичку структуру додује раном староенглеском или елизабетанском енглеском.

5.1.7 Аргументи против употребе родно неутралног језика

Против употребе родно неутралног језика уперене су многе критике. Већина је усмерена на специфичне употребе, попут употребе *human* уместо *man*, *he* или *she* уместо само *he* (Van Woerkom, 2009). За све друге алтернативе родно неутралном језику тврди се да „воде ка употреби незграпних или рогобатних конструкција“ (Van Woerkom, 2009) или неологизама који су толико ружни да представљају „грозоте“ (Van Woerkom, 2009).

Извесни аутори и ауторке тврде да је родно неутрални језик непотребан јер пристрасност не постоји, сматрајући да је овакво настојање „бескорисно, јер сви знамо да се заменица мушког рода односи и на жене и на мушкарце“ (Van Woerkom, 2009).

Други пак износе тврдње да лингвистичка диференцијација жена заправо одсликава жену као „више“ вредновану него мушкарца, а не мање (Lynch, 2011). Противници родно неутралног језика често тврде да заговорници родно неутралног језика задиру у право слободе израза и промовишу цензуру (Ross, 2006). Неколико критичара није против употребе родно неутралног језика *per se*, али доводи у питање ефективност родно неутралног језика у превазилажењу сексизма (Mills, 1995).

Расправе између заговорника родне осетљивости и родне неутралности и даље трају. Све док овакве расправе трају, оне потврђују и да долази до извесних промена у култури. У међувремену, сви који користе језик морају да се потруде да

воде рачуна о осећањима свих друштвених група и избегавају језик који прави поделе, језик који вређа, који износи стереотипе, омаловажава и на увредљив начин искључује одређене групе.

5.2 Род у српском језику

Да погледамо најпре шта граматика српског језика каже о роду.

У српском језику постоји категорија променљивих и непроменљивих речи. У категорију променљивих речи, или речи са деklinацијом, спадају именице, придеви, заменице, бројеви од један до четири, редни и збирни бројеви. Њихове обличке особине заснивају се на граматичким категоријама рода (мушког, женског и средњег), броја (једнина и множина) и падежа (различитих облика промене, деklinације, за означавање односе међу речима у реченици) (Станојчић, Поповић, 2011).

У свакој од именских врста постоје морфолошке (обличке) ознаке за род, као категорију засновану на разлици пола у природу (мушки, женски и, за млада бића – средњи).

Када су у питању граматички наставци за означавање рода, граматика српског језика разликује појмове и термине „природни род“ и „граматички род“, при чему у српском језику (уз неке изузетке) можемо да констатујемо следеће:

(а) када је реч о природном роду и именским речима које се тичу појмова бића људи и животиња:

- именице природног мушког рода су оне са значењем особа/јединки мушког пола, а најчешће са номинативом једнине чији је наставак -ø (односно, чији је завршетак номинатива једнине – сугласник, у терминологији традиционалне граматике): (добар) син, (његов) отац, (наш) ученик, (велики) лав, (ситан) мрав;

- именице природног женског рода су оне са значењем особа/јединки женског пола, а најчешће са номинативом једнине чији је наставак -а: (његова) мајка, (Миланова) сестра, (лепа) жена, (добра) ученица, (зелена) жаба, (мала) пчела;

- именице природног средњег рода су оне са значењем младунаца, људских и животињских, а најчешће са номинативом једнине чији је наставак -о/-е: (њихово) чедо, (добро) дете, (немирно) теле, (бело) ждребе, (бело) пиле;

(б) граматички род заступљен је у именским речима које се везују за појмове ствари, биљака и појава и формиран је аналогично према горњим облицима номинатива, тј. по угледу на облике именица природног мушког, женског и средњег рода, па ће међу тим именицама:

- именице граматичког мушког рода најчешће бити оне са номинативом једнине чији је наставак -*ø* (или се завршава на сугласник, у терминологији традиционалне граматике): (висок) зид, (леп) град, (дубок) поток, (дубок) снег, (зелен) бор, (плави) Дунав, (јак) удар, (снежни) нанос, (опасан) пад;

- именице граматичког женског рода бити оне најчешће са номинативом једнине чији је наставак -*а*: (наша) кућа, (сува) трава, (уска) улица, (богата) жетва, (опасна) олуја, (мирна) Сава, (гласна) тутњава;

- именице граматичког средњег рода бити оне најчешће са номинативом једнине чији је наставак -*о/-е*: (њихово) село, (ниско) брдо, (велико) клубе, (немирно) море, (зелено) поље, (лепо) Заграђе, (гласно) певање, (дубоко) орање (Станојчић, Поповић, 2011).

5.2.1 Род именица

Именице су самосталне променљиве речи које означавају неко биће, предмет или појаву – појам уопште, као скуп особина. Већ смо видели да се српске именице класификују као именице природног и граматичког мушког, женског и средњег рода, с тим што се значење (и природног и граматичког) рода везало за одвојене наставке. Тако:

- највећи број именица мушког рода завршава се на нулти наставак -*ø* (односно, дефинисано терминима традиционалне граматике – на сугласник који је једновремено завршетак граматичке основе): син-*ø*, учитељ-*ø*, вук-*ø* / зид-*ø*, камен-*ø*, храст-*ø*;
- највећи број именица женског рода завршава се на наставак -*а*: жен-*а*, учитељица-*а*, вучица-*а* / кућа-*а*, трава-*а*, олуја-*а*;
- највећи број именица средњег рода завршава се нулти наставак -*е/-о*: дет-*е*, момче-*е*, девојче-*е*, теле-*е*, чед-*о* / мор-*е*, поље-*е*, певање-*е*, сел-*о*, чуд-*о*.

Овај модел означавања именичког рода, међутим, у нашем језику није доследно спроведен, па се за многе именице каже да су по облицима промене једног рода, док су по атрибуту уз њих другог рода.

Именица као што су: тата, деда, владика, судија, ага – имају промену именица са једнинским номинативним завршетком -а, дакле граматичког су женског рода (као именице жена, кућа), али су природног мушког рода, јер је конгруентни атрибут уз њих као уз именице [добар] човек, [добар] учитељ, дакле: добар тата, добар владика, добар судија.

Именице као што су: стрико, Марко, Иво, Перо/Радивоје, Миле, Спасоје – имају једнински номинативни завршетак -о/-е, дакле као именице средњег рода, (као именице чедо, поље) – природног су мушког рода, јер је конгруентни атрибут уз њих као уз именице [добар] човек, [добар] учитељ, дакле: добар стрико, добар Марко, добар Миле.

Именице као што су: ноћ, ствар, љубав, радост, жуч, страст – имају једнински номинативни наставак -о и зависне падеже са посебним наставцима (ноћ – ноћи, ноћи, ноћу...), а конгруентни атрибут уз њих је као уз именице [добра] жена, [добра] учитељица, [зелена] трава, дакле, показује да су граматичког женског рода: лепа ноћ, добра ствар, велика љубав, болесна жуч (Станојчић, Поповић, 2011).

На исти начин одређен је и род именица мати и кћи: [добра] мати, [добра] кћи, па се оне класификују у именице (природног) женског рода (Станојчић, Поповић, 2011, стр. 77, 79–80).

Тако каже граматика. Али, као што смо видели на почетку овог поглавља, поред граматичког рода постоји и категорија рода као социјалног и културног конструкта, која се врло често занемарује.

Питањем родне видљивости или родно осетљивим језиком у Србији бави се група превасходно ауторки. Иако новијег датума и још увек малобројна, ова истраживања би се грубо могла поделити на оне који не заговарају и оне који заговарају родну осетљивост у језику. И једна и друга струја имају своје аргументе.

С једне стране, дакле, имамо ону групу која није за, како сами кажу, „доследну феминизацију“ српског језика, где је један број радова написала Јованка Радић из

Института за српски језик при САНУ. У својим радовима³¹ који се баве овом темом она даје своје виђење овог проблема. У чланку „Именички род у језику и равноправност полова у друштву“, ауторка говори о роду у граматички и каже: „Када се каже да српски језик разликује род, превасходно се мисли да се његове именице разликују по роду.“ У самој констатацији нема ничег спорног, али је приметно да и у овом и у својим осталим радовима ова ауторка све време и у свим аргументима који не иду у прилог „феминизацији“ српског језика говори само и искључиво о граматичком роду. Она занемарује дефиницију рода као „социјалног конструкта“ који је веома важан из перспективе социолингвистике и који подупире тврдњу да језик служи за успостављање и одржавање односа неравноправности и моћи. Када говори о „феминизацији“ српског језика, ова ауторка углавном уз то користи речи „насилна“ или „вештачка“, што на посредан начин говори и о личном ставу према оваквој промени језика. Наиме, у првонаведеном чланку, она каже: „Погрешна су уверења да је доминација мушког рода у језику на неки начин повезана са доминацијом мушкараца у друштву, јер мушки род у српском језику, па и у називима лица, „доминира“ као необележена граматичка форма. [...] До „равноправног“ друштвеног положаја жене и мушкараца свакако се не може доћи инсистирањем на два „равноправна“ језичка форма (доцент – >доценткиња<), јер те две форме у језику нису „равноправне“: једна је необележена и има оквирно, неодређено-персонално (или на персоналност неутрално) значење (ДОЦЕНТ, „универзитетско звање“, „лице у том звању“), а друга је обележена, и увек подразумева означавање и опозицију „женско“-„мушко“ (>доценткиња<, „ова“ жена у звању доцента – доцент – „онај“ мушкарац у звању доцента). Инсистирање на томе да се о жени доценту не може говорити као о ДОЦЕНТУ (да мора бити „доценткиња“) упоредиво је са могућом помишљу да се о жени не може говорити као о ЧОВЕКУ (људском бићу).“

³¹ Чланци: 1. „Именички род у језику и равноправност полова у друштву“, доступно на: <http://sr.scribd.com/doc/56945295/O-imenickom-rodu-Jovanka-Radi%C4%87>; 2. „Доследна „феминизација“: испољавање свести о равноправности полова или пут у менталну деградацију“, Филолог – часопис за језик, књижевност и културу, IV/2013, 8, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, доступно на: <http://www.scribd.com/doc/213898811/Dosledna-feminizacija-ispoljavanje-svesti-o-ravnopravnosti-polova-ili-put-u-mentalnu-degradaciju>; 3. „Доследна „феминизација“ и „афазација““, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 2013, issn. 79, стр. 73-81, доступно на: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-6673/2013/0350-66731379073R.pdf>.

Ова ауторка сматра да се увођењем две форме, на пример за исто занимање, не постиже родна равноправност, већ управо супротно – долази до диференцијације жена на њихову штету, јер се тиме наглашава да мушкарац и жена не могу подједнако добро да обављају неке друштвено одговорне послове (наводи се пример именице „секретарица“ и именице „секретар“, где прва означава „женско лице које за директора обавља свакодневне поверљиве послове“, док друга означава „лице изабрано/именовано да за установу обавља поверљиве послове, као нпр. државни секретар, секретар Академије, секретар Факултета, и сл.). Ауторка каже да „пример именице „секретарица“ показује недвосмислено да је уздизање чланова једног моционог пара на виши (појмовни) ниво процес који је повезан са бројним друштвеним чиниоцима, и да се о томе не треба (/не може) одлучивати по вољи граматичара, политичара или новинара – нити по вољи било које друштвене групе или установе. Мора се прихватити и уважити чињеница да се свест о небитности полне карактеристике за имаоца одређеног својства (или службе, титуле, звања, занимања и сл.) на појмовно-персоналном нивоу најбоље исказује једном формом. Јер, само изостанак опозита који би почивали на полној диференцијацији одражава свест да бројна специјализована занимања и делатности на једнако ваљан начин обављају (/могу обављати) припадници оба пола.“

Делимично сам склона да се сложим са оваквим аргументом. Наиме, није лоше решење имати једну форму тамо где језик то дозвољава, као што случај са енглеским, и у том смислу тежити родној неутралности (која се на изванредан начин и овде пропагира). Нисам склона да се сложим са решењем да је нормално да та једна форма буде увек мушког рода, иако се тај мушки облик сматра и родно неутралним, немаркираним и вишим, за разлику од женског који се сматра маркираним и нижим (мисли се на ниво примене – највиши је чисто појмовни или општи (нпр. *НАСТАВНИК*), нижи или средњи подразумева улазак у структуру појма о одређеном појединцу (нпр. *наставник* Јелена Јелић), а најнижи (референцијални) ниво подразумева усмерење према одређеном предметном лицу, тј. оловљавање „овог“ и означавање „овог“ или „оног“ лица (Радић, Ј., 2010).

Овде се можемо послужити речима Бугарског, који каже да се „намеће закључак да у српскохрватској граматици повлашћено место припада мушком роду

– а таква је ситуација и у другим језицима који су досад подвргнути сличном испитивању“ (Бугарски, 2005, стр. 58).

Питањем родне видљивости жена или родно осетљивим језиком у нашој земљи бави се група жена различитих профила, обрађујући ову тему из различитих перспектива. Када је реч о могућој стандардизацији по том питању, Институт за српски језик САНУ огласио се својом Одлуком бр. 60 од 24. фебруара 2011. године насловљеном „Језик родне равноправности“, у поднаслову „Родно диференцирани језик и граматичка категорија рода у српском језику“. Текст је претходно разматрало и усвојило Научно веће Института за српски језик САНУ.³² У уводним напоменама поменуте одлуке каже се да је и до тог тренутка Одбор за стандардизацију српског језика расправљао и званично реаговао на питања која су се односила на *називе занимања женских особа* – одлука бр. 57: *Како именовати занимања и титуле женских особа* (Списи Одбора за стандардизацију, X, 2008, с. 98–104). Даље се наводи да о томе постоје и појединачни прилози српских лингвиста, међу којима се помињу Ковачевић, Клајн, Бугарски, С. Савић и др., али да се истиче потреба за прецизнијом препоруком и ставовима како би се избегла банализација језичке теорије (истицање ауторке) – да се због присуства или одсуства неке граматичке категорије може закључити о присуству или одсуству неке равноправности или дискриминације у језику.

У одлуци (Одлука бр. 60, 2011)³³ се између осталог (у скраћеној верзији) наводи и следеће (подвлачим и истичем делове који ће касније у тексту бити коментарисани):

- У првој тачки наводи се да став „да је само родно диференциран језик – језик родне равноправности, те да генеричка употреба мушког граматичког рода, или претпоставка да је таква употреба аутоматски „родно неутрална“, нарушава равноправност, представља управо банализацију лингвистичке теорије зато што савремена лингвистика сматра да се на основу присуства или одсуства неке граматичке категорије не може закључивати о присуству или одсуству претпостављене одговарајуће логичке категорије, нити пак о ванјезичкој стварности“;

³² Пун текст саопштења може се наћи на веб страни: <http://isj-anu.rs/index.php?route=product/category&path=75>.

³³ Пун текст саопштења може се наћи на веб страни: <http://isj-sanu.rs/index.php?route=product/category&path=75>.

- У другој тачки, састављачи побијају став да је само родно диференциран језик – језик родне равноправности, позивајући се, с једне стране, на језике који не познају граматичку категорију рода, а с друге стране, на енглески језик, где је по њима питање равноправности решено на сасвим другачији начин – потпуном неутрализацијом обележја рода у ретким случајевима где се оно јавља: нпр. уместо *chairman* препоручује се *chairperson*, а уместо *policeman*–*police officer*. Овде се чак наводи да инсистирање на обележавању пола у контексту у коме је тај податак ирелевантан може указивати на дискриминацију;
- У трећој тачки састављачи се позивају на граматику српског језика и на већ поменуте категорије природног и граматичког рода, те на то да граматички и природни род именица у српском језику нису идентични, а у завршном делу ове тачке цитирају Закон о равноправности полова, за који кажу да је у складу са важећом граматицом српског језика, који каже: „Термини којима су у овом закону означени положаји, професије, односно занимања, изражени су у граматичком мушком роду, подразумевају природни мушки и женски род лица на која се односе.“
- У четвртој тачки износи се да граматичка категорија женског рода није једино средство за обезбеђивање видљивости жена у српском или било ком другом језику, нити да може да утиче на дискриминацију или равноправност жена. Аутори одлуке се, између осталог, позивају на превод Повеље УН, која се залаже за сваки вид равноправности, па и за равноправност полова, али се у тексту користи синтагма „права човека“, а не синтагма „права мушкараца и жена“, која би била родно осетљива.
- У петој тачки стоји да се нормирање језика не сме руководити искључиво принципом слања пожељне политичке поруке, посебно када се то коси са увидима до којих је дошла званична наука о језику, или када би то значило нарушавање структуре датог језика, односно – било у нескладу са важећим граматичким и правописним нормама и добром језичком праксом. Овде бих истакла да се у оквиру ове тачке дају и неке врсте препорука, од којих издвајам две: прва, да облике женског рода за именице које значе професије треба употребљавати тамо где је њихова употреба у складу са постојећом

нормом и добром језичком праксом. Када је реч о облицима женског рода за означавање професија који нису нормирани или уобичајени у језичкој пракси, исправно је користити генерички мушки род (нпр. борац, пилот, академик), јер њихова употреба никако не имплицира дискриминацију жена, већ подразумева свест о једнакој друштвеној (људској) вредности мушкарца и жене. Друго, коришћење паралелних форми или навођење форме у мушком роду са ознаком за наставак у женском роду непотребно оптерећује реченицу, уз сасвим изгледну могућност њеног довођења до апсурда (*Сви присутни/присутне на овој прослави били/биле су недвосмислено разочарани/разочаране*, итд.), те их због тога не треба користити (Језик родне равноправности, 2011).

Већ се из овако формулисане одлуке једне врло важне и компетентне институције може видети какво је стање ствари по питању родно осетљивог језика у нашој земљи. Горе изнесени ставови и начин на који су формулисани говоре много тога. Ако посматрамо прву тачку поменуте Одлуке, много тога се може замерити. Ако бисмо хтели да дефинишемо језик, постоје бројне дефиниције, од којих је свака делимично тачна, будући да захвата део сложене природе језика (Савић и др., 2009, стр. 9). Важно је истаћи да је језик по својој природи конвенција, низ договора створених током људске историје. Сходно времену и начину настанка, речи, изрази и њихова употреба обележени су различитим конотативним значењима и вредносним обележјима и носе карактеристике, стремљења и заблуде датог времена (Јарић, 2009). У том смислу, инсистирање на употреби родно диференцираног језика не може да представља банализацију лингвистичке теорије, а тешко може да опстане и тврдња да се на основу присуства или одсуства неке граматичке категорије не може закључивати о присуству или одсуству претпостављене одговарајуће логичке категорије, нити пак о ванјезичкој стварности. Оваква тврдња језик представља као апстрактан и независан од друштвених променљивих. То и јесте виђење традиционалне филологије, али се не може исто рећи за савремену лингвистику, јер се као одговор на такву интерпретацију језика (као хомогеног и статичног система, апстрактног и потпуно одвојеног од друштвеног контекста у коме се употребљава), шездесетих година 20. века јавља социолингвистика, као аргументована реакција.

„Социологија, антропологија, антрополошка лингвистика, когнитивна лингвистика, између осталих, представљају теоријска и методолошка упоришта једне значајне гране модерне социоллингвистике, која је у блиској вези са социологијом језика и често се одређује као макролингвистика“ (Fishman, 1972; Filipović, 2009a). Макросоциоллингвистика сагледава језик као променљив систем који се кроз различите медијуме испољава у низу функција које користимо за комуникацију у различитим доменима језичке употребе (на пример, у приватном, професионалном, образовном и јавном/административном домену), истичући при томе да улога, функције и вредновање одређеног језика зависе од низа социјалних, политичких, економских, културних и других изванлингвистичких фактора који одређују његов статус, значај и моћ унутар одређене заједнице (језичке, културне, етничке, политичке, итд.) (Филиповић, 2011, стр. 409).

У другој тачки позива се на енглески језик и његову тенденцију ка родно неутралним терминима. Ово је само делимично тачно, јер су истраживања употребе родно неутралних термина показала да оваква употреба опет иде „на штету жена“, јер се такви термини и даље чешће употребљавају за жене (за њих се уместо *chairwoman* употребљава *chairperson*, а за мушкарце је и даље учесталија употреба мушког облика *chairman*). С друге стране, и у српском језику постоје родно неутрални термини, па би било интересантно видети са којом се учесталашћу они употребљавају („особа“, „родитељ“, и сл.) у односу на родно диференциране термине.

У трећој тачки се говори о томе да природни и граматички род у српском нису идентични у свим случајевима, што је чињеница и што смо и видели на почетку овог дела излагања. Позивање на *Закон о равноправности полова* је делом спорно јер закон, као и језик, представља норму, договор, нешто што, као и сам језик, подлеже промени. Оно што Закон тренутно прописује када је реч о употреби, заснива се управо на тврдом ставу домаћих лингвиста и можда би требало размислити о другачијој формулацији датог члана Закона.

Када је реч о четвртој тачки, наравно да стоји да родно осетљиви језик није једино средство којим се обезбеђује видљивост жена у неком друштву. Али, исто као и код претходне тачке, позива се на делимичну формулацију и превод те формулације. Дакле, у Повељи УН се каже: „...да поново потврдимо веру у основна

права човека, у достојанство и вредност људске личности, у равноправност људи и жена и нација великих и малих...“. Дакле, није тачна тврдња да се не говори о равноправности људи и жена.

Пета тачка је спорна по више основа. Пре свега, помиње се „слање пожељне политичке поруке“. Питање стандардизације (нормирања) језика увек је и политичко питање, а путем спреге научне и политичке воље долази до нормативне праксе. Норма јесте договор. Нормирати језик значи интервенисати у њему у правцу неке пожељне језичке политике (Савић и др., 2009, стр. 9). Из наведеног текста се не види о каквој политичкој поруци је реч, али језичка политика и планирање јесу организована, циљана и дугорочна активност институција државе на различитим аспектима статуса, форме и домена употребе одређеног језичког варијетета. Ту спада и одабир језика који ће се користити као језици образовања, односно као додатни/страни/други језици у датом образовном систему. Међутим, језичка политика и планирање могу се обављати и изван институција државе, уз примену различитих теоријских постулата и методолошких поступака (Филиповић, 2010, стр. 112).

Даље се помињу увиди до којих је дошла „званична наука о језику“. Овде треба споменути да многа истраживања у области родних студија и (критичке) социолингвистике (Pauwels, 2003; Cameron, 1995; 2003, и друга, према: Филиповић, 2010, стр. 112) указују на чињеницу да су током векова различити аспекти језичке политике и њихови производи, као што су прескриптивне граматике, речници, кодификација језичких форми и смернице за правилну употребу језика, често формулисани на начин који контролише и ограничава употребу језика у женским делатним заједницама. Суштински, мушкарци су током прошлих векова у европоцентричном научно-културном миљеу заузимали кључне позиције и одређивали научне оријентације, те руководили и формулацијама научних теорија и дефиниција, односно делали као научна друштвена елита која је експлицитно или имплицитно одређивала епистемолошке и стратешке циљеве научних истраживања. Тако су они и били препознати као нерпикосновени језички планери, кодификатори језика (дакле, носиоци корпусног планирања на основу кога се формирају стандардни језички варијетети) и регулатори језичког понашања уопште. Занимљиво је такође да се вековима женама приписује улога „чуварки

језичких норми“, јер су управо мајке и (доцније) учитељице те које се најчешће идентификују као кључне актерке у имплементацији и трансгенерацијском преносу прескриптивних језичких норми (Филиповић, 2010, стр. 112–113). Овде, дакле, имамо став који је потпуно у складу са напред наведеним. И даље ћу цитирати Јелену Филиповић, која каже да се, са становишта критичке социолингвистике и критичке анализе дискурса, научне и стратешке активности које су у сржи већине језичких политика и језичког планирања уопште могу разумети као специфична језичка идеологија. Та идеологија, пак, може се схватити као епистемолошко полазиште које представља један од резултата патријархалног културног модела (заснованог на родној идеологији неравноправности приступа позицијама друштвене моћи) и које се на нивоу шире друштвене заједнице (и међу женама и међу мушкарцима) доживљава као здраворазумска универзална истина (Филиповић, 2010, стр. 112–113).

На крају се каже да коришћење паралелних форми или навођење форме у мушком роду са ознаком за наставак у женском роду непотребно оптерећује реченицу, уз сасвим изгледну могућност њеног довођења до апсурда (*Сви присутни/присутне на овој прослави били/биле су недвосмислено разочарани/разочаране*, итд.), те их због тога не треба користити. По мом мишљењу, наведени пример је помало карикирање онога што би родно осетљиви језик требало да представља или, другим речима, одлазак у другу крајност. На једном крају спектра имамо случајеве где је жена потпуно невидљива, на другом оне где је искаркирано видљива. Решење треба да буде негде у средини и треба да буде резултат договора, а не чврстог неодступања од постојећих ставова. У том смислу, навела бих закључке Свенке Савић, која констатује да језик заостаје за променама у друштву; да би стварност и језик били у хармонији, потребно је свесно употребљавати језик и доприносити променама. На основу многобројних примера из одабраног корпуса емпиријских података,³⁴ С. Савић предлаже нормирање употребе језика у облику 12 упутстава,³⁵ при чему наглашава да је родно осетљив

³⁴Корпус се састојао од следећег: шестотомни Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске, седамнаест књига Рачника САНУ (од слова А до слова О) у којима је материјал с краја 19. и прве половине 20. века, текстови објављени у (писаним) медијима у последњих двадесет година и текстови из часописа и литературе који жанровски припадају родним студијама објављени на српском језику у последњој деценији (Савић и др. 2009, стр. 8).

³⁵О ових 12 правила детаљније у Савић и др. 2009, стр. 27.

језик потребно увести у укупну језичку продукцију: у израду речника и граматика, затим у уџбеничку праксу и дискурс образовних институција уопште, подједнако колико и у законодавну и новинарску праксу. Предлог је да се, не само у текстове у медијима, него и у текстове закона и других прописа, као и у јавну администрацију и образовање, уведе терминологија која је у складу са принципима равноправности полова, са употребом назива занимања и титула у женском роду за особе женског пола (Савић и др. 2009, стр. 27).

5.3 Преглед чланака на енглеском језику

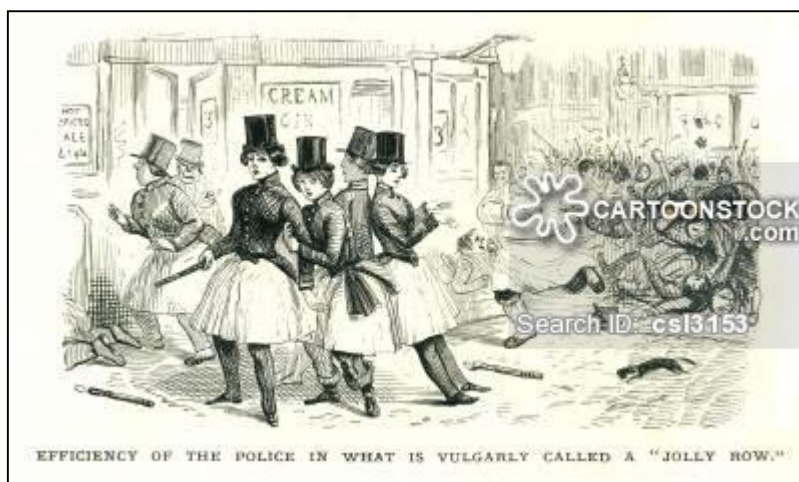
Новембарским бројем часописа *Police* који издаје Полицијска федерација Енглеске и Велса (*The Police Federation of England and Wales*), прославља се стогодишњица жена у полицији. У уводнику под насловом „Да ли бисте допустили својој ћерки се бави овим послом?“ уредница Сирита Ланд (Syreeta Lund) констатује да се текућим бројем обележава стогодишњица жена у полицији, наводећи да се ствари јесу промениле од доба када женама није било дозвољено да носе панталоне и када су им издаване полицијске ташне у које је могао да стане мањи пендрек, али да то колико је далеко служба стигла јесте питање за дискусију. Исти број доноси интервју са Полин Клер (Pauline Clare), првом женом која је икада стигла до положаја начелника полицијске управе, која је успела да се успење по хијерархијској лествици, али није успела да избегне салву питања како је добила тај посао. Можда зато што је жена? У интервјуу се наводи да су прва питања која су новинари поставили Полин Клер била да ли јој је коса шатирана и који јој је омиљени парфем. Уредница са правом констатује да таква питања никада не би поставили неком мушкарцу на истом положају, што је и Полин јасно ставила до знања радозналим новинарима. Иако уредница даље констатује да је мала вероватноћа да би данас (2014. године) новинари упутили иста питања, да жене чине трећину припадника полиције, да им је дозвољено да носе панталоне и да задрже посао и након што се удају и добију децу, на крају ипак поставља питање да ли би читаоци на основу сопственог искуства охрабрили своју ћерку или неку рођаку да приступе полицији (*Police*, November 2014, стр. 5, стр. 18).

Овим кратким уводом практично је резимирана већина онога о чему ће бити речи у овом делу рада. Говорећи о женама у полицији у чланцима на енглеском језику, ослањаћемо се највећим делом на истраживање две ауторке, Џенифер Браун и Френсис Хајденсон (Jennifer Brown, Frances Heidensohn). Оне користе методе анализе дискурса у покушају да идентификују дискурсе који се односе на улазак и напредовање жена у полицијском послу (Brown&Heidensohn, 2000, стр. 42). Оне тумаче и званичне и незваничне писане документе, а баве се и карикатурама и комичним стриповима који су објављивани у часописима чије су чланке анализирале (*The Police Review*, *The Policewoman's Review*, месечни часописи Полицијског синдиката/удружења запослених у полицији). Ауторке наводе да не могу да тврде да је њихово истраживање исцрпно, или да им је узорак материјала за анализу репрезентативан, али у случају часописа *Police Review* обухватиле су период од неких сто година. Када су прикупиле материјал, оне су га организовале хронолошки и кренуле са тумачењем не само текстова, већ и карикатура које су објављиване. Кроз анализу и тумачења, преко којих су покушале да схвате савремени отпор према женама полицајцима, могу се пратити улазак и кретање жена у полицијској професији.

Као што је било речи раније у раду (видети Поглавље 4), рана историја уласка жена у полицију заснивала се на англоамеричко-аустралијској традицији и европском моделу полицијских „сестара“ (Brown&Heidensohn, 2000, стр. 43). Идеја о женама полицајцима једноставно се није ни разматрала до половине 19. века. Први такви наговештаји називани су бесмисленим предлогом. Какво је мишљење владало о женама полицајцима приказује карикатура из 1852. године (Слика 3), на којој су приказана два типа полицајки, једне су привлачне, друге су сурове, али су и једне и друге подједнако неспособне (Brown&Heidensohn, 2000, стр. 43).

Овакве карикатуре говоре о главним приговорима који се односе на жене полицајце, који су били предзнак упорног отпора према уласку жена у полицијску професију. С једне стране, крхка грађа не само да не би ишла у прилог женама ако би требало да обуздају насилно понашање (то их депрофесионализује као полицајке), већ би њихова сексуална привлачност могла да буде и подстицај за још необузданије понашање. С друге стране, могућност да изађу на крај са гомилом

имају само мушкобањасте жене које, будући да имају физичку способност да то учине, бивају дефеминизоване, чиме се дисквалификују као жене.

Слика 3. Карикатура из 1852. године
(Извор: *Illustrated London News*, 1852,
наведено према: *Brown&Heidensohn*, 2000, стр. 43)

Оваква употреба сликовитог приказивања како би се депрофесионализовале и/или дефеминизовале жене полицајци не само да се понавља и опстаје до данашњих дана, већ се појављује и у другим полицијским традицијама (Brown&Heidensohn, 2000, стр. 44).

У Поглављу 4 видели смо који су били разлози за улазак жена у полицију. Били су то махом послови у вези са децом и „посрнулим“ женама или „женама лаког морала“, а већа потреба за њиховим ангажовањем појавила се почетком Првог светског рата када су браћа/очеве/мужеви отишли на фронт. Па ипак, и даље опстају примедбе да женама недостаје физичка грађа за полицијски посао:

„[...] разлог зашто (британски) покрет за запошљавање жена полицајаца јесте тако спор лежи у идеји шта значи полицијски посао [...] Просечан мушкарац сматра да је полицијски посао ограничен на откривање криминала и привођење криминалаца правди, уз додатни посао регулисања саобраћаја и сличне сродне задатке. Чини се да све ово захтева физичку снагу и храброст изнад свега и из тог разлога је овај посао неприкладан за жене“ (Cecil Chapman J. P у *The Policewomen's Review*, vol. 1, no. 2, June 1927, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 47–48).³⁶

³⁶ “...the reason why the [British] movement for employing women police is so slow is the idea of what police work means... The average man thinks of police work as confined to the detection of crime and the bringing of criminals to

Оправдање за приговоре женама полицајцима очигледно се види у изразу „посао неприкладан за жене“ и у имплицитној критици што су, ако раде као полицајци, жене одсутне са оног посла који јесте „прикладан“ за њих. У једном интервјуу са француским капетаном полиције изражава се следеће:

„Шта би се догодило у Паризу када бисмо на улице поставили жене полицајце? То би прикупило гомиле дерана, девојчица, мушкараца, жена и деце који се ругају око сваке несретне полицајке. Не, то није могуће. То је потпуно немогуће у Француској. У Француској жена влада у једној области. Она влада својим мужем (у кући), својом децом, својим домом. Али ту је крај.“ (*The Policewomen's Review*, vol. 2, no. 14, June 1928, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 48).³⁷

У закључцима Хајденсонове који следе, а који се односе на корене уласка жена у полицију, можемо да видимо да постоје велике сличности (ако не и идентичности) без обзира на географско подручје и културне моделе (Heidensohn, 1992, стр. 52, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 50–53):

- Хајденсонова бележи отпор уласку у полицијску професију у Британији и Америци. Међутим, постоје докази да је то био случај и у Аустралији и Европи. У анализи коју су спровеле Браунова и Хајденсонова могу се видети мотиви који подривају аспирације жена у полицијској професији: потреба да се заштити добра жена (очинска брига) од посла који инхерентно није одговарајући и да се жене искључе из улоге друштвене контроле (одржавање патријархалног система). Дискурс који се притом усваја и користи за аргументацију налази се у појму „неприродног“ предлога у прихваћеном обрасцу родне улоге и односа моћи (дефеминизација) и „неподобности“ жена у полицијској професији (депрофесионализација). Реторика која се усваја да се оправда укључење жена у полицију јесте да су оне чувари морала нације како би *заштитиле мушкарце*.

justice, with the additional work of regulating traffic and other kindred services. All this seems to require physical strength and courage above everything else and for that reason it is unsuitable work for women” (Cecil Chapman J.P reported in *The Policewomen's Review*, vol. 1, no. 2, June 1927, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, p. 47-48) (превод Д. М.).

³⁷ “What would happen in Paris if we put women policemen in the street? There would collect a jeering crowd of hobbledehoys, girls, men, women and children round every unfortunate policewoman. Not it is not possible. It is utterly impossible in France. In France woman rules in one domain. She rules her husband (at home) her children her house. But there she ends.” (M. Faralieg, a French police captain, interviewed by the *Policewomen's Review*, vol. 2, no. 14, June 1928, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, p. 48) (превод Д. М.).

- Хајденсонова такође закључује, у свом англоамеричком поређењу, да су први задаци жена полицајаца били усмерени на специјализоване улоге. Може се приметити да се таква поставка развила из тврдње о заштити моралне добробити која је захтевала да се у полицији запосле жене. Посебно је у Сједињеним Америчким Државама дошло до тога да се жене полицајци сматрају социјалним радницама ита етикета ће остати све до средине шездесетих година 20. века. Часопис *The Policewoman's Review* наводи да је улазак жена у полицију у Шведској, Норвешкој, Пољској и Француској следио сличан образац.
- Следећи закључак Хајденсонове за овај период јесте да су жене пионири у полицијском послу прикупљале присталице у Сједињеним Државама и Британији. Ово се дешавало и у Аустралији и Европи, где је један број првих жена полицајаца достигао статус славних личности, ако не озлоглашености. Браунова и Хајденсонова проширују овакав закључак истичући да су прве жене полицајци биле изложене налету простачког говора који је потпиривао тврдње клеветника да је полицијски посао неприродан и неподобан за жене. Покрет жена полицајаца у Британији озлоглашен је као „апсурдна манифестација феминистичке агитације“ (према ауторкама порекло овог цитата је непознато, али је цитат објавио часопис *The Policewoman's Review*, vol. 5, no. 2, 1931). Жене полицајци су непрекидно морале да исказују своју вредност у периоду од 1914. до 1918. својим „добрим карактером и уз много рада [тако да] запуше уста клеветницима“ (Carden, n.d. према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 52). Даље проширење закључака Хајденсонове јесте да она и Браунова сматрају да рад првих жена полицајаца на прикупљању присталица представља један од првих примера глобализације. Постоје докази да су функционери посетили Сједињене Државе и Британију да испитају експеримент са женама које су обављале посао детектива и полицајаца, и да су њихове оцене утицале на развој ситуације са женама у полицији у њиховим земљама. Пракса из Британије извезена је у женска полицијска одељења (у то време у повоју) у Немачку, Пољску и остале европске земље.

- Хајденсонова је приметила учешће жена полицајаца у контроли других жена. Хајденсонова и Браунова овој анализи додају своје мишљење. Наиме, у почетку су жене посматране као заштитнице мушкараца од нежељене пажње девојака захваћених „каки грозницом“. Затим, није постојала једногласност међу првим женама пиониркама у полицији. У Енглеској је постојао расцеп у руковођењу женским полицијским покретом у корист Дејмер Досон (Damer Dawson), која је успела да убеди чланове Жена полицијских волонтерки (*WPV – Women Police Volunteers*) да се протерају феминистички идеали Нине Бојл (Nina Boyle). Левин наводи (Levine, 1994, str. 55, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 52) да то представља „дерадикализацију“ утолико што је амбиције жена полицајаца било могуће остварити само ако су јасно изражене у оквиру специјализованих женских атрибута, али на начин који их дистанцира од идентификације са другим женама. Постојала је својствена контрадикторност код жена које су се покоравале мушком ауторитету у смислу својих полицијских дужности којима су надзирале јогунасте жене и у чињеницама из сопственог живота које су их често одвлачиле од њихових дужности ћерки или супруга (Brown&Heidensohn, 2000, стр. 52).
- Додатни закључак који нуде Браунова и Хајденсонова јесу разлике у ставовима првих жена полицајаца према униформи. Америчке полицајке биле су веома јасне у свом осећају одвојености и нису имале жељу да прихвате униформу. У Британији и Европи постојале су јасне аспирације да се буде део униформисане службе, с тим што је у Европи била реч о полицијским сестрама у униформама болничарки, а у Британији о униформисаним полицајцима.
- Коначно, постоје разлике у основним принципима када је реч о запошљавању првих жена у полицији. Иако је очигледно да су прагматична забринутост због мањка мушкараца и сексуална слобода као последица Првог светског рата постојале на обе стране, у Сједињеним Америчким Државама запошљавање жена у полицији било је део професионализације женске улоге у оквиру кривично-правног система, док су у Великој Британији ти први кораци били више провизорни и експериментални. У

Аустралији је, пак, главни инспектор био подстакнут развојем догађаја „преко мора“ и жељом да избегне могуће неприлике због поступања полицајаца са женама осумњиченим за проституцију (Brown&Heidensohn, 2000, стр. 53).

5.3.1 Ограничене дужности

Након Првог светског рата Шулц (Schulz, 1995а, стр. 31, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 53) цитира уводник часописа „Грађанка“ (*Woman Citizen*) из марта 1920. године у коме стоји да жене полицајци нису више експеримент већ сталност која вапи да буде схваћена озбиљно.

Ипак, у Енглеској се и даље сматрало да су жене у полицији експеримент. Сер Леонард Данинг (Sir Leonard Dunning), главни инспектор Њеног Величанства за Полицијску управу Енглеске и Велса, у свом годишњем извештају пише:

„Нисам много обесхрабрен чињеницом да је експеримент са запошљавањем жена полицајаца неуспео на неким местима, јер се чини извесним да је у неким случајевима неуспех био резултат непромишљене селекције, у неким недостатка маште при њиховом запошљавању, а у неким предрасуде, нарочито тамо где се полицијска администрација превише руководи традицијом [...] Заговорници запошљавања жена у полицији вероватно би били успешнији да су покушали да покажу да би се овим ефикасност полицијске службе унапредила пре него би то било у бољем интересу једног пола.“ (HMIC 1923, стр. 6, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 54).³⁸

Према Брауновој и Хаједнсоновој, ова порука је јасна: да би било напретка и да би експеримент успео, жене треба да буду тихе и покорне. Вејнбергерова (Weinberger, 1995, стр. 102, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 54) описује ово као иновацију, али иновацију на непоколебљиво конзервативан начин. И док су Метрополитен полиција и Инспекторат полицијске управе можда и прихватили

³⁸ “I am not much discouraged by the fact that the experiment of employing policewomen has failed in some places, because it seems likely that in some instances the failure has been due to injudicious selection, in others want of imagination in their employment and in others to prejudice, especially where police administration is guided by too much tradition... The advocates for the employment of policewomen would probably be more successful if they tried to show that the efficiency of the police service would be improved rather than that the interests of one sex would be better served.” (Sir Leonard Dunning, His Majesty’s Chief Inspector of Constabulary for England and Wales, HMIC Annual Report 1923, p. 6, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, p. 54) (превод Д. М.).

концепт женске полиције, удружење запослених (Полицијска федерација) изнело је приговоре на жене полицајце:

„Комисија (начелника полицијских управа) је једногласног мишљења да је корист жена с полицијског становишта занемарљива и не оправдава настале трошкове [...] уз сву добру вољу на овом свету и са потпуно непристрасне и незаинтересоване стартне тачке, никако нисмо успели да разазнамо било који основ којим се оправдава формирање групе женске полиције [...] Полицијски посао је у основи дужност за коју жене ни физички ни по темпераменту нису прилагођене да обављају успешно. Полицијски посао је мушки посао – жена би ту, ако би уопште требало да има иједне, била неприродан производ [...] По темпераменту, емоционално и физички, жене се фундаментално разликују од мушкараца, и ако постоји било који посао који захтева карактеристике личности које су потпуно супротне онима по којима се жене природно разликују, то је полицијски посао.“ (Police Federation of England and Wales 1924, стр. 10, Report of the Constables Committee, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 54–55).³⁹

Шкотска полицијска федерација изразила је слично виђење: „Није да је полиција Шкотске непријатељски настројена према запошљавању жена, али сваки мушкарац који размишља и који зна нешто о полицијском послу не жели да види да се жена у њега уопште меша. То није ствар за жене.“ (Kenna and Sutherland 1998, стр. 70, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 55).

Језик који се овде користи је очит у смислу наглашавања потпуно рационалних и разложних аргумената мушкараца који су у супротности са емоционалношћу жена и „неприродношћу“ жена полицајаца, имплицирајући да постоје неке друге дужности за које оне по природи више одговарају. Сер Леонард Данинг био је вољан да подржи идеју женске полиције у Енглеској и Велсу, али у строгим границама:

³⁹ “The [Constables] committee is unanimously of the opinion that the utility of women from a police point of view is negligible and does not justify the expenditure involved... with all the good will in the world and from a wholly impartial and disinterested starting point, we have been entirely unable to discern any grounds warranting the formation of a force of women police... Police work is essentially a duty for which women are neither physically nor temperamentally adapted to perform successfully. Police work is men’s work – a woman if there be anyone would be an unnatural product... Temperamentally, emotionally and physically women are fundamentally different from men, and if there is any work which demands personal characteristics quite the opposite of those which naturally distinguish women. That work is police work.” (Police Federation of England and Wales 1924, p. 10 Report of the Constables Committee, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, p. 54-55) (превод Д. М.).

„Жене у полицији многим се представљају чисто као део феминистичког питања. Прва дужност полиције јесте да спречи криминал; она то може да учини силом или убеђивањем и саветом [...] Силу боље оставимо мушкарцу, као и убеђивање када је особа коју треба убедити мушкарац, али убеђивање и савет који се нуде жени боље се прихватају када долазе од жене [...] Према закон приписује кривицу мушкарцу, жена се може ојачати у пружању отпора мушком завођењу или одговорити од тога да сама буде заводница. Жене полицајци праве врсте могу да на улицама и јавним местима учврсте утицај који може много да учини са спаси девојке од поступака који се не могу поништити.“ (HMIC 1925, стр. 5, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 55).⁴⁰

Језик који се овде користи, по Брауновој и Хајденсоновој, подсећа веома на стереотипе заводнице и мајке које користи Кантер (Kanter, 1977, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 55) када описује жене у пословним организацијама. Реторика је или о жени која чека да ухвати у замку несрећне мушкарце или о наводној моралној супериорности жене која штити младе и посрнуле. Жене полицајци морају да буду од „праве сорте“ која велича врлину и која служи као модел који ће обуздати неморално понашање лоших девојака. Заиста, сматрало се да појава жена детектива има просвећујући утицај на криминалне слојеве. Како је написао К. Р. Г. Браун у „Лондонском вечерњем листу“ (К. R. G. Brown; *London Evening News*, а цитирао *The Policewoman's Review*, vol. 4, no. 39, јули 1930, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 55–56):

„Преступник који је у опасности да га ухапсе неће ни трен размишљати да удари мушкарца детектива у нос; шта друго [...] може да уради крупном човеку црвена лица са полуцилиндром на глави. Али и најочајнији грубијан који је опљачкао своју баку, узевши јој пензију, вероватно би био вољан да заврши за тај

⁴⁰ “Women in the police presents itself to many people merely as part of the feminist question. The first duty of the police is to prevent crime; they can do so by force, or by persuasion and advice... Force is better left to the man and so is persuasion when the person to be persuaded is male, but persuasion and advice offered to a female comes better from a female... Though the law lays blame on the male, the female may be strengthened in her resistance to male temptation or be dissuaded from being herself the temptress. Policewomen of the right sort can establish an influence in the streets and places of public resort which may do much to save girls from taking a step which cannot be retraced (HMIC 1925, p. 5, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, p. 55) (превод Д. М.).

дан и оде мирно уколико би био суочен са стварно фер полицајцем у ружичастом шифону и шеширу из Улице мира.^{41,42}

Уочљив је парадокс младе (и невине) детективке насупрот човека спремног на све, али писац упозорава и на опасност која би могла да задеси жену детектива уколико је нитков њена сродна душа: „Растрзана између Љубави и Дужности, како ће она поступити? Да ли ће стиснути зубе и посегнути за лисицама, уз тихи јецај? Или ће бацити част низ ветар и натерати свог изненађеног, али захвалног затвореника да збрише?“

Жена детектив била је оличење и неких других опасности за полицију. Ово се види из сатиричног чланка под насловом „Ева постаје детектив/њушкало“ (*Police Review*, 29. 09. 1933, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 56). Анонимни аутор пише: „Година 1933. остаће забележена у полицијској историји као година када је свестрана модерна жена остварила и коначну победу тако што је званично примљена у мистичне ритуале криминалистичке истраге.“⁴³ Алузије на Еву су очигледне, а писац не оставља ни зрно сумње да би слатка млада детективка компромитовала рад детектива. Вероватно су још гори изгледи да би супруге, сестре и ћерке могле да постану детективке, чиме би мушкарци били сведени на обичне униформисане полицајце у патроли; или, оно што је неподношљиво, „оне би могле да постану инспекторке и да нам командују – тако да бити на дужности било би исто као бити код куће“. Ако не флертује активно са криминалцем, жена полицајац негативно утиче на понашање мушкарца.

У исто то време у САД су се појавиле карикатуре жена полицајаца (Schulz, 1995a, стр. 26, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 56) које су представљене као амазонке са шлемовима које витлају тољагама. На њих се гледало као на шалу погодну за стрипове и хумористичке часописе.

⁴¹ Мисли се на улицу у Паризу *Rue de la Paix* у којој су се одувек налазили разни модни бутици, спомиње се и у многим књижевним делима, нпр. „Прохујало са вихором“, када Рет Батлер говори о зеленом шеширу за Скарлет О’Хару који је купљен када је она скидала црнину.

⁴² “A law breaker in danger of arrest thinks nothing of dotting male detectives on the conk or boko; what else... can one do to large, red-faced men in bowler hats. But the most desperate thug who ever robbed his grandmother of her old pension would probably be willing to call it a day and go quietly if he were confronted by a really fair cop in a maiden’s-blush chiffon and a hat from Rue de la Paix.”(K.R.G. Brown, London Evening News, quoted in *The Policewoman’s Review*, vol. 4, no. 39, July 1930, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, p. 54-55) (превод Д. М.).

⁴³ “The year 1933 will go down in police history as the year when the all-conquering modern female achieved her final conquest by being officially admitted into the mystic rites of criminal investigation.” (anonymous writer, *Police Review*, 29 September 1933, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, p. 56) (превод Д. М.).

Према Вејнбергеровој (Weinberger, 1995, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 57) од жена се и даље очекивало да буду подршка из домаће сфере тако што ће жене полицајци обављати дужности у вези са женама и децом. Њена анализа наговештава да је до тридесетих година 20. века висока стопа незапослености у комбинацији са губитком замаха феминистичке свести довела до тога да жене полицајци више не буду жене са мисијом већ једноставно жене које желе да побегну од куће и од досаде провинцијског живота. Само десетак година касније, *Police Journal* (vol. 13, p. 330, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 58, 59) извештава да су начелници полицијских управа Енглеске и Велса против запошљавања жена из следећих разлога:

- да се полицијски посао обавља успешно без жена;
- да њихова крхка грађа и сама чињеница о њиховом полу озбиљно ограничава задатке жена полицајаца;
- дискутабилне су тврдње о предностима жена које се баве женама (напоследку, жене пацијенти тврдоглаво се држе доктора мушког пола);
- узалудно је очекивати да ће окорела преступница разговарати са женом полицајцем, јер комуникацију спречава психолошка баријера која постоји између посрнуле и добре жене;
- жене полицајци доприносе сопственој непопуларности јер нису у стању да прихвате критике или исправке.

Овде се понавља позивање на логику инкомпатибилности између добре и лоше жене, према којој (сексуално) знање дисквалификује жену као ефикасног полицајца, иако је очито да се то не дешава и са мушкарцима. Иако је ситуација у Сједињеним Државама у то време била за нијансу боља по жене, ипак предстоји још дуги низ година у којима ће жене и даље обављати само неке (одређене, ограничене) полицијске дужности уз мањи или већи отпор мушкараца.

У октобру 1940. године *Montreal Daily Star* објавио је чланак о томе како Метрополитен полиција ангажује жене у борби против проституције.⁴⁴ И поновио се парадокс са којим су се суочавале жене полицајци –иако се сматрало да „добра“ жена не треба да поседује знање о експлицитном сексуалном понашању, жене полицајци су ангазоване на тајним задацима у борби против проституције. Задатак

⁴⁴ Употребљен је израз „decoy doras“.

им је био да, обучене у одећу шивену по мери, свилене чарапе и високе штикле, штите војнике и раднике у фабрикама муниције од „ноћних дама“. Дакле, да би обавиле овај посао добро, оне су морале да уђу у домен посрнуле жене и на тај начин изгубе свој положај добре жене. Ако би пак лоше обавиле свој полицијски посао, показујући да не познају понашањепроститутки, и тиме задржале своју моралност, постојао је ризик да буду етикетиране као лоше полицијске службенице.

Из овога се види да се улога првих жена ангажованих на полицијским пословима у време Првог светског рата готово уопште није променила ни почетком Другог светског рата. Штавише, задржала се слична, ако не и истоветна реторика. Тако је 1943. године надбискуп Јорка написао:

„Око војничких објеката често се окупља један број будаластих девојака које су напад за војнике и које повремено из чисте глупости упадају у моралне опасности. Мушкарцима полицајцима, војницима или цивилима нарочито је тешко да изађу на крај са девојкама овог типа. Жене полицајци су обучене и имају ауторитет да се носе са овом сортом девојака.“ (Women in Council Newsletter 32, January, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 60).⁴⁵

И у САД је ситуација била врло слична – Други светски рат није донео нове улоге женама у полицији. Оне су и даље ангажоване за традиционалне полицијске родно специфичне функције. Истовремено, више су ангажоване за рад са мушкарцима у тиму и више су добијале тајне задатке. Већ су рутински носиле униформе и оружје (Brown and Heidensohn, 2000, стр. 61).

Педесетих година 20. века почињу какве-такве промене у запошљавању жена у полицији. Оне се не регрутују из редова социјалних радника више класе, већ више из редова средње класе, а њихове аспирације по питању каријере врло личе на мушке (Shulz, 1995 b, према: Brown and Heidensohn, 2000, р. 61). Мења се и имиџ који жене имају о себи у друштву. Иако се овај тренд наставља и наредних година, и даље постоји подривајући отпор према женама полицајцима. Тај отпор је исказан и на симпозијуму Полицијске федерације 1974. године, када је био заснован на:

⁴⁵ “Around military establishments there often collect a number of silly girls who are a nuisance to soldiers and who occassionally through sheer foolishness run into moral danger. Male police, military or civilian, find it extra-ordinarily difficult to deal with girls of this type. Policewomen have the training and authority to deal with this class of girl” (the Archbishop of York, Women in Council Newsletter 32, January, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, р. 60) (превод Д. М.).

стереотипима (веровањима у физичку инфериорност и психолошку нестабилност); претњама по имиц мушкарцу од акције са пиштољем; претњама по породични живот кроз сексуалне везе између полицајаца и полицајки (Brown and Heidensohn, 2000, p. 61).

У Енглеској и Велсу званична реторика коначно мало смекшава. До 1950. године, НМИС⁴⁶ извештава:

„Тамо где је надзор рада све већег броја жена полицајаца комбинован са схватањем виших полицијских руководилаца да жене, уколико су обучене и искусне на општим полицијским дужностима, могу да постану чак вештије и искусније у посебним облицима истраге, превентивног рада и заштите жена и деце, вредност жена полицајаца по заједницу стално се побољшава и проширује. Остаје чињеница да и даље постоје неке јединице у којима вредност професионалних жена полицајаца није још у потпуности призната.“ (Годишњи извештај, стр. 8, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 61).⁴⁷

Да резимирамо закључке до којих су дошле Браунова и Хејденсонова када је реч о дискурсу којим се конструише идентитет жена полицајаца у овом периоду: ауторке виде консолидацију присуства жена у полицији која се више не доводи у питање, али се зато жестоко оспорава проширење њихових улога, нарочито на истражним пословима. Закључци ових ауторки били би следећи:

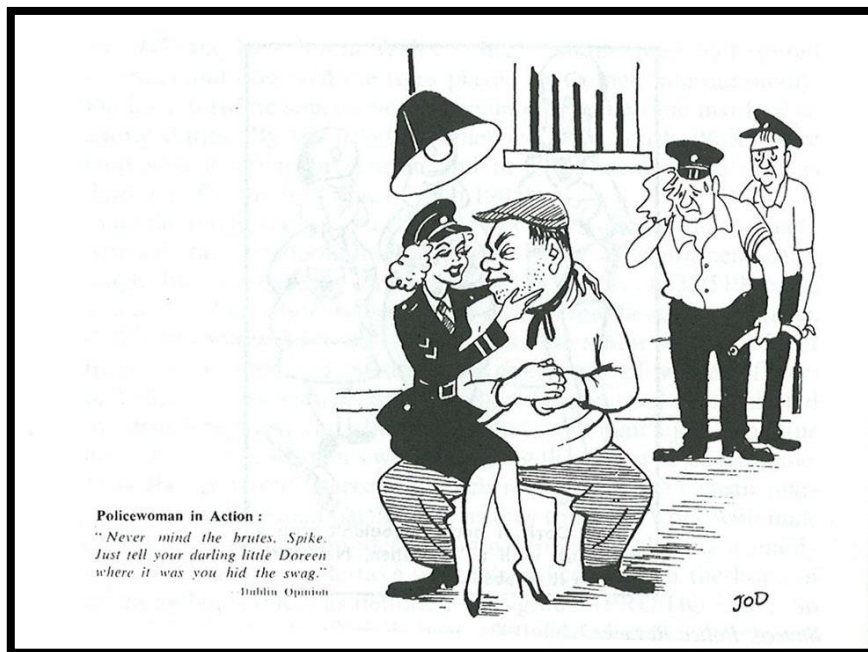
- у току година између два светска рата, описаних као године прикривености у којима је исцрпљена енергија феминизма коју су храниле кампање сифражеткиња, дошло је до некакве консолидације. Дошло је (премда веома споро) до бројчаног пораста одељења жена полицајаца, али се посао и даље вртео око жена и деце у домену породичног. Признање за преузимање „женског посла“ донело је са собом афирмацију од стране полицајаца и дивљење јавности. Покушаји да се одваже на кораке изван одељења жена полицајаца резултирало је у конструисању опасне жене „Еве“ и кастрирајуће

⁴⁶ Her Majesty's Inspectorate of Constabulary.

⁴⁷ “Where supervision of the work of the growing numbers of policewomen is combined with a realisation by senior police officers that women, if trained and experienced in general police duties, will become even more skilful and experienced in the specialised forms of investigation, preventative work and protection of women and girls, then the value of policewomen to the community is constantly improved and extended. The fact remains that there are still some forces in which this value of the professional policewoman is not yet fully recognised” (HMIC Annual Report 1950, p. 8, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, p. 61) (превод Д. М.).

„Дорин“⁴⁸ које ће подривати контролу мушкараца над полицијском управом и функцијама. Поштовање је купљено по цену неједнаког статуса и одсуства сексуалног узнемиравања (Weinberger 1995, стр. 99, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 65).

- Мушкарци су истовремено и олакшавали и спречавали промоцију уласка жена у полицију, њихово постојање и проширење њихових улога. Устрајало је становиште мушкараца да полицијски посао није погодан посао за жене. Међутим, мушкарци су одиграли кључну улогу у поспешивању напретка женске полиције. Иако је 1914. године полицијски префект у Паризу, на пример, ангажовао жене као дактилографкиње, један од каснијих префеката одлучио је 1935. године да жене ангажује оперативно да помогну у малолетничкој канцеларији града (Dene 1992, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 65).

Слика 4: Карикатура како полицајка испитује криминалца
(Извор: Dennis O'Kelly (1959) *Salute to the Gardai 1922–1958*
Dublin Pareside Press, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 64).

⁴⁸Ева (Eve) и Дорина (Doreen) су имена којима су називали жене полицајце у комичним стриповима, карикатурама и новинским чланцима тог доба.

- Током Другог светског рата женама полицајцима поново бивају поверене дужности чувара морала нације, од којих се очекује да изврше ограничавајући утицај на сексуално понашање жена. Оне су и саме постале објекат (легитимних) наклоности полицајаца у погледу брака. Међутим, до шездесетих година 20. века приказиване су и као предмет нелегитимних сексуалних фантазија полицајаца. Оне су представљане као сексуално атрактивне и расположиве као жене, али без професионалног учинка. Жене које би се и могле замислити у ситуацији да решавају грубе и тешке полицијске задатке представљане су као кастрирајуће и неатрактивне.
- Дошло је и до губитка невиности у смислу да се у раном периоду за жене мислило да нису упознате или да нису умрљане додиром са криминалцима и сексуалним криминалом. Па ипак је управо та чињеница, којом је аргуменатовано да су очекивања од жена полицајаца без изгледа, била *raison d'être* који је полиција користила да распореди жене на потенцијално опасне тајне задатке. С једне стране, жене су себе представљале као оријентисане на акцију, нпр. како возе мотоциклилиуправљају авионом. С друге стране, писци и карикатуристи су жене полицајце пре Другог светског рата представљали као неспособне и ван колосека услед својих емоција. После рата прикази су постали још експлицитнији – на њима су жене полицајци свесно користиле сексуалност, у контакту са колегама полицајцима и сапреступницима.

5.3.2 Интеграција

У периоду који је уследио донесени су разни закони о једнаким могућностима, што је послужило као катализатор за напредовање жена у полицијском послу. Иако се датуми и детаљи разликују, у свим случајевима закон је послужио као основ за принцип интегрисања у полицију. У Сједињеним Државама то су били Закон о једнаком плаћању из 1963. године⁴⁹ и измене из 1972. године Закона о грађанским правима из 1964. године⁵⁰ којима се забрањује

⁴⁹ 1963 Equal Pay Acts.

⁵⁰ 1972 Title VII Amendment to the Civil Rights Act of 1964.

дискриминација по основу расе, боје, религије, пола или националног порекла. Примена ових закона значила је успостављање квота за запошљавање и програма афирмативних акција.

У Великој Британији Метрополитен полиција ишла је у сусрет закону о једнакости из 1975. године (Закон о дискриминацији полова).⁵¹ Промене су покренуте са врха, а главни људи били сукомесар Сер Роберт Марк (Sir Robert Mark) и командирка Ширли Бек (Shirley Becke) (Weinberger 1955, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 67). Ипак, интеграција је имала своју цену. Бекова (1973) пише:

„Као и сви други, жене у полицији не могу и да чувају свој колач и да га поједу. Једнакост се мора платити одрицањем од привилегија [...]. Жене су имале своја одељења која су се бавила персоналним питањима и добар део времена и напора је потрошен на то. Једнакост значи да тога више нема.“⁵²

Полицијски синдикати имали су „нестабилне“ односе са женама полицајцима. Британска полицијска федерација у почетку није са добродошлицом прихватила овакве промене. Самоуверено су објавили да је права природа дужности полицијског позорника у супротности са свим што је најфиније и најбоље код жена (Whitaker 1979, стр. 120, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 67). Писма упућена часописима *Police Review* и *Police* (већ поменути званични часопис Полицијске федерације Енглеске и Велса), као и извештаји Конференције Федерације одсликавају очинску забринутост, али и нови смисао ратоборне, ако не и агресивне патријархалне опозиције:

„Могу да предвидим време када ће младу колегиницу силовати. Ако ви можете да живите са тим на савести, ја не могу.“ (Ian Westwood, Greater Manchester, *Police*, June 1978, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 67).⁵³

„Дајте да држимо даме тамо где им је и место. Дајте им исту плату и исте услове, али пустите их да раде женски посао и тиме нас ослободе тог посла.“ (Mr

⁵¹Sex Discrimination Act.

⁵²“Like anyone else women police cannot have their cake and eat it. Equality must be paid for by the giving up of privilege... They had their own department dealing with personnel matters and a good deal of time and effort went into dealing with these things. Equality means this must go” (Commander Shirley Becke, Weinberger, 1995, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, p. 67) (превод Д. М.).

⁵³“I can foresee the time when a young female colleague is going to be raped. If you can live with that on your conscience I cannot” (Ian Westwood, Greater Manchester, *Police*, June 1978, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, p. 67) (превод Д. М.).

Fairfield, Warwickshire, Police, June 1976, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 67).⁵⁴

У још једном писму видљиво је да су се мушкарци уплашили да ће жене имати пречицу за напредовање: „добивши овакву пречицу до места инспектора ништа их неће зауставити да стану на чело поворке једнакости и заврше као виши официри који ће управљати мушкарцима“ (Писмо, *Police Review*, 22 August 1975, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 67). И док код приказивања отпора мушкарци све више показују непријатељство, жене полицајци бране своје стручне вештине али на темељима који подсећају на стару логику – „добра“ полицајка постоји не толико да штити жене колико да очува репутацију својих мушких колега:

„Да ли ми кажете да искуство које смо изградиле треба да пропадне [...] Ја говорим о специјализацији која је бачена кроз прозор [...] [Људи] желе да пазимо на њихове ћерке. Ми треба да будемо присутне тако да се против вас не могу изнети одређене тврдње [...] Ништа ми не смета више него када се нека мала блудница са којом имамо посла окрене и каже како јој је полицајац урадио то, то или то, једноставно зато што није била присутна полицајка.“ (Miss Henderson, Durham Police, *Police*, 8 June 1976).⁵⁵

Морална врлина настављала је да буде значајна карактеристика приликом регрутовања жена полицајаца за службу (Walklate 1992, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 68). Воклејт наводи резултате истраживања које се бави референцама кандидата за полицију који откривају да су „интелигенција и смисао за хумор квалитети који се приписују само кандидатима, док су добре моралне вредности, посвећеност и поузданост квалитети који се приписују само кандидаткињама“ (стр. 228, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 68). Овакви резултати још један су доказ да полицијска служба и даље одсликава патријархалну забринутост и жељу да се жене контролишу тако што се контролише њихова сексуалност, што је „процес који

⁵⁴ “Let us keep the ladies in their proper place. Pay them the same and give them the same conditions, but let them do the woman’s work and relieve us of it” (Mr Fairfield, Warwickshire, *Police*, June 1978, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, p. 67) (превод Д. М.).

⁵⁵ “Are you saying to me that the experience we have built up should be wasted... I am talking about specialisation that has been thrown out of the window... [People] want us to see their daughters. We should be there so that you men are not getting allegations made against you... Nothing upsets me more than some little trollop that we deal with turning round and saying that a PC did this, that and the other, simply because there wasn’t a policewoman there” (Miss Henderson, Durham Police, *Police*, 8 June 1976, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, p. 68) (превод Д. М.).

ефикасно одржавају жене [...] подједнако као и мушкарци“ (Walklate 1992, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 68).

Само годину дана након доношења Закона о сексуалној дискриминацији, долази до интересантног одступања у званичној реторици, што илуструју ставови Инспектората полицијских управа Њеног Величанства за Шкотску, Енглеску и Велс:

„Достигнућа жена у прошлости учинила су много да се распрше раније сумње у њихово распоређивање на све типове дужности“⁵⁶ (HMIC, England and Wales 1976, стр. 4, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 68, 69).

„Неуспех у постизању комплетног успеха [у интеграцији жена полицајаца] није услед недостатка покушаја управе већ искључиво услед физичке неподобности жена да се носе са пијаним насилним хулиганима нарочито у опасним деловима на ноћној дужности“⁵⁷ (HMIC, Scotland 1976, стр. 16, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 69).

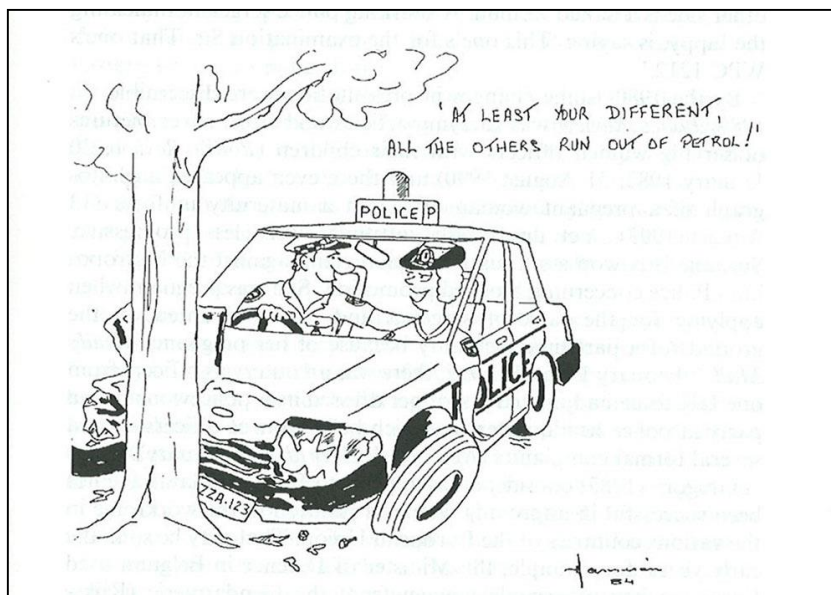
Физичка привлачност жена и даље је представљала спорно питање. Током педесетих и шездесетих година 20. века регрутовање жена полицајаца за полицију у Глазгову захтевало је да кандидаткиње буду доброг спољашњег изгледа, па инспектор за регрутовање пише о „изванредном“ изгледу неких кандидаткиња (Strathclyde Police Archive Mitchell Library, HMIC, England and Wales 1976, стр. 4, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 69). У марту 1979. године часопис *Police Review* организовао је такмичење за најлепшу полицајку у земљи. Један стрип који је објављен у часопису *Australian Federal Police Journal* у децембру 1984. године говори о томе како се сматрало да жене очигледно ометају концентрацију мушкараца. На слици (Слика 5) се налази полицијско патролно возило слупано у дрво, а жена полицајац говори колеги који вози ауто: „Ти си бар другачији, свим осталима нестане бензина!“

Занимљив је очигледан застој времена у појави средстава којима се наглашава визуелни изглед жена (вредност испољавања) и тако умањује њихова

⁵⁶ “Achievements of women in the past year have done much to dispel the earlier misgivings about their deployment in every type of duty” (HMIC, England and Wales 1976, p. 4, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, p. 68-69) (превод Д. М.).

⁵⁷ “The failure to achieve complete success [in the integration of women officers] is not for want of trying on the part of the management but is due solely to the physical unsuitability of women to cope with the drunken violent hooligan particularly in rough areas on night duty” (HMIC, Scotland 1976, p. 16, наведено према: Brown and Heidensohn, 2000, p. 69) (превод Д. М.).

вредност као професионалних полицијских службеница у различитим временским периодима. Овакви омаловажавајући стрипови нису били ограничени само на полицијске часописе. У часопису *The Police Surgeon*, 15. априла 1979. године, у оквиру чланка о осетљивости поступања са жртвама силовања, објављен је стрип следећег садржаја: доктор чека да прегледа пацијента; с једне стране је хипи отрцаног изгледа, а са друге је нага жена; полицијски наредник који се смејуљи показује на хипија и каже: „Ова је за преглед, господине. Она тамо је полицајка, бр. значке 1212.“ (Brown&Heidensohn, 2000, стр. 70)

Слика 5: Карикатура како жене ометају концентрацију мушкарцима
(Извор: *Australian, Federal Police Journal*, December 1984, стр. 159,
према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 69)

Осамдесетих година 20. века назире се неке промене у презентацији. Године 1987. часопис *Police Review* доноси чланке и насловне стране на којима су жене полицајци са својом децом (*Police Review*, 30 January 1987, 31 August 1990, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 70), па чак и фотографију трудне жене полицајца у одговарајућој одећи (13 August 1993). Ипак, незванично, ставови нису били толико прогресивни. У то време Сузан Бокс (*Susanne Vox*) добила је парницу у којој је Метрополитен полицију тужила за сексуалну дискриминацију, зато што је одбијена за унапређење јер је због трудноће радила пола радног времена (*Daily Mail*, 7 February 1995, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 70).

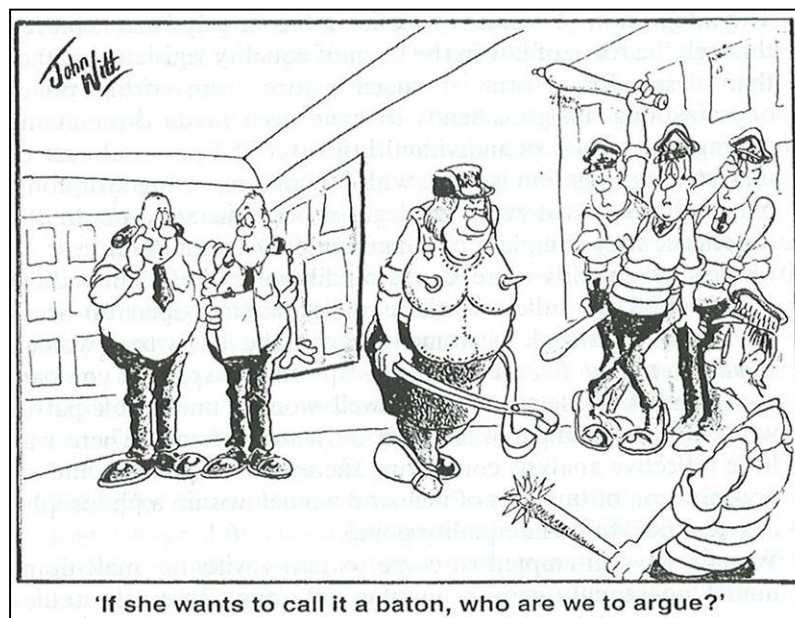
Интересантно је такође поменути стање у источној Европи, која је била под комунизмом и где је државни социјализам имао утицај на једнакост свих грађана, па тако нису постојали посебни закони којима се регулисала једнакост између мушкараца и жена. Међутим, Сабхан (Subhan, 1996, стр. 15, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 71) тврди да су се и у комунизму жене суочавале углавном са истим препрекама на тржишту рада као у некомунистичким земљама. Поред тога, од пада Источног блока на површину су испливали родни стереотипи из доба пре комунизма. Леонард и др. (Leonard et al. 1991, стр. 146, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 71) цитира локалног командира полиције у Словачкој, који је на идеју о оперативно активној жени полицајцу рекао следеће: „полицајци би само зурили у њих све време и не би обављали свој посао.“

У Сједињеним Америчким Државама историјат жена у полицији обележен је отвореним и распрострањеним сексуалним узнемиравањем и дискриминацијом. Ланијер (Lanier 1996, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 72) пише да су се жене суочавале са конфликтом између одређене улоге и очекивања. С једне стране, од жена се очекивало да се ресоцијализују како би се као полицајци понашале агресивно, док су, с друге стране, оне посматране као средство против „мишићавости“, извор жалби грађана и извор коруптивне праксе (Sherman, 1975, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 72). У оваквој ситуацији жене су реаговале по принципу „бори се или бежи“.⁵⁸ Или су прихватале подређену улогу или су, уколико нису биле у стању да се изборе са тешкоћама, напуштале посао у полицији.

Упркос одређеном напретку и израженијем продору жена у већи број оперативних области, долази и до поновног оживљавања реторике отпора једнаким могућностима у полицији, која изгледа депримирајуће познато. Године 1996, *Police Review* (20 September, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 73) илуструје чланак под називом „Замка једнакости“ цртежом смрти (*the Grim Reaper*, смрт у облику костура који држи косу) која држи документ политике једнаких могућности у рукама, чиме се означава смрт традиционалне полицијске службе. Увођењем истих полицијских палица и за жене и за мушкарце почетком деведесетих година 20. века замењена је традиционална палица британских Бобија. *Police Review* из маја 1994. објавио је стрип крупне полицајке са штитником преко груди, која се усмерила на

⁵⁸ „Fight or flight“.

јадне позорнике с намером да их кастрира. Уплашени и збуњени, они узвраћају: „ако она жели да га назове пендреком, ко смо ми да се расправљамо“ (Слика 6).

Слика 6: Карикатура из 1994. године

(Извор: *Police Review*, 6 May 1994, стр. 8, према: *Brown&Heidensohn*, 2000, стр. 73)

Браунова и Хаједнсонова на крају закључују следеће:

- Интеграција жена у полицији у великој мери је постигнута кроз силу закона у форми различитих закона о једнакости пре него што је то била жеља за реформом или друштвеном правдом у оквиру саме полицијске организације. Чини се да је напредак постигнут кроз храбре напоре појединаца који нису презали ни од судских поступака. То је имало високу цену за те појединце, који су поред искустава на која су се жалили суду осећали и симптоме стреса због судског процеса (*Guardian*, 9 October 1996, према: *Brown&Heidensohn*, 2000, стр. 74).
- Модели једнакости заснивали су се пре на либералној него на радикалној филозофији. Другим речима, једнакост је требало да отвори области које су женама биле недоступне, али тако да оне обављају посао као мушкарци.
- Жене су на бројне начине покушале да се носе са полицијском културом у којој доминирају мушкарци. Разна истраживања показују да су тражиле одобравање, адаптирале се усвајајући агресиван начин понашања како би

„постале један од момака“ (Bryant, Dunkerley and Kelland 1985, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 75), или се „опирале да прихвате и обављају професионална обележја која су мушка“ (Brewer, 1991 b, стр. 241, према: Brown&Heidensohn, 2000, стр. 75), желећи да задрже што више женског колико им то професионална култура дозвољава. Обе стратегије биле су веома скупе. Другопоменути стратегија је плодно тле за сексуално узнемиравање које жене полицајци желе да избегну и у том случају сматрали су их усамљеницама и неефикаснима. Претерано мушкобањасте жене полицајци такође су се суочавале са оцрњавањем због губитка женствености и сматрало се да оне мрзе мушкарце.

- Оцрњавање жена полицајаца наставља се кроз дискурс сексуалности, што показују и званични и незванични извори. У почетку је реторика хумора коришћена да покаже апсурдне представе жена у полицијској служби које су се заснивале на физичкој крхкости и сексуалној опасности. Представљања невероватних изјава жена полицајаца стварала су слику о њима као „неприродним“ и мушкобањастим. На тај начин је историјски дискурс употребљен и да се депрофесионализују и дефеминизују жене полицајци. Основни принцип који је прихваћен залегитимизацију уласка жена у полицију темељио се на томе да ће жене боље контролисати сексуалност других жена. Тако су оне биле ограничене смештањем у посебне облике полицијског рада и од њих се очекивало да пристану на поставку која одражавала шире друштвене родне улоге и очекивања. Овиме су зауздане „природне“ женске улоге одгајања и бриге о некоме. Тада је било вероватно да ће такве жене представљати потенцијалне брачне партнере за полицајце. Изазови за овакве претпоставке представљени су као „неприродни“ имплицирајући да жене полицајци нису на располагању или да су непожељне, тј. да морају да буду или хомосексуалне или ружне (или оба). Средства која су коришћена да се очува овакво представљање обухватала су експлицитно еротизовање жена полицајаца кроз стрипове, коментаре, писма, расправе. Временом, изразит карактер слика се променио, али је подривајућа сврха депрофесионализације или дефеминизације жена остала иста.

- Примери наглашавања визуелне привлачности жена могу се наћи у различитим полицијским надлежностима у различитим временским периодима. Пошто су рани покушаји да се жене полицајци користе како би контролисале (сексуално) понашање других жена подрили њихова сопствена права на женственост, жене полицајци сматрају да њихово приказивање као објеката за гледање служи да се подрију њихова права на професионализам.

5.4 Преглед чланака на српском језику

Научно-стручна периодика која је излазила у Србији, а која се бавила полицијом, можда није била многобројна, али је свакако била и јесте значајна за праћење настанка и историјата полиције, па тако и увођења жена у ову службу. У Београду је 1887. године излазио „Полицијски гласник“, приватни стручни лист намењен полицији, а тај лист је 1905. године прешао у својину Министарства. Године 1932. у Сремској Каменици покренут је „Жандармеријски весник“, а 1937. године „Службени гласник Министарства унутрашњих послова“. Истовремено, стручни и научни радови о полицији објављивали су се и у правним и другим часописима (Дапчевић-Марковић, Безбедност, 2002, стр. 554).

Веома квалитетне стручне приказе и коментаре, критичке осврте и проблеме из актуелне полицијске праксе објављивао је часопис „Полиција“ (о коме ће бити више речи у даљем тексту), који је уз мање прекиде (углавном услед ратних дешавања на овим просторима) излазио од 1910. до 1940. године (Дапчевић-Марковић, Безбедност, 2002, стр. 554). Иако ће касније, како ћемо видети, бити објављивани и неки други часописи, часопис „Полиција“ је својим квалитетом и уређивачком политиком оставио иза себе низ чланака који су незаобилазан и незаменљив извор и сведок развоја полицијске службе у Србији.

Часописи који су излазили после Другог светског рата бавили су се углавном питањима правне проблематике, политичким аспектом улоге полиције и актуелном праксом, а спорадично се могу наћи и текстови, расправе, прилози и сл. који се баве техничким, психолошким и економским чиниоцима у раду полиције. Од 1948. до 1964. године излазио је часопис „Народна милиција“, који је издавао Савезни

секретаријат за унутрашње послове; од 1964. године излазио је под називом „13. мај“. Године 1959. покренута је „Безбедност“, као часопис Државног секретаријата за унутрашње послове Републике Србије. „Безбедност“ излази данас и бави се актуелном праксом, правним прописима, стручним информацијама, криминалистичком техником, полицијском проблематиком у свету, школовањем припадника полиције и историјатом рада служби јавне и државне безбедности (Безбедност, 2002, стр. 555).

Како су у жижи нашег интересовања у овом поглављу жене у полицији, да би се постигао некакав континуитет у праћењу ове тематике одлучила сам да се полицијска периодика посматра у два периода – пре и после Другог светског рата. Од часописа сам се определила за оне који су имали најдужи континуитет у излажењу: за часопис „Полиција“ за период пре Другог светског рата, односно за часописе „Народна милиција“ и „Безбедност“ за период после Другог светског рата (до данас).

5.4.1 Период пре Другог светског рата

У причи о полицијским часописима у Србији истакнуто место заузима свакако часопис „Полиција“. У раздобљу пре и после Првог светског рата, односно у време Краљевине Србије, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије, штампано је више полицијских часописа, или „стручних листова“, како су се у почетку звали, а у овом поглављу задржавамо се само на онима који су излазили у Србији. Најстарији међу њима био је „Полицијски гласник“, који се појавио 1897. године, најпре у приватној режији, до септембра 1901. године, затим га је од 1901. до 1904. уређивало Министарство унутрашњих дела, а од 1905. године штампан је као „Службени лист Министарства унутрашњих дела“. После прекида због Првог светског рата наставио је да излази, као „стручни лист за полицију безбедности и администрацију полицијских и општинских власти“, од 1920. до 1940. године. Почев од 1932. године у Сремској Каменици, седишту жандармеријске школе, излази „Жандармеријски гласник“. Од 1937. године редовно се штампа „Службени гласник Министарства унутрашњих послова“, у коме се објављују уредбе, упутства, расписи и сл. (Божовић, 2003).

Први број часописа „Полиција“ појавио се 1. октобра 1910. године и излазио је до краја 1940. године, са мањим прекидима током Балканских ратова и са великим прекидом за време Првог светског рата. На основу тога извршена је периодизација на три временска раздобља: прво обухвата излажење часописа у Краљевини Србији 1910–1914, друго у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца 1919–1929, а треће у Краљевини Југославији 1929–1940. године. Оснивач, власник и уредник часописа био је полицијски функционер Васа Лазаревић (све време изузев 1940. године), а уредници у том периоду били су Васа Лазаревић (1910–1939), Душан Алимпић (1919–1930) и Гојко Никетић (1940. год.) (Божовић, 2004, стр. 7).

Када је реч о темама којима се часопис бавио, дуго није било ознаке на насловној страни о каквом часопису је реч, по мишљењу Божовића (Божовић, 2004, стр. 7) „вероватно зато што је из самог назива то било јасно. Касније су се одреднице профила мењале, тј. назначавано је да је у питању: стручно-популарни часопис (1927), управно-административни часопис (1931), часопис за управно-полицијску, судску и самоуправну праксу (1932), часопис за политичко-управну, полицијску, судску и самоуправну праксу (1937) и напослетку 1940. године, часопис за управну, полицијску судску и самоуправну праксу. Из самих ових одредница види се да се тематика константно проширивала, обухватајући не само целокупну проблематику унутрашњих послова, већ и широки спектар тема из других области и служби које су биле у директној или индиректној вези са полицијом (Божовић, 2004, стр. 8).

Од самог почетка часопис је себи поставио задатак да својим текстовима доприноси што бољој и бржој реорганизацији и усавршавању полицијске струке – на основу домаћих и страних искустава – и таква оријентација одржала се све време. И заиста, да није пожутелих страна, местимично избледелих слова и архаичног језика, ни по чему се не би рекло да је часопис од пре стотину година. Тематика је обухватала организацију и развој полицијских школа, искуства из других земаља, најновија достигнућа из криминалистичке технике, увођење жена у полицију, тумачење различитих закона, прописа и одредби, итд. Занимљиви су били написи у рубрици „Из страних полиција“. Тим обавештењима часопис је настојао да укаже докле се стигло и шта се ради у полицијским службама у иностранству, као и да подстакне иницијативе за предузимање таквих мера и

поступака у полицији Србије (Божовић, 2004, стр. 45). Највећи број чланака на тему жена у почетку се и појављивао управо у оквиру ове рубрике. Часопис је био и строги критичар: предочавао је уочене слабости и недостатке, указивао на застарела решења, слабу организацију, превазиђене методе рада, недостатке правне регулативе, итд. Међутим, истовремено је и давао предлоге како да се незадовољавајуће стање превазиђе, тј. на који начин да се полицијска служба реорганизује и унапреди по угледу на развијене европске земље.

Да би заинтересовани чиниоци и читаоци стекли што потпунији увид у дешавања по питању модернизације полиције, те у то каква су искуства и развојни пут страних полицијских служби, уредништво је обезбеђивало непрекидан прилив научних и стручних радова познатих страних и домаћих стручњака. Поред тога, часопис је из броја у број објављивао краће прилоге о новостима и занимљивостима у полицијама страних земаља на свих пет континената. Тако је овај часопис представљао прави „прозор у свет“, и као такав вероватно није имао премца међу другим часописима. Не само да су се на странама овог часописа могли наћи подаци о савременом уређењу и раду полицијских служби великих европских земаља, као што су Француска, Енглеска, Немачка, Русија и Италија, већ је било и много написа о полицији Сједињених Америчких Држава, њеном динамичном развоју и разним новостима, поготово у области проналазака у служби криминалистичке технике. Заслуге за ово припадају двојици уредника, Васи Лазаревићу и Душану Алимпићу, који су се студијски усавршавали у иностранству, проучавали организацију и рад највећих полицијских центара европских земаља, учествовали у активностима међународних полицијских организација и одржавали сталне везе и сарадњу са страним стручњацима и функционерима, што им је омогућавало непрекидно обавештавање о току збивања у свету (Божовић, 2004, стр. 8–9).

Часопис је ризница богате историјске грађе и разноврсних садржаја. Како он сам није тема ширег рада, нећемо много залазити у детаље,⁵⁹ али је важно напоменути да је часопис пажљиво пратио нове појаве у организацији, раду и развоју страних полиција и упорно се залагао да се све корисне новине из иностранства што пре прихвате у нашој земљи и да се тако убрза процес модернизације домаће полиције (Божовић, 2004, стр. 13). У том смислу, жене као

⁵⁹ За више детаља о часопису, историјској грађи и осталим садржајим, видети у: Божовић, 2004.

полицајци такође се појављују као тема, иако у веома малом броју чланака, могло би се рећи готово спорадично (наравно, узимајући у обзир да је током 30 година свог излажења часопис објавио преко 26.000 страница различитих текстова).

Тему о женама полицајцима часопис начиње већ на самом почетку у броју 2 објављеном 1910. године, а на њу ће се и враћати више пута током свог излажења. Ако посматрамо чланке који су објављивани о женама у полицији, они се могу класификовати у две категорије: у чланке који су говорили о женама у иностраним полицијама и у чланке који су се односили на жене у полицији у Србији, или су пак изашли из пера жена полицајаца тог доба. Тако се и овај први чланак, под називом „Женскиње, полицијски чиновници“, који је у целости пренет као превод из једног немачког листа (не наводи се ког), односи на жене полицајце у Немачкој и Енглеској, уз коментар аутора који се односи на прилике у Србији. Да ли је „употреба женске радне снаге за полицијску службу“ била неопходна Србији? Став *Полиције* био је јасан: „Да су нама потребни женски полициски⁶⁰ чиновници, мислимо да не треба ни наглашавати“. Часопис је по том питању наступио отворено и прилично прогресивно, осуђујући одбојан став и застарела схватања у Србији:

„Објашњење зашто то већ до сад није учињено мора се тражити у нашој данашњој полицији, која је назадна и која се може сравнити с каквим старим пањем [...] Женски полициски чиновник заједно с полициским псом и полициском палицом, тим најмаркантнијим средством модерне полиције, има то заједничко, што њихово време још није дошло. Поред великих успеха, што их је полициски пас починио за последњих 10 година, његова је употреба још веома мала. Полициска се палица срдито одбацује, па не изостаје ни хладноћа према женскињу – полицајцима.“ (непознати аутор, 1910, *Полиција*, бр. 2, стр. 36–37)

Међутим, када је реч о врсти полицијског посла које жене треба да обављају, износи се следеће:

„Која би полициска места била приступачна женскињу? Поред горе поменутих⁶¹ још и: контролисање пијаца, животних намирница и станова. Имајући на уму нарочиту склоност, искуство и познавање ових ствари, без сумње да ће оно

⁶⁰ Како ће се у току овог поглавља преносити оригинални цитати из чланака објављиваних у часопису „Полиција“, напомињем да су цитати преузети онако како су и објављени, чак иако би се писање неких речи по данашњем правопису могло сматрати грешком.

⁶¹ Аутор у чланку говори о Енглеској, где су жене биле постављене у санитарској полицији, а у Белгији су биле задужене за полицијске псе.

ту више допринети, него његов мушки колега. Али тако исто не сме женскиње бити удаљено ни од криминалистике и треба да му се повере поступци са женскињем-кривцима и истраживање сведока код деце, пошто женскиње боље познаје њихову душу и осећаје. Тако исто и у истрагама у случајевима крађе по трговинама које су учињене од стране женскиња, као и у посматрању и ухођењу и т. д. могло би се са успехом да употреби женскиње.

Полиција пружа жени једно велико поље рада, жени, која нема и иначе толико потреба и јевтиније ради од човека. Како она тражи нова поља рада, мора се доћи до тога, да се и полиција користи том помоћном снагом.“ (непознати аутор, 1910, Полиција бр. 2, стр. 36).

И овде, баш као и у чланцима на енглеском језику о којима је претходно било речи, жена се сматра неједнаком у односу на мушкарца. Наведени цитат говори сам за себе колика је та неједнакост, нарочито у делу који каже да жена „нема иначе толико потреба и јевтиније ради од човека“.

Износећи свој став који је подржавао пријем жена у полицију, часопис пише о продору „хуманитарних жеља“:

„Полицијско псето потискује револвер, а полицијска палица ће потиснути полициску сабљу. Жена је у том савезу трећи члан. Али она оставља за себе више циљеве. [...] Сви троје псето, палица и жена проповедају нову веру, један поглед на свет, који је стран данашњој полицији која је постала из војске. Хуманитарне жеље које се остварују из овог тројства не подлежу никаквој сумњи. Већ их видимо како се помаљају кроз започете реформе у казним процесима. То ће и полицију преуредити, подофицире послати натраг у команду и на њихово место довести цивилна лица и с њима и женскиње чиновнике, као што то одговара данашњим модерним захтевима.“ (непознати аутор, 1910, Полиција бр. 2, стр. 37–38)

Ако анализирамо мало дубље горњи цитат, видимо да се „псето, палица и жена“ сврставају у исту категорију – новину, али се ово може схватити и позитивно и негативно. Тешко је закључити да ли помињање жене у полицији у истом окружењу са псом и палицом има негативну конотацију, али имајући у виду залагање за модернизацију и продор нових идеја, склонија сам да верујем да је општи став непознатог аутора овог текста позитиван у односу на ове новине, тј. да се он залаже за њихово увођење у српску полицију. Исто тако, иако аутор(ка) текста

није наведен(а), склона сам да верујем да је овај текст писао мушкарац, јер жене у то доба нису имале много приступа ни школовању ни запошљавању, а и правно су биле дискриминисане (о чему ће бити мало више речи касније у овом Поглављу).

О овој теми говори се и у рубрици „Белешке“ у броју 4 исте године, у напису „Женскиње детективи“. Читаоци се обавештавају:

„У Америци, по великим радњама, употребљавају се женскиње као детективи, којима је дужност да мотре на публику да не краде.“ (непознати аутор, 1910, Полиција бр. 4, стр. 128).

Интересовање за жене у полицији наставља се и подстиче, тако да је 1914. године објављено четири прилога. У тексту „Женскиње у служби полиције“ (бр. 5) дат је преглед докле се стигло са укључивањем жена у полицијску службу појединих европских земаља и Америке. У наредном напису, пак, предлаже се да се у новоприпојеним крајевима, претежно или добрим делом насељеним муслиманским живљем, одмах оснује званична „Женска полиција“ која би имала приступа тамо где полицајци, као мушкарци, немају – због познатих застарелих схватања и обичаја (жене под заром и ферецом, недопуштање уласка у кућу, итд.) (Ђокић, 1914, Полиција бр. 10, стр. 306–308). У Лондону је, извештава се у трећем напису, одржана међународна конференција о женској полицији, на којој су изнети подаци о ангажовању жена у полицијској служби европских земаља и Америке (бр. 12–13). У истом двоброју објављена је и вест о образовању „Женске коњичке жандармерије“ у Америци (Божовић, 2004, стр. 53).

После неколико година у којима се жене нису посебно појављивале као тема написа у часопису „Полиција“, 1920. године излази четвороброј (Полиција бр. 15, 16, 17 и 18/1920) у којем постоји и чланак под називом „Жена у полицијској служби“ од др Владимира Намисловског, вицеконзула Пољске републике. У овом чланку говори се о разлозима за и против увођења жена у полицијску службу. Најпре се преноси противљење руског аутора М. Исајева који сматра да:

„жена није способна ма за какву грану полицијске службе [...] За вањску службу недостаје жени физичка сила мушкарца, без које није она у стању да обузда све неприлике, догађаје, које се свакодневно дешавају у градском и сеоском животу. Није она способна нити за полицијску канцеларијску службу, јер и ова захтева да се у њој општи са разним друштвеним елементима, од којих претежни

део сачињавају људи скроз покварени. Ова наине служба тражи потпуно душевно равнотежје и хладну крв, да би сеполицијски функционер могао одупрети разним насртајима са стране ухапшених индивидуа. Жена пак већ због своје телесне конструкције изложена је разним флукуацијама у душевном стању, које одузимају њој ову моралну снагу, те доследно томе може она лако постати жртвом у моралном, а дапаче и физичком смислу са стране свакодневних клијената полиције [...] Жена може бити само употребљена где није потребна нити физичка нити душевна јакост мушкарца, дакле само као управитељица господарства полицијских апсана, евентуално као надзорница у апсани и уточишту за жене и децу (Намисловски, 1920, Полиција бр. 15, 16, 17 и 18, стр. 654–655).

Разлози за „употребу жена“ долазе из француске од аутора Корнелија Божуа, који тврди да жена може бити „са користи употребљена“. Ипак, за чланак француског аутора не сматра се да је у супротности са првим пренетим чланком, већ се види као његова надопуна, јер француски аутор „схваћа другчије делокруг и задатке полиције“. Француски аутор мишљења је да жена има своје место у полицији у оквиру превентивне делатности, јер „превентивна грана у вези са новим задатцима државе пружа подесно тло за службу жена у полицији“. Како „полиција не само мора да трага за злочинцима, али кад ови претрпе казну мора истих узети у заштиту, мора њима пружати помоћ да стекну материјалне увете за уредан живот и тако постану ваљани грађани“. У том смислу:

„Ко је пак способнији за ову хуманитарну делатност ако не жена? Једино она, као мајка и жена – је у стању задобити приступ у срца избачених из колотећина уредног живота, задобити њихово поверење и склонити њих из опасног пута злочина. На овом пољу одлучује не физичка јакост, не хладнокрвност – него срце и чувство којима располаже жена.“ (Божу, 1920, Полиција бр. 15, 16, 17 и 18, стр. 656)

У двоброју 3 и 4 из 1921. године, у чланку „Жена у полицијској служби“ преноси се напис из енглеског листа „Полицијски преглед“⁶² о томе каква је ситуација у погледу запошљавања жена у полицији после 20 година од њиховог

⁶² Вероватно *Police Review* који је био предмет истраживања и ауторки Браунове и Хајденсонове које су се бавиле чланцима на енглеском језику.

појављивања у овој служби. Без икаквих коментара домаћег аутора, пише и следеће:

„Морамо приметити госп. шефу, да он заступа женске полицајце, док ми видимо из прошлости и сада, да женска полиција није свакад и свуда одговарале своме позиву. Истина женским полицајцима до данас није дато право хапшење, али и без обзира на то, оне не могу одговорати овоме позиву онако како се то од њих очекивало. У већини компликованих и опасних случајева службе доказало се да женске нису биле у стању да савладају опасније типове, па су чак у појединим случајевима рђаво пролазиле и у спору са самим развратним женскињем.

Постоје различна мишљења о служби женских полицајаца, и већина појединих управа у земљи мишљења су, да се женске могу употребити само за извесне лакше и простије службе. До сада још ни један женски полицајац није се могао озбиљно препоручити за каквово више унапређење у својој служби.

Можемо констатовати још и то, да су се женске најбоље показале при уличној служби, и то на таквим местима, где се деца задржавају, особито при разним игралиштима, пошто је жени већ по самој природи дато, да се опходи са децом. Још један случај, где се служба жене добро показује, јесте одвраћање појединих младих девојака од проституције, као и контролисање случајева, где су поједине девојке биле силом нагоњене на такав живот. Већина мишљења сагласна су још у томе, да се приликом узимања женскиња у службу чини пажљив избор, и да се са добром наградом ангажују само образованије женске.“ (непознати аутор, 1921, Полиција, бр. 3 и 4, стр. 156, 157).

Исте године изашао је и чланак Мери Хамилтон,⁶³ „чиновника“ одељења за нестале особе у Њујоршкој полицији под називом „Програм за оспособљавање женскиња у полициској служби“ у коме она говори о томе да су се жене показале као врло добре у обављању полициских дужности, те нуди програм по коме би „се женскиње могло оспособити за један организовани кадар у служби полиције, у свим њиховим функцијама [...] Рад жена у служби полиције могао би се поделити

⁶³Овде је занимљиво напоменути да се у напису Мери Хамилтон помиње као чиновник и све време се о њој говори као о мушкарцу (чак и у падежу – до Мери Хамилтона – као да је мушкарац). Или је у питању погрешна транскрипција на српски језик, или је онај ко је преносио напис из стране штампе претпоставио да је реч о мушкарцу или је сматрао да треба о њој да говори у мушком роду. Врло често се у овим написима говорило о „женском полицајцу“, а таква именица обично се мењала заменицом „он“ – мушки род, док је када се користио термин „женскиње полицајци“, користила заменица „оно“ – дакле средњи род.

на ове врсте послова: на превентивни, корективни, протективни и општи рад” (Хамилтон, 1921, Полиција, 9 и 10, стр. 468–469).

Након неколико година у којима се не појављује ни један чланак на тему жена, поново се 1925. године у броју 9 и 10, појављује напис под насловом „Жене као детективи“, у коме непознати аутор (на крају чланка само стоји „X“) преноси искуства из Енглеске, земље у којој има највише жена детектива. Као најбоља детективка помиње се Мод Вест, чије је мишљење да је жена у „многом погледу способнија за детективску службу од човека. Познато је, пре свега, да жене обраћају већу пажњу на ситнице. Оне имају природне радозналости за све ствари, а та радозналост их води откривању појединих тајни.“ (непознати аутор, 1925, Полиција, бр. 9 и 10, стр. 361).

Истиче се, даље да жена без образовања и стручне спреме не може бити детектив, јер мора свестрано да познаје живот, психологију људи, различите средине и мора неуморно да ради да се у различитим ситуација не разоткрије, при чему старост код жене детектива не игра никакву улогу – с успехом раде и младе и старе, ако заиста имају способности за полицијску службу. На крају се констатује, истакнуто курзивом, да „жене детективи нарочито више успеха имају када им се повере политичке шпијунске афере у којима обично има и жена и дипломата из виших кругова“ (непознати аутор, 1925, Полиција бр. 9 и 10, стр. 362).

Године 1926. објављена су три чланка из пера Зорке Јанковић, који су уједно и први чланци на тему жена чија је ауторка једна жена. До тада су сви чланци углавном били пренесени у оригиналу из стране штампе, без икаквог коментара.

У првом чланку се говори о проституцији као проблему и о томе да се са проблемом проституције много боље могу носити жене полицајци него мушкарци. Интересантно је напоменути да су и овде, иако је ауторка написала жена, прихваћена нека од схватања мушкараца онога доба (као и у случају чланака на енглеском језику) у погледу послова који су „погодни“ за жене у полицији:

„У позивима социјалног значаја жена је показала особиту способност и природно је да се на њу мисли, мислећи на социјализирање полиције.“

И она се позива на искуства из Енглеске и Немачке, износећи и чињеницу да чак ни тамо где је уведен, систем женске полиције није у потпуности прихваћен:

„Не треба мислити да је систем женске полиције, у земљама где је заведен, једнодушно прихваћен. Он има великих противника, обзиром на то што никако није савладана бојазан да ће жена у тој служби постати сурова, да ће и сама бити изложена страдањима.“ (Јанковић, 1926, Полиција бр. 13 и 14, стр. 621–622).

О идеалном профилу жене полицајца која би се бавила проституткама, каже следеће: „Можда нигде не зависи успех толико од личности као на овом радном пољу. И ако се тражи много саосећајности за страдања, која се хоће помоћи, више но ма у којој социјалној служби тражи се овде ауторитет. Жена на полицијској позицији мора иступати са много достојанства и у свакој ситуацији сачувати сигурност дисциплинирати не само публику, но и себе. У ту службу могу улазити само трезвене, морално јаке и добро васпитане жене, које се неће никада заборавити и свој углед урушити.“ (Јанковић, 1926, Полиција, бр. 13 и 14, стр. 621).

Други део ове серије чланака Зорке Јанковић изашао је у двоброју 15 и 16 исте године. У том делу она говори о историјату и надлежностима женске полиције у Енглеској и Немачкој, а истиче и женску полицијску школу у Лондону. Из те школе је у периоду између 1916. и 1918. изашло 985 обучених женских полицајаца.

Трећи и последњи део из серије објављен је исте године у двоброју 17 и 18. Након изнесених искустава у погледу надлежности и врсте послова женске полиције у Енглеској и Немачкој, ауторка говори да се женској полицији некада неprotиве толико мушкарци, колико саме жене имају резерве. Поново имамо поклапање са чланцима на енглеском језику, тј. да одржавању „стања ствари“ увелико доприносе и саме жене:

„Жена ће изгубити много од своје женскости, постаће сурова...“ доказивала је једна стара полицајна чиновница. Много их је било који су јој стисли руку и подсетили је: „да суди по себи“.

Зорка Јанковић нема сумње да жене могу да обављају посао у полицији, а пишући о женама у полицији говори и у женском роду („стара полицајна чиновница“), што није случај и када мушкарци пишу о женама. Као и у многим другим полицијама тога доба, жене се имале „одређене дужности“ које су се махом односиле на рад са проституткама и напуштеном децом. Но ауторка такође не сумња да ће се и распон дужности проширивати. Као најважније на крају она каже:

„Где год се почне мислити о томе да се жена доведе у полицију има се претходно мислити о њезиној спреми за тај озбиљан посао. Отвори ли се жени пут у полицију тек зато да је освојила још једно радно поље за своју зараду, велика ствар, којој она има ту да послужи, неби много добила.

Само са стручним образовањем, са озбиљним схватањем и много љубави нека жене теже том звању, и нека у њему за једнаку спрему, пожртвовање и одговорност траже потпуну једнакост положаја и плате са мушким колегама.

Тако жене могу постати важне чињенице у полицајној служби.

Наша држава још се није осврнула на потребу жене у полицији – али наше жене теже том социјалном раду.“ (Јанковић, 1926, Полиција, бр. 17 и 18, стр. 814).

У истом двоброју долази и напис „Завод женске полиције“, извештај са конгреса народног савеза италијанских жена одржаног у Фиренци, у коме се први пут помиње питање сарадње женских лица у служби полиције и оснивање завода у којем би се жене теоретски и практично припремиле за службу у полицији. Аутор чланка је адвокат Михо Обуљен који каже:

„Ја мислим да би сарадња нарочито спремних женскиња у становитим гранама полицијске службе била у истину целисходна и потребита а нарочито код нас, где смо у свему заостали, те морамо журно да много зала из нашег друштвеног живота истребимо, при чему уистину није потребит ни жандарм, ни полицајац са сабљом или ножем те револвером и пушком. Поред свега онаког оружја – и пендреке – женскиње се лакше може приближити проституткињи посред „корзо“ те је неопажено одвести у кварт, него ли то може да учини полицајац или жандарм или чак и агент у цивилу! Тако исто лакше ће женскиња уловит дете, које се клатари, пак пуши или пије ракију, него ли мушкарац у служби! Исто тако ону „прву помоћ“, која је често потребита у несрећама, редовито ће боље пружити спремне женскиње, него ли жандарми и полицајци.“ (Обуљен, 1926, Полиција бр. 17 и 18, стр. 817).

Током 1927. године појављују се само два чланка на тему женске полиције, оба пренета из стране штампе. Ови чланци, поново, само су преводи чланака објављених ван земље и немају никаквих додатних коментара. Први је објављен у двоброју 7 и 8, под насловом „Питање женске полиције“, а аутор је др Барк, саветник министарства из Карлсруа. Други је објављен у двоброју 15 и 16, под

насловом „Женска полиција“, а аутор је чувени француски социолог др Тулуз, директор санитарске полицијске службе у француском Министарству хигијене и бивши шеф санитарске париске полиције. Први пут се испод наслова појављује коментар редакције, у коме се као разлог за објављивање тог чланка у преводу износи следеће:

„Наш лист је чешће третирао ово питање (питање женске полиције, прим. моја) и зато доносимо ово мишљење да би се видела реч једног чувеног и уваженог, позваног за то, научника.“ (Тулуз, 1927, Полиција, бр 15 и 16, стр. 651).

Др Анри је мишљења да женска полиција мора да буде трупa друштвених заштитника; он има једно шире схватање полиције као службе: да она није ту само да одржава ред и употребљава силу, већ да све треба више да се креће управцу заштите и потпомагања слабих и бриге о хигијени, где он види да жене могу најбоље да се прилагоде и употребе:

„Може се прорећи да ће се постепено мењати састав полиције – као што је то већ данас случај у заводима за лечење патолошких појава – и да ће жене узети на себе све улоге, које се односе на превентивну бригу на улици и на јавним местима, која оне буду освајале, као што су то већ учиниле са болницама, у којима оне воде главну бригу.“ (Тулуз, 1927, Полиција бр 15 и 16, стр. 656).

Два чланка која су изашла 1929. године наговештавају неке промене у схватањима дужности и делокруга рада полиције. Тако се први чланак (који је превела др Марија Илић, иста она о којој ће неколико бројева касније бити речи као о првој жени полицајцу у Србији!) опет бави женском полицијом, али овог пута већ у наслову специфицирајући да се ради о женској полицији у служби деце и заштите младежи. О промени схватања која се односе на улогу полиције било је речи и у већ поменутом чланку др Анрија, а овде се такво једно схватање надовезује и даље разрађује, те ауторка Јозефина Еркенс каже:

„Тек оно модерно схваћање о полицији и њезиним задатцима, које се скоро свуде удомаћило течајем задњих деценија, довело је и питање женске полиције у дефинитивни стадиј. Развој данашње полицијске делатности показује свугде све више и више скретање од изразитог полицијског духа, који се очитује у искључивом одређивању онога, што је: „дозвољено“, „недозвољено“. Данашња полицијска делатност иде путем хуманизирања, за заменом оне поглавито

репресивне делатности с другом делатности, која данас налази израза на свим пољима напредне социјалне мисли, у целокупном схваћању државе и полицијске власти.

Тако је – сагласно са законом еволуције – досадашњи принцип силе и реда довео до надопуњења ових двају старих принципа с мајчинским принципом: заштите и помоћи. [...] Еволуција тражи женску полицију, полицију, која ће имати социјалну изобразбу.“ (Еркенс, 1929, Полиција, бр. 1 и 2, стр. 11).

У веома дугом и исцрпном чланку износе се аргументи за рад жена на превенцији и преваспитавању, као за рад са децом, жртвама и женама, када је женска рука неопходна. Вероватно није случајно што се др Марија Илић одлучила да пренесе баш овај чланак, јер је ово поље делатности које ће отворити врата и уласку прве жене у полицију у Србији исте године.

У наредном чланку у двоброју 11 и 12 исте године, под насловом „Прва жена полицајац у нашој земљи“, тадашњи управник Дома малолетника у Београду, М. М. Никићевић, честита госпођици др Марији Илић на постављењу на место писара Управе Града Београда. Он сматра да се у погледу бриге за напуштену децу пошло са мртве тачке и захваљује се надлежнима у Министарству унутрашњих дела који су постављањем др Илићеве почели да решавају организовање дечје полиције у Србији. Додаје и следеће:

„Госпођици (др Илићевој) можемо честитати што се примила тако тешке улоге, и може јој се из свега срца пожелити здравља, снаге и воље да се у своме послу устраје. [...]

По нашем мишљењу, поред Гђце Илићеве требало је поставити и једнога искуснога и стручнога мушкарца полицијског чиновника чисто за дечје ствари. Није наше друштво исто као у Немачкој, Америци или Енглеској, да би једна женска полицајац рачунала на успех као и тамо. Требало је прво почети са мушкарцем. Мушкарац чиновник и женски чиновник имају да поделе улоге, па да опет имају свако за себе и сувише посла.“ (Никићевић, 1929, Полиција, бр. 11 и 12, стр. 532).

Година 1932. упознаје нас са извесном Анком Димитријевић, женом која је завршила курс женске полицијске школе у Хамбургу. У свом првом чланку о женској полицији, ауторка пише на начин на коме би јој вероватно могли

позавидети многи новинари и новинарке и у данашње време, износећи врло авангардна схватања како о женама уопште, тако и о „полицисткињама“ како она назива жене полицајце. У време када је написала овај чланак у Србији вероватно је представљала право чудо. Иако је чланака на тему женске полиције и њиховог делокруга рада било и раније, то су, као што смо видели, углавном били преводи из стране штампе, и у највећем броју су их радили мушкарци. У овом случају о женској полицији пише не само жена, већ жена која је у Немачкој похађала курс у женској полицијској школи, дакле неко ко читаву причу доноси из своје личне перспективе. Она не оспорава дужности које се женама поверавају у оквиру полицијске делатности, већ их објашњава на следећи начин:

„По карактеру свога рада Ж. Полиција није допуна досадање полиције у количнику, она је допуна по начину своје делатности. Ово је и разлог њеног постојања.

Временом је се на име показало да жена преступница није махом разумевана од иследника мушкарца. Њено расуђивање иде другим правцем, њена осетљивост и њен стид су често другим чим изазване, њен бол има друге изворе – јер је њена психа друга. Када тако ствари стоје, лако је увидети какве тешке последице по жену повлачи баш ова различитост осећања и гледања на ствари када у случају престапа тај њој туђ супротни пол има њену кривицу да испита и процени, њу да терети или брани. [...]

Још много већи јаз је између човека и детета које је мушкарцу иследнику права terra incognita. Да би ову празнину попунила, Ж. Полиција ради другим правцем.“ (Димитријевић, 1932, Полиција, бр.3 и 4, стр. 137).

Када је реч о профилу жене која ступа у полицију, ауторка каже следеће:

„Само се по себи разуме да ово све не значи много ако лице решено да ступи у ове редове није истински задахнуто овим духом. Социјална радница или полицисткиња мора да се искрено испитала и оне скривене кутке њеног бића. Она мора да је социјална, правична, нова жена. Све предрасуде о традицији, класи, итд. мора да су биле давно ликвидиране. Она мора сама да уме да види човека, његове патње, тако често незаслужене и да има увек решеност и снаге разлику да брише и излаз да омогући. Она у себи мора да носи социјалну правду; њен лични живот

мора да је доказ да је ово у њој стварно заступљено.“ (Димитријевић, 1932, Полиција, бр.3 и 4, стр. 139–140)

Касније исте године, уредништво часописа у фусноти чланка чија је ауторка такође Анка Димитријевић каже да пушта чланак ове ауторке која ће, како сазнају, ускоро преузети организацију дечје полиције у управи Града Београда (Димитријевић, 1932, Полиција бр. 17 и 18, стр. 906). Чланак под насловом „Моји предлози у питању спасавања омладине“ објављен је из два дела. У њему ауторка износи мишљење да су балканским народима, односно нашем народу потребне другачије мере него народима у Европи или Америци, јер су другачије и околности. Рендгенском анализом ситуације у породици и школи (дакле васпитавању и образовању) тог доба, добија се слика која се, нажалост, не разликује много од данашње слике у Србији:

„Наши народи, у овом случају наш народ, изражава у својој неуспелој омладини, пре свега кризу наглог скока, коју он није имао времена да свари, и да за ово стање није дорастао. [...] Кућу је прегазило време, школа није дорасла задатку а улица сирова као и оно (дете, прим. моја), бива по кад-кад и развратна.“ (Димитријевић, 1932, Полиција бр. 17 и 18, стр. 906).

Године 1936. два чланка привлаче пажњу, од којих је један о Скотланд јарду. Он сене односи се директно на жене, али је интересантно видети где се тада налазила женска полиција у структури те организације (док код нас још није фактички ни постојала). Чланак је објављен поводом изласка књиге *Scotland Yard and Metropolitan Police*, из пера Сер Џона Мојлена, предстојника⁶⁴ Метрополитен полис дистрикта. Говори о старом полицијском систему и реформама, шефу полиције, државној контроли Метрополитен полиције, Скотланд јарду, регрутовању службеника за Скотланд јард, тренингу, организацији. Реч је практично о приказу књиге, а аутор Анта Анђелковић у закључку каже:

„Морамо поновити да књига заслужује пуну пажњу, и ако би се нашло 1000 интересената код нас у Југославији, требало би је превести. Она је преглед историјскога развитка од стварања енглеске полиције, најстарије у Европи, па до данас.“ (Анђелковић, 1936, Полиција бр. 9–12, стр. 486)

⁶⁴Реч „предстојник“ (начелник) преузета је из оригиналног текста, мада се данас више не користи у српском већ у хрватском.

Други чланак објављен те године говори о женској полицији у Пољској, на основу разговора са извесном гђицом Палеолог, шефом женске полиције при варшавској префектури, која је присуствовала међународном конгресу жена у Дубровнику, одржаном исте године. У Пољској су постојали тромесечни курсеви за обуку жена, почев од 1925. године. Битно је истаћи да се у овом чланку говори да задаци женске полиције у почетку јесу обухватили преступе против јавног морала, али су жене временом добиле униформу, те у том тренутку када је рађен интервју:

„Права, дужности и задаћа женске полиције у Пољској идентични су онима мушке полиције, али у опште карактер њиховог рада носи не само репресивни већ и превентивни карактер.“ (непознати аутор, интервју, 1936, Полиција бр. 19–20, стр. 1062).

У то време било је у Пољској 126 жена полицајаца. Чланак прате и одговарајуће фотографије.

Година 1937. представља новину утолико што се појављује први чланак о женама у полицији код нас из пера Лазара П. Николића, управно-канцеларијског чиновника Управе града Београда. До овог тренутка чланци који су се односили на жене у полицији углавном су били преводи из стране штампе који су преносили искуства из страних полиција, са мало или нимало осврта на прилике у Србији. Штавише, у највећем броју чланака није било никаквог коментара, тако да се о ставу уредништва може судити углавном по врсти одабраног чланка за објављивање у часопису.

У чланку „Увођење женске полиције код нас“ износи се прилично слободоуман став за оно време. Аутор најпре констатује да је увођење женске полиције значајна реформа у страним полицијама, с тим што се она није одиграла истовремено у свим државама, већ су је „најпре увеле велике, старе и напредне државе, а затим, кад се видело колико користи она пружа друштву, почеле су да је уводе, једна за другом, и остале државе“ (Николић, 1937, Полиција, бр. 17–18, стр. 862). Аутор даље каже:

„Предлог, да се код нас увече женска полиција, у ово доба општег релативитета, од велике ја актуелне важности. [...] С обзиром на то, што за сваку групу деликата треба да постоје органи нарочито специјализовани за ту групу, а

пошто за откривање неки врсти деликата нису способни ни подесни мушкарци, то је постало неопходно да се у полицију уведу жене, да оне у тим случајевима корисно послуже да се пронађу деликвенти и предаду суду.

Увођењем женске полиције не задовољава се само једна нужна потреба криминалне полиције, већ се излази у сусрет и једном захтеву феминизма који ради на томе, да и женском полу прибави сва она права која припадају мушкарцима, па следствено томе да га уведе и у све послове које обављају мушкарци. Када су жене постигле толико, да могу бити адвокати, директори предузећа, рачунски и судски чиновници, нема никакве сметње за њих, да постану и добри полицајци, у толико пре, што су жене по свом менталитету за неке послове далеко прикладније, рафинираније и неупадљивије од мушкараца.“(Николић, 1937, Полиција, бр. 17–18, стр. 863).

Међутим, констатују се и очигледне препреке у смислу потребе за школовањем и регрутовањем жена за полицију. У то време постојале су две школе – школа за подофицире–жандарме у Каменици и школа за полицијске извршне службенике у Земуну – од којих ниједна није школовала жене нити је била погодна за то.

Што се тиче послова, аутор издваја две области у којима би по његовом мишљењу жене биле најуспешније – то су, пре свега, борба против тајне проституције и обавештајна служба:

„Женама треба поверавати само оне послове за које су оне дорасле и способне. Ту у првом реду долази сузбијање тајне проституције, која је у свима крајевима ухватила прилично дубоког корена. [...]

На крају да напоменем, да би женска полиција могла да учини колосалних услуга обавештајној служби. То је и код нас показала пракса код сузбијања хајдучије. Многи људи поверавају своје ствари женама, због чега врло често губе и главе. Жене-полицајци могле би одлично да искористе ту слабу страну мушкараца и да својом вештином долазе до важних сазнања, јер се жене много радије поверавају женама него ли мушкарцима.

Због свега наведеног налазим да је увођење женске полиције код нас врло корисно и да тој реформи треба приступити чим пре да би се попунила једна осетна

празнина у нашој полицији и на тај начин задовољила једна насушна потреба данашњег модерног друштва.“ (Николић, 1937, Полиција, бр. 17–18, стр. 864).

Године 1939. излази још један чланак који говори о женској криминалистичкој полицији у Немачкој, на чијем челу је била гђа Викинг, криминални саветник. Надлежности полиције биле су: вршење надзора на железничким станицама, забавним локалима, парковима, лучким квартовима, забавним вашарима и сличним местима, те трагање за угроженом или одбеглом децом и женским малолетницама које би пријавили родитељи, као и прихватање деце и млађих и старијих женских малолетника на које би наишли, а који су били угрожени (криминално, сексуално или телесно) и у ситуацији која захтева непосредну полицијску интервенцију. Чиновнице нису биле униформисане и у патроли су обично биле две жене. Ауторка констатује:

„Чиновнице нису униформисане. Обично у ташни носе само округлу металну значку Ж.К.П.⁶⁵, коју покажу приликом вршења свог службеног рада. [...] Право уживање је било посматрати са колико пажљивости и неупадљивости ове жене врше своју дужност“ (Шамић, 1939, Полиција бр. 4, стр. 337).

Ауторка говори о ефикасности рада не само женске полиције и полиције уопште, већ и свих пратећих служби, наводећи пример да је усред ноћи за непуних десет минута било могуће прикупити све неопходне податке (говори се о повезаности полиције и установа за вођење евиденције о малолетницима). Закључак ауторке је следећи:

„У току те ноћи ишле смо по разним локалима, ми саме жене и никаква непријатност, никаква ружна реч није на добачена ни од кога.

И код нас се често по кафанама срећу сасвим младе девојке као продавачице цвећа и још мала деца као продавачи кикирикија [...]

Полиција их немилосрдно прогони и ту би баш била богомдани мелем, рука женске полиције, која би сву ту младеж матерински пажљиво прихватила, повела и побринула се за њих да се склоне из уличне гужве и задимљене атмосфере кафана, која им трује и организам, те да им се омогући васпитање и нађе одговарајуће запослење.

⁶⁵ Ж. К. П. – Женска криминална полиција.

Требало би да се и код нас заведе по узору на остале културне западне и северне земље женска криминална полиција са сличном компетенцијом као и тамо“ (Шамић, 1939, Полиција бр. 4, стр. 338).

Године 1940. угасио се часопис „Полиција“. У време немачке окупације у Другом светском рату појавио се часопис под истим именом, али другачијег профила, који је као званично гласило доносио само уредбе, наредбе, и сл., те се као такав не може сматрати настављачем Лазаревићевог часописа „Полиција“ (Божовић, 2004, стр. 248).

Важно је на крају истаћи да је часопис „Полиција“ имао релативно независан статус (с обзиром да се финансирао из приватних извора), што је омогућавало да гради позицију објективног аналитичара, слободнијег критичара и конструктивног иницијатора решавања проблема, неспутаваног бирократским препрекама. Ширином захвата полицијске проблематике, разноликошћу рубрика и врста прилога, часопис је био намењен целокупном полицијском кадру, али је истовремено допринео и популаризацији полицијске службе међу становништвом. У прилог томе говори и чињеница да се за 30 година његовог постојања није осетила потреба за другим полицијским часописом општег профила. Стога часопис „Полиција“ представља драгоцен и незаобилазан извор докумената и података за историју полицијске службе, али и за обраду појединих тема из ове и ширих области (Божовић, Б. 2004, стр. 248).

Шта можемо да закључимо на основу наведених примера из штампе? Пре свега, да је улазак жена у полицијску службу у Србији каснио у односу на улазак жена у полицију у другим земљама. Сходно томе, чланци на тему жена у почетку нису ни могли да обрађују стање у Србији, већ су углавном преузимани из стране штампе, преносећи искуства из Велике Британије, Америке, Немачке, Белгије, итд. Међутим, важно је истаћи да, иако су чланци објављивани без икаквог коментара, сам њихов избор говори о ставу домаћег уредништва. У то време је на енглеском језику објављивано мноштво чланака, међу којима су неки исказивали мањи или већи отпор према женама у полицијској служби, а неки били веома непријатељски настројени, или чак врло погрдни и увредљиви (уз карикатуре и стрипове који су пратили овакве негативне ставове). Ипак, ови за које се одлучило уредништво часописа „Полиција“ говорили су о позитивном искуству и на неки начин се

залагали за развој и унапређење женске полиције. У том смислу, избор чланака био је врло прогресиван. Чињеница је да је реторика онаква каква је била у почетку у оригиналним чланцима који су преузимани. У каснијим чланцима, када већ почињу да пишу домаћи аутори и ауторке, читава реторика је и даље у глобалу позитивна, нигде нема отвореног отпора, непријатељства или увреда у језику, чак и када се износи мишљење да жене можда и нису за сваки посао у полицији, или да је потребно да уз жену која обавља полицијски посао увек буде присутан (а можда и надређен) мушкарац. За то време, оваква врста написа такође је била прогресивна. Није могуће из предметних чланака закључити да ли је то био и став шире јавности, или колега у служби, али што се тиче писања часописа, став према женама у полицији је ипак био позитиван.

5.4.2 Период после Другог светског рата

За разлику од предратног периода, када је часопис „Полиција“ својим садржајем у потпуности задовољавао потребе како стручне тако и лаичке јавности, у периоду после рата ситуација је за нијансу другачија. Наравно, за време рата није излазио ни један часопис сличне тематике. Први часопис који је почео да излази после рата био је „Народна милиција“, од 1948. до 1964. године, а од 1964. овај часопис је излазио под називом „13. мај“. Године 1959. покренут је часопис „Безбедност“, као часопис Државног секретаријата за унутрашње послове Републике Србије.

Када је реч о часопису „Народна милиција“, за све време излажења објављена су свега два чланка на тему жена у полицији – један 1953. године, а други 1960. године. Други је прегледни чланак о женској полицији у Швајцарској, а за ову анализу интересантнији је први, из 1953. године, аутора Томислава Марковића, под називом „Жене у служби јавне безбедности“. Чланак говори опет мало о историјату жена у полицији, преваходно у иностранству (Велика Британија, Немачка, Италија, Француска, скандинавске земље, па чак и Кина), затим о пријему и школовању жена и делокругу рада. Из текста се може видети да се делокруг рада није много променио, без озбира на број година који је прошао од уласка првих

жена у полицијску службу. Интересантно је да, када говори о стању у нашој земљи (у то време ФНРЈ), аутор констатује следеће:

„За шире увођење жена у службу безбједности нема код нас никаквих законским препрека. Супротно томе Устав наше земље одлучно подвлачи једнакост жене и мушкарца, а пракса доказује да жене могу успјешно да обављају низ послова, који су до недавно били „монопол“ мушкараца. Читав наш друштвени развитак иде у правцу све активнијег учешћа жена у политичком, друштвеном и привредном животу земље.

Унаточ тога, број жена у служби безбједности је минималан. Женски стражари у женским казним домовима и по којима криминалистички референт у већим градовима – и то је све. Специјализиране женске криминалистичке службе ми за сада немамо.

Да ли нам је она потребна? Сматрам да јесте и да би требало темељито размотрити сва питања у вези са учешћем жена у борби против криминала и његовој превенцији.“ (Марковић, 1953, Народна милиција, бр. 5, стр. 15).

Међутим, и даље се о говори о томе да су жене најбоље за следеће задатке: „вођење бриге о женама – затвореницама, вршење личног претреса, препрата жена делинквената, надзор над железничким станицама и појединим локалима, трагање за несталим или одбеглом децом, сузбијање дечје скитње и алкохолизма малољетника и жена, вођење увиђаја у погледу младих малољетника, саслушавање дјеце, жене и девојака жртва сексуалних напада, вођење извиђаја у дјелима лошег поступања, запуштања и искориштавања малољетника, сузбијање проституције и слично.“ Дакле, и даље се говори о делокругу рада који је врло близак са „природном улогом жене“ на одгајању и васпитавању, односно социјалном заштитом за коју су жене „природно предодређене“.

Иако је реторика у основи позитивна, у образложењу зашто се на оваквим пословима могу ангажовати жене, аутор наводи следеће:

„1. Поједини од ових послова обзиром на њихову деликатност, могу се повјерити само женама.

2. Поједине извиде или извиђајне радње искусне и посебно школоване жене могу боље обавити од мушкараца (на пр. саслушавање дјевојака жртва сексуалних напада), јер се мање вријеђа стид и успоставља бољи контакт са особама истог

спола. Незгодно је, а често пута скопчано и са разним сметњама, па и опасностима, да млађи мушкарци саслушавају дјецу, нарочито малољетне посрнуле дјевојке. И рад на сузбијању подвођења и проституције нормалније је да се повјери женама.

3. Неприродно је да од рада са дјецом и млађим малољетницима буду искључене жене, којима је природа и друштво намјенило одлучну улогу у одгоју дјете. То не значи да од тога рада треба искључити мушкарце, али је још мање оправдано, да буду искључене жене.

4. Рад на сузбијању криминалитета има два вида: превентивни и репресивни. Код превентирања криминалитета сарадња жена у криминалитету може бити драгоценост. Постоји извјесна супротност између организација којима је повјерено старање о дјечи и малољетницима и организације криминалистичке службе. Док су у савјетима социјалног старања (и свим његовим установама) жене носиоци рада са угроженом дјецом, у организацији криминалистичке службе жене на оваквом раду су изузетак. Ту би супротност у интересу овог важног друштвеног задатка требало отклонити.“ (Марковић, 1953, Народна милиција, бр. 5, стр. 15).

Аутор на крају констатује да шире увођење жена у полицију треба и добро припремити, у смислу одабира одговарајућих кандидаткиња и њиховог адекватног школовања. То би, по њему, представљало „озбиљан допринос не само за усавршавање те службе, него би тиме била испуњена једна велика празнина у друштвеним настојањима за отклањање многих зала и несрећа“ (Марковић, 1953, Народна милиција, бр. 5, стр. 15).

Писање овог аутора у великој мери подсећа на неке од написа из часописа „Полиција“ који су објављени много година раније, а говори и о томе да се од тога доба стање у полицији по питању рада жена није много променило.

Најзад, у послератним годинама се својом трајношћу и квалитетом издвојио часопис „Безбедност“, који непрекидно излази од 1959. године. Први број овог часописа појавио се поводом обележавања петнаестогодишњице оснивања органа безбедности, ратне 1944. године у Дрвару, 13. маја 1959. године. Од тада ово стручно и струковно гласило излази пуних 55 година у континуитету. Часопис „Безбедност“ покренут је са намером да се у јавности промовише Служба унутрашњих послова, да се допринесе стручном уздизању припадника унутрашњих послова, њиховој доброј информисаности о достигнућима у струци и полицијској

пракси, како домаћој тако и иностраној, да се омогуће оглашавањем сарадња у часопису, са прилозима из њиховог свакодневног живота и рада (Петровић, Д. 2014, стр. 1). Часопис је у почетку излазио редовно двомесечно, а објављивали су се и ванредни бројеви, најчешће тематски, јубиларни бројеви поводом обележавања значајних догађаја или датума за унутрашње послове (Петровић, Д. 2014, стр. 6).⁶⁶ Од укупно 4.993 библиографске јединице, колико је до сада објављено, чланци на тему жена су, могло би се рећи, спорадични. Интересантно је да их је у ових 55 година изашло још мање него што је то случај за бројем чланака у 30 година излажења часописа „Полиција“!

Иако је почео да излази 1959. године, осим два фељтона у којима су жене представљене у улози шпијуна, објављена 1969. и 1971. године, до 1977. године није било чланака на тему жена у полицији. Овај први који се после много година од гашења часописа „Полиција“ и покретања часописа „Безбедност“ појавио говори о првој класи жена које су у Средњој школи унутрашњих послова „Пане Ђукић“ у Сремској Каменици завршиле шестомесечни курс за саобраћајне милиционаре. Врло формалним и неутралним језиком констатује се да су полазнице успешно завршиле курс, положили испите из 16 предмета са општим врло добрим успехом и да је успех из појединих предмета био чак изнад просека (Правила службе, Криминалистика и криминалистичка оператива, Контрола и регулисање саобраћаја, Основи судске медицине и прве помоћи, Систем веза у органима унутрашњих послова и др.). После пет дана ове девојке нашле су се на радним местима, а возачи и стручњаци из области саобраћаја, као и остали учесници у саобраћају, дали су веома повољну оцену о њиховој стручности и начину понашања у току вршења функције саобраћајног милиционара (Гикић, Д. 1977, Безбедност, стр. 189).

У наставку текста говори се о истом курсу (а шестом по реду) који су завршили мушкарци. Не може да се не примети неколико чињеница – иако се констатује да мушки полазници истог курса нису били једнако успешни (јер су двојица полазника упућена да понове испите из два предмета, а деветорица из по једног), није пропуштено да се поименце наведу најбоље рангирани полазници

⁶⁶ Временом и променом уређивачке политике часопис је постао теоријско-стручни часопис Министарства унутрашњих послова и тренутно се налази у категорији академски часопис од националног значаја (M52).

курса, као и то да су тројици курсиста „за постигнуте успехе и развијање другарства у току трајања курс уручене пригодне награде“ (уз сведочанства). Тадашњи покрајински секретар је младим милиционарима „зажелео успех у њиховом сложеном и одговорном послу“ (Гиџић, Д., 1977, Безбедност, стр. 189). Дакле, може се констатовати да, иако су показале бољи успех, жене нису посебно награђене за то, ниједној од њих није споменуто име и презиме (у истом чланку), као ни то да раде исти „сложени и одговорни посао“ као и мушке колеге.

Следећи чланак појављује се тек 1991. године и то је поново (као и много пута раније у случају часописа „Полиција“) чланак преузет из стране штампе и преведен на наш језик. Зашто је вредно поменути овај чланак? Зато што три године након што је објављен на енглеском језику, „Безбедност“ преноси један чланак у коме се говори о низу одвојених истраживања којима је само потврђено (више пута) да „полицајци и полицајке подједнако добро обављају своје дужности. У провођењу контроле користили су се сличним методама. [...] Грађани су били задовољни радом обију група, али су ипак оцијенили да су полицајке у опхођењу много угодније и стручније. Они су такођер истицали да су жене показивале веће поштовање и бољи однос према полицијском одјељењу. Студија је закључена тврдњом да постигнути резултати у потпуности оправдавају запослење жена у полицији“ (превод с енглеског, Безбедност, 1991, стр. 245). Први пут се говори о негативним ставовима према полицајкама (додуше не у нашој земљи) и покушавају се наћи одговори зашто је то тако.

Након овог чланка, опет постоји дужа пауза, до 2002. године (дакле пуних 11 година), када се појављује чланак „Жене у полицији“ који говори и о женама у полицијској служби у нашој земљи након друштвених промена 2000. године. Процент жена запослених на полицијским пословима у том тренутку био је око 16,8%, од чега је само 10% имало статус униформисаних припадника полиције или овлашћених службених лица, а преко 70% жена је било запослено на логистичким пословима. У моменту када су према подацима из последњег пописа (1991. године) жене чиниле 52% становништва, била је очигледна диспропорција између полне структуре друштва и полиције. Жене су се школовале за полицијски посао у Вишој школи унутрашњих послова од 1973. године, а 2002. године је и Полицијска

академија уписала прву генерацију у којој су трећина биле жене (Дапчевић-Марковић, Љ., Безбедност, 2002, стр. 351–352, стр. 354–355).

Након овог чланка, до данас су се појавила још четири чланка која посредно или непосредно говоре о женама у полицији (сектору безбедности). Приметан је, дакле, пораст интересовања за ову тематику, јер се са бројнијим уласком жена у полицију појављују исти они проблеми отпора унутар организације (делатне заједнице) са којима су се полицајке сусретале годинама уназад у полицијским службама широм света.

Паралелно са часописом „Безбедност“ који је временом постао теоријско-стручни часопис, Министарство унутрашњих послова издавало је и часопис „Полицајац“ који је касније редизајниран и променио је назив у „Полиција данас“ под којим и даље излази. Концепција часописа другачија је од концепције часописа „Безбедност“ утолико што је он намењен више свакодневном животу, раду и проблемима полицајаца, унапређењу њиховог стандарда. У овом часопису налази се већи број чланака на тему жена, али свима је заједничко следеће: сви говоре врло формалним и непристрасним језиком о одређеној жени (школском полицајцу, првој жени са неким чином, првој жени на неком руководећем положају), обично у виду интервјуа. У свим чланцима чиновници и звања су искључиво у мушком роду, јер ни у закону ни у подзаконским актима не постоје варијанте чиновника и звања које би се односиле на жене (били у женском роду), иако је то у већини случајева изводљиво, а о ставовима по овом питању биће више речи у наредном поглављу. За крај ћемо навести закључке до којих смо дошли на основу претходног прегледа.

- Број чланака на тему жена у полицији био је већи у предратном него у послератном периоду. Како би ово могло да се објасни? Историчарка Бранка Прпа-Јовановић, пишући о процесима модернизације и положаја жена у Србији током 19. и прве половине 20. века, каже да је српска национална револуција током 19. века означила дефинитиван раскид са турском влашћу и турским феудалним системом, отворивши пут за суштинску трансформацију српског друштва у оквиру оних идејних координата на којима се развијала модерна Европа тог времена. Она сматра да је, ако је четриестотине година дуга турска владавина петрифицирала друштвене односе и друштвену енергију у Србији, 19. век био прилика да се они

ревитализују великом брзином (Прпа-Јовановић, Б. 1994, стр. 361). Према Прпи-Јовановић, Србија у 19. веку била је дубоко патријархална, а да су модерне идеје Европе само далеки ехо који удара о дебеле зидове конзерватизма показивао је положај жене. Жене су, нарочито удате, биле фактички и правно дискриминисане (Прпа-Јовановић, 1994, стр. 362). Наиме, у Србији тога доба на снази је био Грађански законик из 1844. године (чије су одредбе остале на важности на подручју Србије све до 1940. године!), који је у свом чл. 920 имовинска права жена изједначавао са правима малолетних и умно заосталих лица⁶⁷ (Марковић, 1996, стр. 268; Прпа-Јовановић, 1994, стр. 362–363; Петровић, 1939, Полиција, бр. 9–10, стр. 682–683). Патријархални дух дубоко је прожео српско законодавство и институционализовао социјалну маргиналност жене, свевши је на објекат, а не на субјекат друштва. У таквом окружењу родиле су се и прве идеје о равноправности која би радикално изменила положај жене, а за коју су се у првом реду заузимали српски социјалисти (Светозар Марковић, нпр.), али и прва жена борац за женска права – глумица и песникиња Драга Димитријевић Дејановић (Прпа-Јовановић, 1994, стр. 363). Дакле, ако повучемо паралелу са годинама у којима излази часопис „Полиција“ (1910–1940), то су године када, с једне стране, долази до појаве идеја о равноправности, до стварања женског покрета у Србији, а с друге стране, до почетка стварања грађанског друштва, чији образованији (грађански) део постаје свестан да нема напретка без промене оног вредносног система који породичне односе и односе међу половима темељи на доминацији и ауторитарној структури моћи (Прпа-Јовановић, 1994, стр. 363). Овакав друштвени замах и рађање грађанског друштва могу се осетити и у написима из часописа „Полиција“ тога доба. Други светски рат доводи до прекида овог полета и овог процеса, а по изласку из рата српско друштво нагло улази у социјализам. У осврту на овај период историчар Предраг

⁶⁷ Овај Грађански законик делом се заснивао на аустријском Општем грађанском законнику из 1811. године. Дискриминација жена, тј. њихова неједнакост огледала се и у области наслеђивања. Тако је, на пример, после смрти мужа жена имала само право уживања његове имовине. Тек у случају да с мужевљеве стране не постоји XII наследни ред по оцу и VI наследни ред по мајци, удовица је могла да наследи свог мужа. Женска деца по законском реду наслеђивања дилазила су после своје браће, односно ако није било мушких потомака тек тада су могле наследити имовину свога оца (Прпа-Јовановић, 1994, стр. 362-262).

Марковић каже да у прво време после револуције нема никаквог спомена тематике односа међу половима. Револуција је, пре свега, донела велики напредак у погледу формалних женских права. Пракса, међутим, није одмах донела побољшање места жена у друштву. Оне су на, првом месту, и даље имале задатак да подижу децу. Еманципација жена се у социјализму углавном свела на то да су добиле право да раде (Марковић, 1996, стр. 268–269). И овај процес огледа се у написима из полицијских часописа (или одсуству написа) који су излазили у годинама после рата. Дакле, чини се да је полицијска периодика и пре и после Другог светског рата и врстом и бројношћу написа пратила догађаје у друштву.

- Језик је углавном високо формалан, непристрасан и родно неосетљив (у смислу одсуства женских облика за посао полицајца, као и за одговарајуће чиновне и звања).
- Поставља се питање да ли смањење броја чланака на тему жена говори о томе да постоји већа равноправност у полицији у Србији (него што је то случај у неким другим земљама) или се о овој теми свесно не говори?
- Темом жена у полицији у новије време (од 2002. године до данас) баве се скоро искључиво жене, што такође може да буде показатељ да мушкарци можда ову тему не сматрају довољно добром или озбиљном за истраживање или сматрају да њоме не треба да се баве.
- Ни у једном чланку не говори се експлицитно о проблемима са којима се жене сусрећу (а морало би их бити). Да ли саме жене из неког разлога ћуте и који су то разлози? Да ли мисле да проблеми постоје, који су то проблеми и да ли се могу решити чак иако се о њима никада не говори?

Изгледа да су овакви закључци само покренули лавину нових питања и проблема који могу бити предмет неког наредног истраживања, али су и потврдили да се на промени језика и већој видљивости жена, како у полицијској тако и у свим другима професијама, озбиљно мора радити.

У овом поглављу покушали смо да изнесемо неке опште ставове о „полу“ и „роду“, те о категорији рода у енглеском и српском језику. Иако се категорије рода поприлично разликују у граматицима два поменута језика (један познаје природни,

а други и природни и граматички рода), те иако сходно томе један језик – енглески – показује тежњу ка родној неутралности, на супрот српског језика који дозвољава изражавање родне осетљивости, аргументације оних који се противе променама (како се чини, свим променама у овом или оном правцу) готово да се подударају. Аргументи како противника родно неутралног језика тако и противника родно осетљивог језика јесу да се на тај начин заправо не постиже родна равноправност, да жене заправо ништа не добијају, већ супротно томе – родно неутрални, односно родно осетљиви облици у ова два језика на неки начин и дискриминишу жене!

Када је реч о полицијској периодици на енглеском и српском језику, можемо да констатујемо да су проблеми жена у полицији исти без обзира на географски положај земље, друштвено или политичко уређење. Без обзира на неоспорну чињеницу да жене нису у истом тренутку ушле у полицијску службу у свим земљама, проблеми са којима су се суочавале и отпор на који су наилазиле од стране колега и шире друштвене заједнице су углавном исти. Реторика није иста: чланци на енглеском показују много отвореног непријатељства и отпора према увођењу жена у полицију. Чланци на српском су далеко уздржанији и у основи би се могли окарактерисати као позитивније настројени. С друге стране, број чланака на енглеском језику далеко је већи него број чланака на српском језику. Можда би предмет неког будућег истраживања могла да буду и питања зашто се тема жена у полицији једно време у потпуности избегавала, односно зашто јој се не поклања иста пажња као у чланцима на енглеском језику (или истраживањима у другима земљама). Једно од тумачења за овакву ситуацију могла би да буде чињеница коју наводи историчар Предраг Марковић – да у прво време после револуције нема никаквог спомена тематике односа међу половима (Марковић, 1996, стр. 269). Без обзира на то што је на подручју наше земље (која је у протеклих стотину година мењала називе и величину) у једном периоду владало социјалистичко самоуправљање, које је бар наизглед, односно бар на површини, изједначавало улогу жена и мушкараца, чини се да то није много утицало на полицијску службу, или нема довољно података на основу којих би се могло другачије закључити. Историчар Предраг Марковић цитира речи Маршала Тита са Другог конгреса АФЖ-а: „Мајке и сестре имају задатак да нашу децу већ од малена васпитавају у новом духу, у духу љубави према нашој новој домовини...“ По његовом мишљењу,

жена је овде носилац идеолошке индоктринације, а од жена се истовремено очекивало да при несташици радне снаге и пренапрегнутим плановима изградње земље учествују и у производњи. По њему ту настаје разлика у третману жена између левог и десног тоталитаризма. Док десни тоталитаризам види пре свега улогу жене у породици и домаћинству, као чуварку и преносиоца традиционалних вредности, леви тоталитаризам ипак остаје донекле веран својим еманципаторским коренима (јер левичарска идеологија у својој основи садржи начела ослобађања човека и опште еманципације, па и када су у питању односи међу половима) (Марковић, 1996, стр. 269). Можда је и такво друштвено уређење допринело да се овој теми не посвети већа пажња, а можда је и колебање између ове две врсте идеологије, које је требало да одреде место женама у друштву, довело до тога да оне једно време буду запостављене као тема у полицијској служби, а сходно томе и у полицијској периодици. Оно што се такође може закључити да се без обзира на језик (у овом случају енглески и српски, који су умногоме различити) жена у полицији третира на исти начин, што говори о томе да разлике и односи доминације мушкараца над женама имају много дубље корене од географске ширине и дужине неке земље односно њеног друштвеног, државног и политичког уређења и још једном потврђује тврдњу да су ови односи дубоко културолошки укорени у патријархалном друштву.

6 ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ: СТАВОВИ СТУДЕНАТА КПА ПО ПИТАЊУ РОДНО ОСЕТЉИВОГ ЈЕЗИКА

Традиционално веровање у друштвену поделу рада по којој су мушкарци одговорни за физички рад и физичку заштиту породице и заједнице, условило је поделу на мушке и женске професије (Милић, Д., 2010, стр. 327).

Иако се у последњих сто година ситуација на плану поделе на мушка и женска занимања променила, пре свега захваљујући укључивању жена у рад ван куће, њиховим укључивањем у образовни систем, остваривањем права гласа, њиховим захтевима за бољим радним условима и борбом за остваривање права једнаких могућности у односу на мушкарце у свим сферама друштва, и даље преовладава уверење да је полицијски посао искључиво мушки посао (Милић, Д. 2010, стр. 327).

Када кажемо да је полицијска професија традиционално мушка, шта то заправо значи? Која су то занимања која се сматрају мушким, а која женским? Мушким занимањима сматрају се обично она коју су традиционално обављали мушкарци, нпр. ватрогасац, војник, политичар, механичар, грађевински радник, банкар, доктор, минер, и сл. Женским занимањима сматрају се она које су традиционално обављале жене, као нпр. учитељица, социјална радница, козметичарка, секретарица, болничарка, фризерка, продавачица, бабица, библиотекарка, келнерица, кројачица, рецепционерка, домаћица, и сл. Самим погледом на „традиционално“ мушка и женска занимања може се извући неколико закључака. Друштво више вреднује мушка занимања, тако што се она више награђују и боље плаћају. Та занимања обично укључују и физичку опасност и захтевају физичку снагу. С друге стране, женски рад није ни довољно плаћен ни довољно цењен. Он често укључује емоционалне опасности и не захтева толико физичку снагу колико физичку истрајност, односно издржљивост. Женски рад је у ствари продужетак улоге жене у кући. Мушкарци по традицији не сматрају жене добродошлим у мушким професијама, што смо имали прилике да видимо и у претходном поглављу у коме је дат преглед чланака на енглеском и српском језику који су се бавили управо женама у полицији.

У овом поглављу биће речи најпре о полицији као делатној заједници, а затим ће бити представљено квалитативно емпиријско истраживање о ставовима о употреби родно осетљивог језика, али и ставовима о женама/колегиницама у полицији као традиционално мушкој организацији, које је спроведено у току 2014. године са студентима и студенткињама Криминалистичко-полицијске академије у Београду.

6.1 Полиција као делатна заједница

О концепту делатне заједнице уопште, о томе како је настао и како је ушао у лингвистику/социолингвистику, било је речи у Поглављу 2. У овом поглављу ћемо се бавити полицијом и Криминалистичко-полицијском академијом, које такође можемо да посматрамо као својеврсне делатне заједнице.

Концепт полиције као делатне заједнице (као места за учење) појављује се већ у неколико истраживања – Ван Манен (van Maanen, 1978), Филдинг (Fielding, 1988), Чен и др. (Chan et al., 2003), те најновијем у низу Кембел (Campbell, 2007). Ова истраживања махом се баве првим годинама након уласка регрута у полицијску службу (од једне до три), које се сматрају кључним за њихову социјализацију и развој идентитета у датој организацији. Године 1997. Чен и др. обавили су обимну студију социјализације полицијских регрута у оквиру полиције Новог Јужног Велса (Shanahan, 2000, према Campbell, 2007, стр. 134). Овај истраживачки пројекат касније је објављен под насловом *Fair Cop: Learning the art of policing* 2003. године, а заснивао се на претходном раду Филдинга (Fielding, 1988, према: Campbell, 2007, стр. 134), ван Манена (van Maanen, 1978, према: Campbell, 2007, стр. 134) и Менинга (Manning, 1977, према: Campbell, 2007, стр. 134), као и на ранијим радовима самог Чена (Chan 1996; 1997, према: Campbell, 2007, стр. 134). Према Кембелу, трајање, контекст и дубина студије Чина и др. (2003) дају најкориснији текст за истраживање концепта полицијске социјализације (Campbell, 2007, стр. 134). Кембел сматра да је поред концепта делатне заједнице важно поменути и полицијску културу (о којој је било речи и овде раније у раду), при чему као најважније за ту области наводи радове Рајнера, који каже да, иако је тешко идентификовати једну заједничку културу у оквиру полиције, постоје одређени

принципи који нам обезбеђују уопштавање и опис једног веома реалног феномена. Практично, изгледа да се у случају полиције концепт делатне заједнице и полицијске културе прожимају у тој мери да их је немогуће посматрати одвојено. Због чега је то тако?

Свака организација има своју организациону културу која обухвата понашања и симболе те организације, вредности које су њени чланови прихватили и фундаментална веровања која леже у основи оба претходно наведена (Schein, 2004, према: Campbell, 2007, стр. 137). Када је реч о полицији, они који чине ову организацију преузимају становишта те организационе културе, која првенствено подразумевају уклапање у хијерархијску униформисану организацију, али се идентитет полицајаца гради и око чињенице да се они разликују од остатка друштва, и када јесу и када нису на дужности. Чен (Chan, 1996, стр. 110, према: Campbell, 2007, стр. 137) наводи да „полицијска културна пракса јесте резултат интеракције између друштвено-политичког контекста полицијског рада и различитих димензија полицијског организационог знања“.⁶⁸ Овакав аргумент по Кембелу чини концепт друштвене теорије учења и делатних заједница релевантним оруђем за анализу полицијске културе и раног развоја каријере у оквиру овог културног миљеа (Campbell, 2007, стр. 137). Међутим, оно што концепт делатне заједнице и полицијске културе чини практично неодвојивим, јесу чињенице да, с једне стране, постоји снажна веза између чланова заједнице (и полицијске и делатне), која се заснива на дубоком пријатељству и поверењу, а с друге стране, унутар полиције постоје многе различите групе које су подељене на основу културе, на пример постоје разлике између инспектора, саобраћајних полицајаца и полицајаца на општим дужностима (Chan, 1997, према: Campbell, 2007, стр. 137). Према Рајнеру (Reiner 2000, према: Campbell, 2007, стр. 137) постоје одређени аспекти који чине окосницу, али и они варирају од места до места и од специјалности до специјалности, при чему треба нагласити да полицијску културу већим делом карактеришу осећања мисије, цинизма, изолације, солидарности, конзерватизма, мачизма и расних предрасуда.

⁶⁸Chan (1996) argues “police cultural practice results from the interaction between the socio-political context of police work and various dimensions of police organisational knowledge”.

Чен (Chan, 1997, према: Campbell, 2007, стр. 137) у свом истраживању пре свега идентификује три основне претпоставке академских расправа о полицијској култури: прво, захтеви полицијског посла повезани су са културом; друго, култура је релативно стабилна у времену и простору; и треће, култура се негативно одражава на полицијску праксу.

Чен (Chan, 1996, према: Campbell, 2007, стр. 137) такође наводи да постоје четири димензије културног знања једног полицајца: речник, прописи, рецепт и начела. *Познавање речника* категоризује људе са којима полиција долази у контакт. Полиција негативно реагује на оне људе који немајупоштовања према средњој класи (Reiner, 2000, према: Campbell, 2007, стр. 137). *Познавање прописа* је знање на основу којег се полицијски посао обавља; „потражи шта је необично и крени пречицом“⁶⁹ (Chan, 1996, р.120, према: Campbell, 2007, стр. 138). *Познавање рецепта* јесте филозофија „покриј себе и не цинкари друге“. Таква филозофија отелотворена је у кодексу ћутања и солидарности међу полицајцима у односу на спољне изазове (Reuss-Ianni, 1984, према: Campbell, 2007, стр. 139). Кодекс ћутања врло често се не односи на неке велике инциденте, пре на прикривање мањих прекршаја од претпостављених (Chan, 1997; Reiner, 2000; Reuss-Ianni, 1984, према: Campbell, 2007, стр. 139). На крају, *познавање начела* се односи на разумевање разлога због којих се нешто ради на начин на који се ради. То је концепт о одговорности полиције у борби са криминалом, одржавању реда и заштити живота и имовине (Campbell, 2007, стр. 139).

Долазимо и до питања како полицијски регрут разуме културу полицијског посла и свој положај унутар организације, и како развија знање о полицијском послу. Овим питањима се такође бавио Чен у својим истраживањима (Chan, 2003, Campbell, 2007, стр. 139), првенствено се концентришући на тзв. приправнички стаж. Међутим, Кембел наводи да то није период у коме се искључиво учи да се постане полицајац (иако у неким случајевима формално образовање регрута може да престане у том периоду), већ да идентитет полицајца наставља да се развија током читаве његове/њене каријере (Campbell, 2007, стр. 139).

Формирање идентитета један је од кључних аспеката и Венгерове друштвене теорије учења (Wenger, 1998). Он тврди да се „изградња идентитета састоји од

⁶⁹ “look for the unusual and take shortcuts” (Chan, 1996, р. 120, наведено према: Campbell, 2007, стр. 138).

приписивања значења нашем искуству чланством у друштвеним заједницама⁷⁰ (Wenger, 1998, стр.145, према: Campbell, 2007, стр. 139). Чланство неке особе у заједници даје јој идентитет, како у погледу културних маркера идентитета, тако и у погледу компетенције у тој заједници у друштвеном и когнитивном смислу. „Када смо у некој делатној заједници пуноправни чланови, ми се налазимо на познатој територији. Можемо да поступамо компетентно. Доживљавамо компетенцију и препознају нас као компетентне. Знамо како да поступамо са другима. Разумемо зашто они раде то што раде јер разумемо подухват за који су учесници одговорни. Поред тога, делимо ресурсе које они користе за комуникацију и своје активности“⁷¹ (Wenger, 1998, стр. 152, према: Campbell, 2007, стр. 139). Важно је још напоменути и да се наш идентитет у заједници означава како оним што знамо тако и оним што још не знамо (Campbell, 2007, стр. 140).

Као високошколска установа која припрема студенте за полицијску службу, Криминалистичко-полицијска академија се у нашем контексту може сматрати такође једном врстом делатне заједнице са одређеним специфичним карактеристикама које је издвајају од осталих сличних делатних заједница (нпр. других високошколских установа које су више академски оријентисане). Она је, с једне стране, високошколска (академска) установа која постоји и делује исто као и све остале високошколске (академске) установе, а с друге стране, студентима обезбеђује праксу (обука за руковање ватреним оружјем, боравак на терену, обука из специјалног физичког образовања која оспособљава за посебне вештине и технике одбране и напада, и сл.) у Министарству унутрашњих послова (полицијска организација) која је разликује од остатка академског окружења. Због ове врсте преклапања између једне високошколске установе и полиције као организације, КПА представља и специфичну делатну заједницу у којој будући полицајци и полицајке већ почињу да стичу и граде свој идентитет и да усвајају полицијску культуру. Можемо је сматрати и за институцију у којој већ почиње изградња оног дела идентитета који се може описати као „ми : они“. Због тога је и у емпиријском

⁷⁰ „building an identity consists of negotiating the meanings of our experience of membership in social communities” (Wenger, 1998, p. 145, наведено према: Campbell, 2007, стр. 139).

⁷¹ When we are with a community of practice of which we are full members, we are in familiar territory. We can handle ourselves competently. We experience competence and we are recognised as competent. We know how to engage others. We understand why they do what they do because we understand the enterprise to which participants are accountable. Moreover, we share the resources they use to communicate and go about their activities. (Wenger, 1998, p.152, наведено према: Campbell, 2007, стр. 139).

истраживању које следи један број питања у другом делу упитника посвећен искључиво полицијској служби.

6.2 Емпиријско истраживање

6.2.1 Квалитативна истраживања у друштвеним наукама и социолингвистици

Последњих деценија статус квалитативног истраживачког приступа у друштвеним наукама знатно јача. Од шездесетих година прошлог века у САД, а од седамдесетих и на немачком говорном подручју, овај приступ постаје све заступљенији у проучавању друштвене стварности. Све је више научних области и дисциплина у којима се квалитативни приступ успоставља као равноправан у истраживању различитих друштвених појава и процеса.

Квалитативни истраживачки приступ интензивно се развијао унутар бројних научних области и коначно је, упркос и даље постојећим критикама и предрасудама, стекао статус „нормалног научног приступа“ (Flick et al., 2004, стр. 3, према: Ђурић, 2013, стр. 24). Раст његове популарности све се експлицитније повезује са потребом успостављања новог истраживачког приступа као одговора на снажне процесе дезинтеграције некада устаљених стилова живота, реконструкције старих и успостављања нових форми друштвене комуникације (Ђурић, 2011а, стр. 1, према: Ђурић, 2013, стр. 24). Проучавање измењених образаца у којима се одвија савремени друштвени живот захтева довољно осетљив и обухватан приступ, способан да интегрише субјективну димензију нових форми друштвености.

Квалитативно истраживање омогућава нам да схватимо свет из перспективе оних који у њему живе, да потражимо разлоге и претпоставке („зашто?“) које се налазе у позадини онога што људи говоре, раде или не раде у погледу ситуације или одлуке коју доноси, да утврдимо процесе („како?“) путем којих се нека активност одвија као интеракција људи и њихове околине, али и начине на које се људи и институције (нпр. школа) мењају или не мењају као резултат неке иновације, искуства или неког новог схватања (у нашем случају, нпр., како родна осетљивост у језику утиче или не утиче на положај жена у полицији).

- Процес квалитативног истраживања у овом случају може да нам укаже на „скривене“ родне проблеме, како бисмо се усредсредили на њих.
- Квалитативно истраживање у овом случају може да нам помогне да направимо разлику између оних фактора који су важни и оних који су неопходни.
- Резултати квалитативног истраживања могу да доведу у питање дугогодишње (прет)поставке (нпр. да је полиција искључиво мушка организација, да женама није место у полицији, да се жене постављају само на одређена радна места, а на нека никада, и сл.).
- Квалитативна анализа је важна за постављање питања, али и за одговор на питање: „Шта је резултат ове и ове радње, у овом одређеном тренутку и месту и код ове одређене групе људи?“.
- Квалитативно истраживање може да објасни зашто се дешава одређена појава/феномен.

Управо је лингвистика поље где је квалитативно истраживање задобило популарност (Giddens, 1990), а и друштвене науке приклониле су се субјективној онтологији. Зашто је то тако? У поређењу са квантитативним приступом, квалитативна истраживања су мање структурисана, холистичка су и укључива. У квалитативном приступу наглашава се принцип да појаве треба проучавати у њиховој целовитости, јер се сложени феномени не могу редуковати на независне делове. Квалитативна истраживања најчешће примењују индуктивне видове закључивања. Радна хипотеза је генерална, а по обиму широка и неспецифична. Током самог истраживања успостављају се даље хипотезе и развијају посебна питања. Овај тип истраживања је контекстуалан, планира се са циљем стицања дубљих увида у истраживани феномен и чешће подразумева неки тип открића, а ређе верификацију. Пажња се усмерава не само на правилности него и на посебности. Како закључује Ђурић (Ђурић, 2013, стр. 26), „најопштије узев, квалитативна истраживања описују појаве речима, а не бројевима.“

Иако није универзално прихваћено, квалитативно истраживање погодно је за утврђивање субјективних квалитета света око нас. Значајно обележје квалитативних истраживања јесте да је истраживач заправо главни истраживачки инструмент. Истраживач мора да буде пажљив по питању опажања свих значајних

појединости, осетљив за разумевање дубљих значења опаженог, али и довољно дисциплинован како би правовремено и систематично забележио сва запажања. Укљученост истраживача у ситуације или појаве које посматра има и одређене личне консеквенце: он успоставља однос са члановима посматране групе, испољава лична осећања у односу на њих. На тај начин, његова субјективна искуства постају део прикупљених података, а његова перцепција је кључни фактор интерпретације.

Упркос великом броју варијација у којима се појављују, квалитативна истраживања су мултиметодска и укључују разнолике стратегије за систематско прикупљање, организацију и интерпретацију искуствене евиденције (Denzin&Lincoln, 1994, стр. 2; Malterud, 2001, стр. 398, према: Ђурић, 2013, стр.27), увек с циљем да се разумеју друштвене реалности индивидуа, група и култура (Holloway, 1997, стр. 2, према: Ђурић, 2013, стр. 27).

Према Филиповићевој, у социолингвистици квалитативно истраживање налази своје утемељење пре свега у етнографској методологији и развија се у директном контакту са методологијом антропологије, антрополошке лингвистике, етнолингвистике, итд. (Филиповић, 2009а, стр. 30). Ауторка каже да су квалитативна истраживања увек интерпретативног типа, што практично значи да опис неког феномена, па самим тим и његова анализа и објашњење, директно зависе од епистемолошке оријентације, културних модела, ставова и стратешких циљева истраживача, док истраживач са своје стране тежи да уочи и адекватно интерпретира истраживани феномен. Када је реч о социолингвистици, то су језичко понашање, његови узроци и последице у различитим друштвеним контекстима, говорним заједницама, политичким ентитетима, итд., увек узимајући у обзир културне моделе, ставове и мишљења својих испитаника (Филиповић, 2009а, стр. 31). „Подаци који се прикупе у оквиру квалитативних истраживања не могу се лако обработити статистичким методама, па се тако квалитативна истраживања не баве валидношћу или поузданошћу својих база података на начин на који то чине квантитативна истраживања, која укључују статистичку анализу. Основно питање у овој врсти студија је питање веродостојности података и на основу њих донесених закључака“ (Филиповић, 2009а, стр. 31).

Филиповићева даље наводи да технике истраживања, процедуре и поступци који се примењују у квалитативном истраживању морају да буду јасно дефинисани

и транспарентни да би се задовољио критеријум веродостојности (Филиповић, 2009а, стр. 31).

У нашем случају, овим типом истраживања покушали смо да утврдимо какви су ставови и перцепције циљне групе (у овом случају студенти и студенткиње Криминалистичко-полицијске академије које треба посматрати као оне који могу да буду носиоци промена идеологије у будућности) у односу на следеће: први део истраживања односи се на истраживање лингвистичке идеологије студената и студенткиња Криминалистичко-полицијске академије, односно њихове ставове према употреби женског граматичког рода именица које означавају занимања и титуле у јавном дискурсу српског језика, а који традиционална прескриптивна граматика и српски језички планери одбацују. Како су сродна истраживања већ раније спровођена, у циљу да донесе нешто ново а не да буде пука реплика претходних сродних истраживања, други део истраживања односи се на испитивање ставова према присуству жена у полицији као специфичној и традиционално мушкој делатној заједници, која поседује и специфичну културу.

За испитивање циљне групе коришћена је одговарајућа анкета. При одлучивању коју технику истраживања применити, узете су у обзир предности и недостаци интервјуа и анкете, као две можда најпознатије и најчешће коришћене технике које се служе питањима. Обе технике користе се за испитивање мишљења, ставова, судова, жеља, интересовања, преференција. Интервју је унапред припремљен (циљан и планиран) тематски разговор. Дobar интервју одликују припремљеност (обавештеност о теми, комуникативност, стрпљивост, суздржаност од расправе, систематичност и неутралност (објективност)). По врсти можемо имати структурисан (везан) и неструктурисан (слободан) интервју. Структурисани интервју састоји се од листе (протокола) утврђених питања која се обавезно постављају, ономе ко интервјуише није дозвољено да мења формулацију питања и оваква врста интервјуа блиска је усменом анкетирању. Неструктурисани интервју подразумева да онај ко интервјуише зна предмет, циљ и задатак истраживања; теме и најважнија питања предвиђени су унапред, али се конкретна питања формулишу према ситуацији; интервју је прилагођен испитанику, а због свега наведеног захтева и добру припрему и искуство. Предности интервјуа су (Кундачина, Банђур, 2007):

- непосредан контакт и комуникација који омогућавају посматрање реакције испитаника;
- интервју се може подешавати према сваком испитанику;
- између испитивача и испитаника постоји већи степен међусобног поверења и сарадње;
- могу се прикупљати подаци који нису доступни на други начин;
- може се комбиновати са другим истраживачким техникама;
- добијају се опширнији и потпунији одговори на отворена питања.

С друге стране, интервју као техника има и одређене недостатке:

- може обухватити само мали број испитаника;
- није економична техника (захтева време);
- бележење одговора интервјуисаног није препоручљиво;
- већа је субјективност у поступку;
- обрада података је махом квалитативна;
- тражи искуство испитивача (Кундачина, Банђур, 2007).

Насупрот интервјуу, имамо технику анкете или упитника, које чини низ стандардизованих и смисаоно повезаних питања. Уопштено говорећи, већина променљивих може се „мерити“ питањима из упитника. Питања се према начину одговарања могу поделити на питања отвореног и питања затвореног типа. Питања отвореног типа немају понуђене/предложене одговоре. Ова врста питања најчешће се користи у експлоративним истраживањима и када је циљ истраживања квалитативни; отворене одговоре је тешко квантификовати, а и када постоји, квантификација је накнадна. Код затвореног типа питања испитанику се нуде одговори од којих он бира један или више и не постоје тачан и нетачан одговор. Према начину долажења до одговора питања се могу поделити на директна, индиректна и пројективна (Кундачина, Банђур, 2007). Предности анкете/упитника су:

- могућност да се истовремено испита већи број особа;
- припрема за задавање упитника је релативно једноставна;
- омогућава једнообразност испитивања;
- анонимност испитаника омогућава искреније одговоре;
- испитанику се допушта време да размисли о својим одговорима.

Недостаци анкете/упитника су:

- не може да се примени на све делове шире популације (деца, неписмени...);
- може да се догоди да испитаници не разумеју питање;
- може да се догоди да испитаници аутоматски одговарају на питања;
- не постоји могућност да се посматрају и невербалне реакције испитаника (Кундачина, Банђур, 2007).

Имајући у виду све предности и недостатке две горе наведене технике истраживања, определили смо се за анкету, јер смо проценили да су у нашем случају (с обзиром на тему истраживања и узорак) предности анкете веће од предности интервјуа, а недостаци су такође мањи у односу на недостатке интервјуа. Наиме, узорак испитаника је писмен (дакле отпада први недостатак анкете/упитника), остаје могућност да испитаници не разумеју питање и одговарају аутоматски, а невербалне реакције нису од пресудног значаја за наше истраживање.

Анкета и узорак описани су ниже у тексту.

6.2.2 Ранија сродна истраживања

Пре него што пређемо на конкретно истраживање које је рађено непосредно за потребе овог рада, треба рећи да ово није прво нити једино истраживање тог типа у Србији. Резултате таквог истраживања представила је Јелена Филиповић у својој монографији „Моћ речи“ (Филиповић, 2009, стр. 135–141), а на ово и још једно сродно репрезентативно истраживање осврнула се и Ана Кузмановић Јовановић у свом раду „Родно осетљив језик у сектору безбедности“ (Филиповић, 2009; Пипер 2009, према: Кузмановић Јовановић, 2013, стр. 4–6). Треба такође напоменути и да су у ова два истраживања испитанице биле управо жене, јер је „природно очекивати да ће управо жене, које су највећим делом искључене из академске елите која се бави стандардизовањем и кодификовањем српског језика, учити значај афирмације родно осетљивог језика за промену родних односа у српском друштву, као и да ће подржати његову промоцију и доследно спровођење. Међутим, то није случај“ (Кузмановић Јовановић, 2013, стр. 4).

Прво истраживање ставова о родно осетљивом језику обавила је професорка Универзитета у Београду Јелена Филиповић⁷² на узорку од шеснаест жена високообразованих са веома развијеном свешћу о проблему родних односа у друштву, као и о својим професионалним и јавним улогама (Филиповић, 2009, стр. 135–141; Филиповић, 2011, стр. 111–131; Кузмановић Јовановић, 2013, стр. 4). Испитаницама су у анкети понуђени морфолошки облици мушког и женског рода именица за означавање занимања. Требало је да изаберу облике којим би означиле занимања особе женског пола, као и да образложе своје изборе. Хипотеза ауторке била је да, уколико њене испитанице не разумеју значај друштвене конструкције рода, као и последице његове невидљивости у јавном дискурсу, треба очекивати да је патријархални културни модел још утицајнији у другим друштвеним слојевима српског друштва (Филиповић 2011, стр. 118).

Резултати које је Јелена Филиповић добила приликом анкетања могу се класификовати у три различите групе или, како она сама каже, „могу се идентификовати три групе учесница“ (Филиповић, 2009, стр. 137). Прву групу чини шест (од укупно седам) жена из друштвене мреже Јелене Филиповић, које она назива „нелингвистикињама“. Оне су у одабиру морфолошких форми у првом делу анкете правиле несистематизоване изборе који се могу довести у директну везу са наведеним професијама (на пример, све осим једне одлучиле су се за облик „учитељица“, док су све без изузетка изабрале да жене у полицији означе обликом морфолошког мушког рода – „полицајац“). Једногласно су закључиле да родно специфицирана језичка пракса нарушава правило језичке економије и безразложно усложњава дискурс, те да не постоји јасна веза између дате језичке праксе и могућности за промену у односу друштвене моћи између мушкараца и жена (Филиповић, 2009, стр. 137). У одговорима и објашњењима која су понудиле испитанице из ове групе могу се препознати и неки од ставова поменутих у претходном поглављу, а који долазе из Института за српски језик САНУ – једне званичне институције која има утицаја на планирање језичке политике, а самим тим и на оно што се учи у школи.

⁷² Сви детаљи у вези са овом анкетом доступни су у: Филиповић, Ј. (2009) Моћ речи, и Filipović, J. (2011) „Gender and power in the language standardization of Serbia“, *Gender and Language*, Volume 5.1, 2011:111-131.

Другу групу чине четири жене, од којих је једна припадница друштвене мреже Јелене Филиповић, бави се политичком филозофијом и родним студијама (на чему је и докторирала), две раде докторске дисертације које укључују аспекте рода у књижевној теорији и критичкој анализи дискурса, а једна нема формално образовање у области родних студија, али има развијен критички став према значају овог психолошког, социјалног и лингвистичког феномена у формирању професионалног идентитета жене. Ова група је карактеристична по томе што су све четири испитанице систематично одабирале женске морфолошке облике за називе професија и титула у првом делу анкете, уз објашњење да је, с обзиром на чињеницу да и жене могу да се баве свим професијама као и мушкарци и да могу да носе и исте професионалне титуле, сасвим логично да треба да се употребљавају оба граматичка рода која корелирају са природним родом особе о којој се ради. Све испитанице из ове групе биле су једногласне у тврдњи да родно маркиране морфолошке форме треба користити за одређивање родно мешовитих група и да ова врста језичке праксе нема никакве везе са језичком економијом (односно претпостављеним одсуством економије), прецизношћу исказа и објективним захтевима датог језичког система (Филиповић, 2009, стр. 137). Жене из ове групе имају свест о томе да је дисбаланс друштвене моћи који влада међу члановима одређеног друштва веома видљив у дискурсу који користе. Сходно томе, њихов став је да развој родног идентитета и критичке свести према социјалној вредности категорије рода у многим друштвима (посебно у патријархалним друштвима) јесте процес који захтева укључење концепта родних студија у образовни систем на најширем нивоу, чиме се може произвести и друштвена и језичка промена у ставу према роду и родној равноправности (Филиповић, 2009, стр. 138).

Жене из треће подгрупе јесу представнице делатне заједнице ауторке анкете Јелене Филиповић. То су професорке Филолошког факултета у Београду. По мишљењу ауторке, ова група испитаница нуди најзначајнији увид у феномен језичке идеологије и мушке дискурзивне доминације. Све жене из те групе су лингвистикње образоване према класичном, прескриптивном моделу, према коме језичка структура и језичка форма ни на који начин (директно или индиректно) не корелирају са друштвеним структурама, па тако ни са категоријом рода (Филиповић, 2009, стр. 138). Све испитанице су се сложиле да су приликом

одговарања следиле своје инстинкте изворних говорника, или да су употребљавале критеријум учесталости употребе дате морфолошке форме у јавном дискурсу, наглашавајући притом да су се нису ослањале на своје теоријско познавање језика већ на своју интуицију изворних говорника и на она прескриптивна знања која поседују сви говорници српског језика који су завршили макар основну школу (Филиповић, 2009, стр. 138). Уз одређене разлике у одговарању на питања у анкети,⁷³ свих шест испитаница сматра да су родно мештовите синтагме у писаном дискурсу непотребне и да се своде на „нагомилавање морфолошких форми“ које нарушава основни критеријум језичке економије и који ни на који начин не даје значајан допринос афирмацији жена на вишим друштвеним и професионалним позицијама (Филиповић, 2009, стр. 138, 139).

Анализирајући податке које је добила у истраживању, ауторка Јелена Филиповић наводи да најчвршће доказе за хипотезу коју је поставила (а која је наведена напред у тексту) нуди управо последња група испитаница. Све испитанице из ове групе су лингвисткиње које су изузетно стручне у послу којим се баве и које поседују висок ниво теоријских знања о структури језика и принципима лингвистичких истраживања. Ипак, формално образовање које су стекле у оквиру традиционалног система којим доминирају мушкарци, као и професионално окружење у којем се крећу, где је мушка доминација још увек неприкосновена, учинили су да су и оне (несвесно) усвојиле језичку идеологију према којој се формира и описује стандардни српски језик (Филиповић, 2009, стр. 139). Ова идеологија заснива се на постулату да су језичка структура и језичка економија кључни критеријуми у формирању нових морфолошких облика и обогаћивању српске номенклатуре занимања и професионалних титула, те да су мушки облици *заиста* (курзив Ј. Филиповић) родно неутрални носиоци одређене семантичке информације и да „скривеност“ жена у јавном и професионалном дискурсу нема никаквих корелација са родном неравноправношћу. Све учеснице су свесне да жене у српском друштву нису равноправне са мушкарцима у професионалном свету (пре свега у бројчаном односу мушкараца и жена на високим друштвеним, професионалним и академским положајима). Истовремено, постоји одсуство и експлицитне и имплицитне везе између критичке свести о

⁷³ За више детаља о одговорима видети: Филиповић, Ј. (2009) Моћ речи, стр. 137-141.

родној неравноправности и друштвеном неправди коју она проузрокује, с једне стране, и металингвистичког знања које би укључивало и социолингвистичку компетенцију о друштвеном значају асиметричне употребе мушких и женских облика именица за називе занимања и титула у српском јавном дискурсу, с друге стране. Ауторка истраживања мишљења је да се ово може једноставно објаснити утицајем традиционалног културног модела присутног у нашој колективној и индивидуалној свести: ове жене деле скуп веровања и ставова, тј. културни модел заснован на патријархалној структури нашег друштва, у коме се јасно дефинише место жене и мушкарца у професионалном свету. Чак и када жена добије простор у том свету, од ње се имплицитно очекује да постане члан „мушког“ друштва и идентификује се мушким граматичким родом именице како се не би „издвајала“ и разликовала од својих колега (Филиповић, 2009, стр. 140). Сличне резултате и закључке видели смо и у претходном поглављу, код ауторки Хајденсонове и Браунове, по питању описа жена у полицији у периодици коју су истраживале.

Ауторка закључује да је, уколико желимо да променимо овако описану језичку и друштвену праксу, потребно подићи ниво метајезичке критичке свести. То би резултирало одбацивањем става да је мушки род именица немаркиран, нормативан и да укључује сва људска бића и отворило простор за формирање једног новог женског родног идентитета на индивидуалном и на колективном плану. Оваква промена могла би да нас уведе у једну нову етапу социјалног развоја у којој говорници не би били свесни само чисто граматичких, већ и имплицираних, интуитивних значења и тумачења женског морфолошког рода. Нови културни модел, који би се заснивао на родној равноправности у српском друштву, морао би да укључи свест о потреби да се одбаце вештачка металингвистичка тумачења употребе „чистог“ језика у српској језичкој политици и стандардизацији (Филиповић, 2009, стр. 140, 141).

Каква је тренутно ситуација по овом питању, колико ће то бити тежак, дуготрајан или мукотрпан процес може се само наслутити на основу ставова Института за српски језик САНУ о коме је било речи у поглављу бр. 5, а одакле би превасходно овакав процес требало да крене.

Сродно истраживање које се бави ставовима (високообразованих) жена о употреби родно осетљивих облика за означавање занимања и титула јесте мастер

рад одбраћен на Филолошком факултету Универзитета у Београду (Пипер, 2009, према: Кузмановић-Јовановић, 2013, стр. 5). У њему је учествовала двадесет и једна испитаница са универзитетским дипломама основних студија из различитих области (право, економија, дефектологија, медицина, историја уметности, светска књижевност, филологија). За разлику од претходног истраживања, ниједна од испитаница у овој студији никада се није бавила темом родне равноправности (Кузмановић-Јовановић, 2013, стр. 5).

Методолошки поступак био је исти као и у претходном истраживању: требало је да испитанице одаберу између облика женског и мушког рода именица које се користе за означавање занимања жена, као и да образложе свој избор. Као и у претходном истраживању, ауторка је у анализи резултата идентификовала три групе одговора. Прву групу чине одговори три испитанице које су изабрале искључиво именице у облику граматичког женског рода, експлицитно истичући да се за родну равноправност треба борити на свим друштвеним пољима, па тако и на језичком, те да употреба назива занимања у граматичком женском роду доприноси српској друштвеној средини, на шта треба гледати као на вид проширења свести у друштву (Пипер, 2009, стр. 35, према: Кузмановић-Јовановић, 2013, стр. 5).

Другу, уједно најбројнију групу чине одговори тринаест испитаница, које су нагласиле да се генерално залажу за употребу назива занимања у граматичком женском роду, али „не по сваку цену“. Ова група, као и оне у претходној студији, називе занимања и титула у граматичком мушком роду сматра неутралним обликом, који означава само занимање или функцију, без друштвених конотација. И међу овим испитаницама има оних које тврде да поједини називи занимања у граматичком женском роду звуче „исувише рогобатно и вештачки“, но у таквом ставу не виде утицај патријархалног културног модела ком су (биле) изложене. И оне примењују критеријум фреквентности употребе, те им облици именица попут *председница*, *координаторка*, *управница*, *начелница*, *премијерка* звуче „природно“ и уобичајено. С друге стране, облици занимања као што су *психолошкиња*, *педагошкиња* и слично овој групи учесница анкете звуче „као да су на силу накалемљене“, док им *хирушкиња* и *полицајка* делују „подругљиво“ (Пипер, 2009, стр. 36, према: Кузмановић-Јовановић, 2013, стр. 6).

У трећој групи налазе се одговори пет учесница анкете које су негирале већину назива занимања употребљених у женском граматичком роду. Главни аргумент који наводе у прилог свом избору јесте да суфикси за добијање именица женског рода које се односе на титуле и занимања „упропашћавају“ српски језик, те да увођење родно осетљивог језика у овој области неће и не може допринети већој родној равноправности у српском друштву (Пипер, 2009, према: Кузмановић-Јовановић, 2013, стр. 6).

Заједнички закључак свих учесница ове анкете јесте да „фаворизовање назива занимања у граматичком женском роду никако не доприноси већем уважавању жена у нашем друштву“, већ напротив, „може изазвати и подсмех“, да се „најпре треба залагати за равноправност на другим пољима, па тек онда за равноправност у језику“ (Пипер, 2010, стр. 37, према: Кузмановић-Јовановић, 2013, стр. 6).

Резултати наведених студија јасно показују снагу патријархалног културног модела и језичких политика које промовишу одређене друштвене елите у Србији (као што је Одбор за стандардизацију српског језика, САНУ, Филолошки факултет, и сл.), а које одричу везу између језичких и друштвених форми и пракси, чиме подстичу одржавање стања статуса кво у друштву и држање жена на маргинама јавне и професионалне сфере (Кузмановић-Јовановић, 2013, стр. 6).

6.2.3 Анкета

За потребе овог истраживања сачињена је анкета за чију је полазну основу узета анкета коју је Јелена Филиповић користила за своје истраживање ставова о родно осетљивом језику.⁷⁴ Као што је напред већ речено, ауторка Јелена Филиповић је своје етнографско и квалитативно социолингвистичко истраживање спровела са чланицама своје друштвене мреже (група пријатељица различитих образовних профила) и са представницама своје делатне мреже (колегинице са посла), од којих су све имале најмање факултетску диплому, а више од половине их је магистрирало и докторирало. Како је за потребе овог рада узет другачији узорак испитаника (о чему ће мало касније бити речи), и како је реч о испитаницима и испитаницама који

⁷⁴ Анкета Јелене Филиповић налази се у прилогу уз овај рад, а доступна је и у монографији „Моћ речи“ исте ауторке.

би требало да се након завршених студија прикључе једној одређеној делатној заједници (полицијска служба), ова анкета је модификована тако што је додат одређен број питања која се односе на родну осетљивост/равноправност унутар полиције као специфичне делатне заједнице. Укључена су и питања која се односе на податке о годишту и полу испитаника и години и врсти студија (академске/струковне студије), како би се испитало и да ли постоје разлике у ставовима између:

- младића и девојака;
- студената и студенткиња различитих нивоа студија (академске : струковне);
- студената и студенткиња различитих година студија (нпр. између прве и друге, прве и треће или прве и четврте године студија).

Анкета се састоји из питања отвореног и затвореног типа. На почетку су питања отвореног типа која служе да се прикупе подаци о испитанику/испитаници (година и врста студија, пол и старост). Затим следи питање отвореног типа о подели на женска и мушка занимања, а онда и табеларно дата листа од тридесет шест назива занимања/звања/чинова у женском и мушком граматичком роду, где испитаници треба да одаберу оне именице у женском роду које сматрају прихватљивим када се односе на жене у јавном дискурсу. Из претходних поглавља, нарочито из поглавља које говори о роду у српском језику, видели смо да се овакви облици често сматрају „неприродним“, „неодговарајућим“ и „банализацијом“ језика. Видећемо у резултатима какво је мишљење наших испитаника и испитаница. Овај део је затвореног типа, треба да се изврши одабир између два или три понуђена облика.

Остали део анкете чини још девет питања отвореног типа која иду од општег ка посебном, тј. од питања која се односе на јавни говор и афирмацију жена у професионалном свету уопште, до питања која се односе на жене у полицији и њихов положај у оквиру полицијске организације и хијерархије.

6.2.4 Узорак

Узорак за ово истраживање чинили су студенти и студенткиње Криминалистичко-полицијске академије у Београду. Било их је укупно 66, од тога 38 са академских студија и 28 са струковних студија. Структура испитаника и испитаница по годинама студија/студијском програму и полу дата је у следећој Табели 3:

Табела 3: Структура испитаника и испитаница – студената и студенткиња Криминалистичко-полицијске академије у Београду

Академске Студије	Мушког пола	Женског Пола	Струковне студије	Мушког Пола	Женског пола
I година	5	4	I година	8	2
II година	6	3	II година	6	3
III година	3	7	III година	6	3
IV година	9	1	/		
Укупно по полу:	23	15	Укупно по полу:	20	8
Укупно академске студије:	38		Укупно струковне студије:	28	

Испитаници и испитанице су добровољно учествовали у анкети и дали су своју сагласност да се резултати користе у оквиру овог рада. Анкета је била анонимна.

Треба истаћи и да се узорак за ово истраживање разликује од узорка из претходна два наведена сродна истраживања. Реч је о студентској популацији оба пола (узраста од 19 до 23 године), дакле о онима који још нису дошли до факултетске дипломе, док су у претходна два истраживања учествовале само жене, и то високообразоване (неке и са магистратуром и докторатом). Још једну разлику треба истаћи, а то је да ниједан учесник/учесница у овом истраживању нема висок ниво теоријских знања о структури језика и принципима лингвистичких истраживања (њихово знање о језику заснива се на ономе што су (на)учили у основној и средњој школи), нити су се испитаници и испитанице икада бавили родним студијама. Када је реч о другом делу анкете који се односи на родну перцепцију (жене у полицији), испитаници и испитанице немају никакво формално образовање из ове области, али студенти друге, треће и четврте године имају у одређеној мери различито искуство, с обзиром да су већ били у прилици да се нађу на теренској обуци и професионалној пракси (за разлику од студената прве године).

6.2.5 Резултати анкете

Ради лакшег интерпретирања резултата анкете (због већег броја испитаника и испитаница), анализу резултата вршићемо по редоследу којим су питања рангирана у анкети.

Одговори на прво питање – *Да ли по вашем мишљењу постоје „женска“ и „мушка“ занимања? Ако мислите да постоје, наведите која би била женска, а која мушка* – могу се поделити у две групе: на групу која мисли да постоје „женска“ и „мушка“ занимања (24 испитаника и испитаница) и на групу која мисли да не постоје (42 испитаника и испитаница). Као што се може видети према броју одговора, мањи број сматра да постоји подела на „женска“ и „мушка“ занимања, а интересантни су и одговори на питање која су то занимања. Наиме, као мушка занимања углавном се наводе послови на грађевини и у руднику, тешки физички послови/послови који изискују употребу физичке снаге, послови који угрожавају живот (без специфицирања на шта се конкретно мисли), рад на далеководима, теретним бродовима, занимање возача, полицајца, војника, бравар, варилац, дрвосеча, аутомеханичар, а један испитаник чак наводи као „мушко“ занимање свештеник и монах! Као женска занимања у овој групи наводе се: стриптизета, трбушна плесачица, васпитачица, учитељица, спремачица, кућна помоћница, цвећарка, „она која не захтевају много напора и физичке снаге“, домаћица, „лакши послови око куће (чишћење, пеглање)“ (!), балерина, педагог (у мушком роду!), фризер (у мушком роду) и козметичарка. Већ из овакве поделе и врсте занимања и послова који су „мушки“ и „женски“ види се и став према женама и мушкарцима који потиче из патријархалног културног модела: мушко – снага, издржљивост, јавно и поштовано; жена – слабо, немоћно, домаће, сексуални објекат. Овде треба напоменути, а можда и подвући, да су, гледано према полу, већину одговора који показују такво виђење мушких и женских занимања дали испитаници (њих 18), док је испитаница са таквим одговорима било „само“ шест. Ипак, то указује да наведене поделе не врше само мушкарци, већ у њима учествују и жене (иако у мањини у овом случају, па чак и у односу на укупан узорак од 23 испитанице), чиме и саме доприносе да се такво стање одржава и преноси са генерације на генерацију.

Већина од 42 испитаника и испитаница (17 испитаница и 25 испитаника) који су се експлицитно изјаснили да не постоји разлика између „мушких“ и

„женских“ занимања и поред тога што мисли да оваква подела „не постоји“ или „да не би требало да постоји“, задржава једну дозу резерве. Тако се и међу овим одговорима налазе објашњења да су „жене осећајније и да можда треба да обављају послове као што су васпитач и психолог“ (наведена у мушком роду), а „мушкарци да раде послове где доминира снага“, као и „да жене не би требало да раде превише ризичне и опасне послове“, а један испитаник у свом објашњењу каже следеће: „Можда је ранијих година и могла да се направи разлика, али с обзиром на економску кризу, није више важно ко који посао ради, битно је да преживиш“.

Следећи део анкете јесте табела са 36 назива за занимања/звања/чинова где је требало да се испитаници и испитанице изјасне које би од наведених облика (понуђени су морфолошки облици и у мушком и у женском роду) употребили у јавном говору. Овде су се издвојиле такође две групе одговора. Прву и бројнију групу од 64 испитаника и испитаница чине мешовити одговори, где су за одређене професије/звања изабрани морфолошки облици именица у мушком роду, а за неке у женском роду (уз напомену да одабир облика у женском роду варира, о чему ће још бити речи у коментарима). Друга група, коју чине један испитаник и једна испитаница, определила се за облике у мушком роду за сва занимања/звања, с тим што постоји разлика у одговору на прво питање (које је већ коментарисано горе у тексту). Испитаница је изјавила да не постоји подела на мушка и женска занимања, а испитаник је одговорио да генерално не постоји подела, али да „постоје послови које не би требало да обављају жене [...] где је потребна велика физичка снага“. Интересантно је да се нико није определио да употреби све облике женског рода.

У групи од 64 испитаника и испитаница који су дали мешовите одговоре, већина се определила да следећа занимања/звања/чинови треба увек да буду у мушком роду: директор, секретар (државни, друштва, удружења, и сл.), председник, амбасадор, премијер, судија, тужилац, менаџер, полицајац, заставник, наредник, генерал, шоумен, инжењер, архитекта, психолог, ректор, декан, доцент, писац и ватрогасац. Насупрот томе, занимања/звања/чинови за која су се испитаници и испитанице определили да буду у женском роду јесу следећа: шефица, управница, начелница, секретарица, министарка, инспекторка, водитељка, саветница, професорка, асистенткиња, наставница, учитељица, победница и докторка. Подједнак број одговора био је за градоначелника/градоначелницу.

Иако се у овој групи налази и један број испитаника/испитаница који су у одговору на прво питање о подели на мушка и женска занимања одговорили да такве поделе нема, према избору који су начинили када је реч о занимањима/звањима/чиновима јасно је да та подела и те како постоји. Један део одговора на питање зашто је то тако испитаници/испитанице дали су у образложењу својих избора (следеће питање).

Табела 4: Одговори испитаника и испитаница по занимањима

1.	директор (и у синтагмама типа генерални директор /генерална директорка, извршни директор/извршна директорка...)	34	директорка	30
2.	шеф	26	шефица	38
3.	управник (одељења, катедре, и сл.)	26	управница	38
4.	начелник	26	начелница	38
5.	секретар (државни, друштва, удружења, и сл.)	49	секретарка	15
6.	секретар (директора, декана, и сл.)	10	секретарица	54
7.	председник (владе, удружења, друштва, и сл.)	42	председница	22
8.	министар	24	министарка	40
9.	амбасадор	35	амбасадорка	29
10.	премијер	40	премијерка	24
11.	судија	58	суткиња	6
12.	тужилац	53	тужитељка	11
13.	менаџер	41	менаџерка	23
14.	полицајац	34	полицајка жена полицајац	10 20
15.	заставник	49	заставница	15
16.	наредник	42	наредница	22
17.	генерал	50	генералица жена генерал	1 13
18.	инспектор	26	инспекторка	38
19.	шоумен	51	шоуменка	13
20.	водител	4	водителка	60
21.	саветник	19	саветница	45
22.	инжењер	45	инжењерка	19

23.	архитекта	58	архитектица	6
24.	психолог	53	психолошкиња	11
25.	ректор	45	ректорка	19
26.	декан	59	деканица	5
27.	професор	10	професорка	54
28.	доцент	50	доценткиња	14
29.	асистент	18	асистенткиња	46
30.	наставник	2	наставница	62
31.	учитељ	2	учитељица	62
32.	писац	34	писатељица жена писац	10 20
33.	победник	19	победница	45
34.	доктор	14	докторка	50
35.	ватрогасац	58	жена ватрогасац	6
36.	градоначелник	32	градоначелница	32

На питање *да ли можете на неки начин да објасните своје изборе у горе наведеним паровима*, један део испитаника/испитаница није знао да одговори (њих 24). Преосталих 42 дало је своје објашњење на следећи начин: на правопис српског језика позвало се 6 испитаника/испитаница – „према правопису не постоје женски родови занимања (иако постоји шанса да се то изменило у новом правопису)“, „углавном се у нашем језику користи мушки род“, „зато што се по правилу у српском језику већина назива занимања говори у мушком роду, јер се мисли глобално на све“; 18 се позвало на звучност, логичност и лакши изговор – „лепше звучи“, „по томе како звучи када се изговори“, „изабрао сам оне одговоре који су звучали природније“, „сматрам да су поједини термини скроз нелогични и доста арогантни и неспецифични, док су други уобичајени за одређене професије“; 5 се определило за критеријум учесталости у свакодневном/јавном говору – „поједини термини се ређе користе у свакодневном говору“, „то су термини које свакодневно користим у говору“, „термини ми се чине погоднијим у јавном говору“. Тринаест преосталих одговора не могу се сврстати у неку посебну групу, јер су прилично различити – крећу се од оних који сматрају да је у називима професија потребна афирмација оба пола, до оних који „не виде ништа лоше у томе да се за све

професије користе облици мушког рода (иако све послове обављају оба пола), евентуално негде може да се дода испред „жена““. Једна испитаница наводи да се руководила присуством жена и мушкараца у одређеној професији, па тако наводи да „ретко која жена ради у ватрогасној служби, која се сматра више мушким послом“, па се зато определила за облик „ватрогасац“, а каже да исто тако постоје и „женски послови у којима је мањина мушкараца“. Један испитаник је рекао да је „изабрао оне облике који мање оптерећују језик када су жене у питању“. Једна испитаница је рекла да „се у неким професијама губи озбиљност“ када је реч о понуђеним облицима, а веома интересантан одговор понудио је један испитаник који је написао да „су поједини термини за професије везани за личност која ту професију и обавља“. Овај одговор много говори у смислу да је присуство жена на одређеним високим положајима, функцијама и у неким професијама још увек пропорционално мало, те да се испитаници/испитанице некада руководе управо и тим критеријумом, дакле преовлађујућим полом на одређеним положајима, функцијама и у неким професијама. У прилог овоме говори и бројност одговора код појединих занимања/звања/чинова, где је очито да и даље преовлађују мушкарци (директор, ректор, декан, генерал, председник, итд.).

На питање *да ли мислите да у јавном говору (у медијима, јавним обраћањима, на огласним таблама, у званичним документима и сл.) треба да се инсистира на навођењу оба облика именица (женског и мушког рода) када се ради о родно мешовитим групама којима се обраћамо или о којима говоримо/пишемо*, 24 испитаника/испитаница сматра да би требало, 40 да не би требало, а двоје није дало одговор. Прва група, која се определила за навођење оба облика именица, у објашњењу свог избора наводи да је „тако јасније о коме се говори“, као и следеће: „овим се уважава присуство оба пола у групи“, „природније је“, „треба да се поштује родна равноправност“, „зато што се не обраћа само једном роду, мушкарцима или женама“, „треба инсистирати на навођењу оба пола јер тада долази до изражаја да постоји и женски пол, а не само мушки“. Ипак, већина сматра да не треба да се инсистира на навођењу оба облика, образлажући то на следеће начине: „јер је студент звање које не зависи од пола“, „сматрам да то није неопходно, зато што се подразумева да се ради о родно мешовитим групама“, „мислим да је сувишно“, „логично је да се подразумевају оба пола“, „одузима

време“, „у духу је нашег језика да када се обраћамо групи људи говоримо у мушком роду, јер тада мислимо на све, а не само на појединце мушког пола“, „непотребно, подразумева се“, „сувишно је, зна се на кога се мисли и без тога“, „сувишно је, не доприноси већој равноправности“. У овој групи одговора интересантни су они који управо инсистирање на навођењу оба облика доживљавају као родну неравноправност, односно прављење разлике/дискриминације: „пошто се последњих неколико година инсистира на родној равноправности, мислим да не треба правити разлику у половима“, „не треба правити разлику“, „ово би водило још већем раслојавању и прављењу већих разлика у већ постојећим друштвеним слојевима“, „мислим да се само додатно све компликује, унапред се потенцира разлика у половима, а мислим да за то нема више потребе“. Један испитаник чак сматра да „треба усталити називе професија, група, итд. који обухватају оба пола“!

Код питања *да ли мислите да горе наведене разлике у терминима оптерећују језички исказ*, одговори су подједнако подељени: 29 испитаника/испитаница се определило за одговор „да“, 29 за одговор „не“, четворо није одговорило на ово питање, а четворо је било несигурно, па је дало одговор као „можда да, можда не“ или само „можда“. Од објашњења у подгрупи оних који сматрају да се навођењем оба облика (и мушког и женског) оптерећује језички исказ издвајамо следеће: „користимо два термина за исту ствар“, „у појединим случајевима компликују говор“, „реченице су складније, једноставније и подједнако ефикасне без навођења оба облика именице“, „наравно да оптерећују; наводе особу која их користи да више води рачуна о начину на који се обраћа, него о самој садржини и квалитету обраћања“, „много је лакше да су исти изрази за обе особе“, а једна испитаница наводи да дупле облике, иако сматра да оптерећују, „не треба (их) искључити у говору и писању“. У подгрупи оних који сматрају да навођење и мушког и женског облика не оптерећује језички исказ, издвајамо следеће објашњења: „ти искази само ближе одређују о коме се ради“, „мислим да то треба да постане норма у нашем језику“, „било би неопходно да се примењују у свакодневном општењу“, „има доста других ствари које беспотребно оптерећују језик“, „мислим да не, само их треба добро усвојити“ и један испитаник чак каже „да то није никакав терет“.

На питање *да ли мислите да стандардизација родно специфичних термина користи афирмацији жена у професионалном свету*, добијени су следећи одговори: 22 је одговорило са „да“, 31 са „не“, 9 нема став (или нису одговорили уопште, или су написали да не знају или немају став), 3 је одговорило да није сигурно, а једно да не разуме питање. Ово питање је изазвало највише дилема приликом попуњавања анкете и за њега су испитаници и испитанице најчешће тражили појашњење, јер нису разумели формулацију. Међу онима који су се определили за потврдан одговор налазе се следеће објашњења: један испитаник каже „да, ради бољег функционисања концепта о равноправности полова“, други, такође мушкарац, каже да на овај начин „долази до афирмације жена, али да је то још један начин да се разбију предрасуде у вези са женама“, један испитаник и једна испитаница сматрају да је то „корен бољег положаја жена“, док једна испитаница наводи да, иако сматра да то доприноси афирмацији жена, сматра и да „ако је неко против афирмације жена у професионалном свету, стандардизација неће променити његово мишљење“; један испитаник наводи да би стандардизација „умањила ниво потенцијалне дискриминације и дефинисала конкретну улогу жена у одговарајућој организацији“, а једна испитаница сматра да, иако користи афирмацији жена, не би требало стављати превелики акценат на то. У групи која се определила за негативан одговор могу се наћи следећа објашњења: један испитаник сматра да је ефекат супротан и да се тиме донекле постиже дефеминизација, а једна испитаница наводи „да је потпуно свеједно који ће се термин употребити, јер су данас жене и мушкарци изједначени у професионалном свету“; један број испитаника и испитаница навео је „да су битне способности, дела и учинак особе која ради, а не звања“, један испитаник сматра да „то не утиче на знање и углед жена“, а један да то утиче „на све дубље и дубље поделе и разлике између запослених мушкараца и жена и да на афирмацију треба да утиче искључиво рад“. Једна испитаница износи став да „наглашавање унапред да је особа женског рода може код неких људи да изазове разне стереотипе“. Један испитаник сматра да то „неће битно променити став према женама у одређеним професијама, али је сигурно добар корак за њихову афирмацију“, а један наводи да је „важно како друштво у целини прихвата жене, а не само језик“.

Наредна питања у анкети односе се на обављање полицијског посла и на ставове студената по питању жена у оквиру ове професије.

На питање *да ли сматрате да полицијску професију треба да обављају искључиво мушкарци и зашто*, један испитаник нема став, шест испитаника сматра да ову професију треба да обављају само мушкарци, а 59 испитаника и испитаница сматра да професију треба да обављају и мушкарци и жене. У преовлађујућој групи одговора, издвојило се неколико подгрупа на следећи начин: осам (5 испитаника и 3 испитанице) није имало неко посебно објашњење уз свој став да полицијску професију треба да обављају и мушкарци и жене; 25 (17 испитаника и 8 испитаница) сматра да полицијску професију не треба да обављају само мушкарци, али исто тако сматра да жене могу и треба да обављају само одређене послове, на пример, канцеларијске, односно управне и патролне (али са мушкарцем у тиму), послове са малолетницима и женама (било преступницима или жртвама). Преосталих 26 (15 испитаника и 11 испитаница) сматрају да полицијски посао не само да не треба да обављају једино мушкарци, већ да жене то могу да чине подједнако добро, а некада и боље. Један број испитаника и испитаница из ове подгрупе наводи да због „другачијег начина реаговања у истим ситуацијама допринос жена је још значајнији“, „да одређене ситуације у пракси жене боље решавају“, а један испитаник наводи „да су се жене показале способнима и да могу да се носе са свим проблемима, а и да су током школовања биле боље од мушкараца“.

На питање *да ли сматрате да жене не би требало да бирају полицијску професију и зашто*, један испитаник (исти као и код претходног питања) није изнео свој став (није дао никакав одговор), 5 испитаника одговорило је да жене не треба да бирају ову професију, уз следећа образложења: „јер нису за тај посао“, „због природе посла“, „јер се жене у том послу слабије сналазе“, „зато што је то стресан посао и тражи пуно одрицања“ и „због слабије физичке конституције и веће подложности емоцијама“. Преосталих 60 испитаника и испитаница сматра да и жене треба да бирају ову професију, уз образложења која се углавном поклапају са образложењима из претходног питања: да жене могу подједнако добро да обављају посао, да то могу чак и боље од мушкараца и да постоје послови у оквиру

полицijske професије за које су жене подобније (канцеларија, рад са малолетницима и женама – и жртвама и преступницима).

На питање *да ли жене треба да буду распоређене на сва радна места у полицији и зашто*, већина испитаних сматра да не треба да буду распоређене на сва места у полицији (37 – од тога 29 испитаника и 8 испитаница, при чему један испитаник изричито наводи да „жене уопште не треба да буду у полицији“). Свој став образлажу на следећи начин: „мушкарци имају грубљи став“, „у обављању одређених послова не могу дати резултате као мушкарци“, „управне послове треба да обавља жена, а мушкарци теже задатке“, „не могу да обављају посао на адекватан начин“, „на озбиљнијим местима у полицији ипак треба да буде мушкарац, а не жена“, „жене би требало да раде администрацију и друге послове у којима се захтева уредност, пажња и концентрација“. Овакве одговоре давали су углавном испитаници. Занимљиво је да се у овој групи налази и осам испитаница које такође сматрају да жене не треба да буду распоређене на сва места у полицији, уз врло слична објашњења: „постоје послови за које је потребна велика физичка снага, што много боље обављају мушкарци“, „жене не би требало да обављају захтевне и опасне послове“, „жене не треба да буду распоређене на сва радна места с обзиром на конституцију и спретност, емотивност...“, „не за позорнички посао“, „нека радна места захтевају много физичке снаге и не приличе женама“, „не треба да буду код послова обезбеђења“, „не треба да буду на свим местима, као што је интервенција и остала места која захтевају искључиво физичку снагу и која су угрожавајућа за жене“. Један испитаник није сигуран, па је одговорио са „можда“, 28 испитаних (14 испитаника и 14 испитаница, дакле гледано по полу подједнако) сматра да жене треба да буду распоређене на сва места у полицији, а један испитаник то образлаже тиме што су „жене способније, интелигентније и сналажљивије од мушкараца“.

На претпоследње питање, *да ли жене треба да буду на руководећим местима у полицији и зашто*, један испитаник нема став (није дао никакав одговор), укупно 15 испитаних (14 испитаника и 1 испитаница) сматрају да не треба да буду на руководећим местима, а укупно 50 испитаних (28 испитаника и 22 испитанице) сматрају да жене треба да буду на руководећим местима. У првој, малобројнијој групи, која мисли да жене не треба да буду руководиоци, образложења су следећа:

„мушкарци су способнији за руководећа места“, „то је посао који захтева велики ауторитет и веома је стресан“, „не, због подложности емоцијама“, „сматрам да су мушкарци компетентнији што се тиче руковођења, издавања наредби и осталог“, „жене немају довољно стварног ауторитета“, „не, јер су жене брзоплете, а у том послу треба мало размислити јер руководите“, „то је превише захтеван посао“. У групи оних који сматрају да жене треба да буду на руководећим положајима, образложења су следећа: „стереотипи су да само мушкарци могу да буду добри руководиоци“, „жене су одговорније“, „жене могу да воде подједнако добро као и мушкарци“, „жене су често организованије, практичније, економичније од мушкараца“, „у појединим ситуацијама жене рационалније размишљају“, „жене имају бољи осећај за организацију“, „ако је жена способна да ради полицијске послове, онда је способна да руководи неком организационом јединицом“, „жене имају исте квалитета као и мушкарци“, „сматрам да има изузетно образованих и интелигентних жена које би тај посао радиле доста боље од мушкараца“.

Напоследку, последње питање је гласило: *ако бисте били распоређени на радни задатак који треба да се обави у тиму, да ли бисте имали више поверења у колегу или у колегиницу и зашто?* Код овог питања је дошло до већег расипања одговора. Једна испитаница нема став (није одговорила), два испитаника су написала да „не знају“, 6 испитаних (4 испитаника и 2 испитанице) су одговорили да би имале више поверења у колегиницу, 14 испитаних (9 испитаника и 5 испитаница) су одговорили да би имали више поверења у колегу, а подједнако поверење у колегу и колегиницу имало би највише испитаних – 43 (28 испитаника и 15 испитаница). У групи оних који би више поверења имали у колегиницу, образложења су следећа: „увек постоји завист између особа истог пола“, „колегинице боље чувају тајне“, „између припадника истог пола постоји велика љубомора, а супротни полови више верују једни другима“. У групи која се определила за колегу, испитанице су свој избор образложиле на следећи начин: „у жене немам поверење“, „ја, као женско, окрећем се оном ко ми више делује заштитнички, а то је колега.“, „колеге уливају сигурност“, „обично жене више поверења имају у мушкарце и обрнуто“, „имала бих више поверења у колегу јер сматрам да би он могао у невољи боље да ме заштити“. У истој групи испитанице су своје изборе образложили на следећи начин: „у колегу, мушко је мушко“, „у

колегу, због физичке и емоционалне чврстине“, „у колегу, због тога што је способнији“, „колега је колега“, „у колегу, зато што су мушкарци снажнији“. Далеко највећи број испитаних сматра да би имали подједнако поверење и у колегу и у колегиницу, при чему су и образложења прилично уједначена: сви истичу да није битан пол него способности и искуство особе са којом би радили. Ево неких одговора: „поверење се поклања ономе је спретнији и у стручном и у организационом смислу и ко је квалитетнији сарадник“, „имао бих више поверења у особу са више искуства, а не у особу истог или супротног пола“, „свеједно, поверење зависи од људских и професионалних квалитета“, „то не зависи од пола, зависи од карактера, знања и искуства особе...“, „поверење бих указала колеги/колегиници за које проценим да су стручнији и способнији за задатак“, „не зависи то од пола, зависи од особе, њених способности, карактера, особина, као и од ситуације“.

6.2.6 Коментари резултата анкете

Резултати анкете у првом делу, иако рађени на другачијем узорку, врло су слични са резултатима два сродна претходна истраживања. Патријархални културни модел и формално језичко образовање које су испитаници и испитанице стекли у току школовања, а које је такво да се у потпуности негира социолингвистички аспект, и даље су веома присути и снажни и у великој мери утичу на ставове испитиване групе. Будући да се овај испитивани узорак разликује од оних из претходне две студије по томе што је обухватио и мушкарце, потребно је истаћи и да постоји извесна разлика у одговорима између испитаница и испитаника. Наиме, иако резултати не показују разлике у одговорима према годинама старости, односно према години студија (од прве до четврте, односно од прве до треће) и према нивоу студија (академске/струковне), разлике постоје у односу на пол: веома мали број испитаника противи се увођењу и коришћењу женских морфолошких облика именица за занимања/звања/титуле у српском језику, као и присуству жена у полицији, као традиционално мушкој организацији. Већина испитаника сматра да треба да постоје облици за занимања/звања/титуле у женском роду и не противи се присуству жена у полицији, с тим што постоје

разлике у ставовима. Једна подгрупа сматра да жене могу и треба да обављају само одређене послове, а друга сматра да су жене потпуно равноправне и да могу исто или чак и боље да обављају све послове у полицији (укључујући и руководеће). Каква се разлика примећује у одговорима код испитаница које деле овакве ставове? По њиховим одговорима могло би се закључити да један део има резерву и сматра да треба радити на родној равноправности и у оквиру језика, али не и превише инсистирати на томе, јер то може да доведе до друге врсте дискриминације, подсмеха, омаловажавања, нових стереотипа. Интересантно је да ниједан испитаник није имао примедбе тог типа. Као да се један део испитаница на неки начин стиди инсистирања на женским облицима именица у српском језику и сматра да их не треба стављати у први план, чак иако сматрају да треба да постоје и да се користе.

Шта је још важно истаћи када је реч о одговорима које су дале испитанице у истраживању? Пре свега, по мом мишљењу постоји раскорак између појединих одговора и чињенице да су их дале студенткиње Криминалистичко-полицијске академије, које су изабрале да се школују за потребе полицијске професије и да раде у традиционално мушком окружењу. Да би уопште биле примљене, морале су да прођу врло захтеван процес селекције, почев од лекарских прегледа (који укључују и специфична психолошка тестирања), преко тестирања базично-моторичког статуса (дакле тестирања физичке спремности и снаге), до тестова опште информисаности и српског језика, да би онда биле суочене са чињеницом да за студенткиње које се финансирају из буџета постоји одређена квота, која је мања него за студенте (што иначе није случај на другим факултетима, где се пријем врши искључиво према школском успеху и резултатима постигнутим на пријемном испиту), и која је до сада увек била око трећине укупног броја који се примао на прву годину студија (дакле у прву годину студија на буџету од укупно 100 прима се 15 девојака на академске и 15 девојака на струковне студије), док за самофинансирајуће студенте ова квота не постоји. Дакле, у старту су ове девојке морале да направе већи напор него колеге које су конкурисале за исто место, ако ни због чега другог, онда због тога што су биле додатно ограничене бројем расположивих места за студије. Међутим, према наведеним одговорима, не може се закључити ни да су ове девојке свесне те чињенице, а требало би, између осталог,

да се поносе њом. Иако, како каже један испитаник, девојке јесу бољи студенти у току студија, оне се из неког разлога још увек не осећају бољима и не желе да се на било који начин истичу у односу на колеге. Овакав став оне ће сигурно понети и на радно место, што им може ограничити приступ свим радним местима, па и руководећим. Другим речима, и саме ће учествовати у одржавању (уместо у рушењу) тзв. стакленог плафона (енгл. *glass ceiling*), што је сликовити израз за невидљиве препреке на које жене наилазе у друштвима у којима мушкарци заузимају већину позиција моћи.⁷⁵ Овде се могу препознати и одређене тежње да се постане „један од момака“, односно бојазан да се превеликим истицањем не истакну родни стереотипи који постоје и опстају и у друштву и у полицији као организацији.

Шта можемо да закључимо из оваквих резултата? Пре свега, да постоје одређени ситни помаци у сфери друштва и језика када је реч о женама и њиховој видљивости у професионалном окружењу. Чини се да се спорадично улажу огромни напори да се оваква ситуација промени, али су резултати за сада још увек једва видљиви. Објашњење за овакво стање и споре промене свакако се може наћи у снази патријархалног културног модела у чијем одржавању и преношењу и даље, врло активно и у великој мери, учествују и саме жене, што су потврдила и горе наведена истраживања. Поред тога, врло често су управо жене те које пружају већи отпор променама него мушкарци. Свест жена је, дакле, оно на чему би требало радити у будућности, јер су оне махом те које у улози мајке/учитељице преносе одређене ставове и све док и саме не буду промениле своје ставове неће моћи успешно ни да их преносе будућим генерацијама. Њихово експлицитно или имплицитно пристајање на давно успостављене и устаљене односе између мушкараца и жена доприноси томе да резултати у овој области и даље буду једва видљиви.

⁷⁵ Према подацима из 2008. године које наводе ауторке Јарић и Радовић (Јарић, Радовић, 2011, стр. 171), цитирајући „Жене и мушкарци у Србији“ (Републички завод за статистику у Србији, 2008, стр. 37) и упоређујући податке о нивоу образовања жена у Србији са подацима који се односе на број жена које покривају места декана на факултетима у Србији, примећује се очигледна непропорционалност. Док међу докторима наука предњаче бројчано жене, од 31 декана у Србији само 4 места резервисана за деканке, а чак 27 за мушке колеге.

Када је реч о полицији, у закључцима студије Мреже жена полицајаца Југоисточне Европе,⁷⁶ за успешно спровођење политике једнаких могућности наводи се прилагођавање опреме и општих услова рада. Поред тога, наводи се да питање коришћења родно осетљивог језика јесте тема о којој се говори тек неколико година уназад, паралелно са повећањем броја жена у професијама које су биле традиционално мушке. У нашој земљи је решења за родно осетљив језик у области безбедности, када је реч о звањима и чиновима у војсци, понудила Свенка Савић. У полицији о томе још нема говора. Пример добре праксе у коришћењу родно осетљивог језика у полицији долази, нпр. из Хрватске, где су у полицији дефинисани и користе се називи у женском и мушком роду: полицајац/полицајка, начелник/начелница, равнатељ/равнатељица. Дакле, и у полицији је потребно да се користе мушки и женски облици за звања и чинове, како би жене у полицији постале видљивије (Смернице за родно осетљиву полицијску праксу, 2012, стр. 13).

Када је реч о другом делу анкете, који се односи на родну перцепцију (присуство жена у полицији), првобитно се могло очекивати да ће ставови студената мушког пола према женама у полицији бити такви да ће одсликавати већи отпор. Међутим, то није случај. Овакви ставови су остали у мањини. За разлику од тога, чак и иронично, студенткиње су показале већи отпор и мање поверење у (будуће) колегинице, што је у супротности са чињеницом да оне морају да превазиђу далеко већи број препрека да би ушле у полицију. С једне стране, ово показује да се времена мењају и да мушкарци прихватају да раде са женама. У свакој професији, па тако и у полицијској, постоје они који и даље живе у прошлости и који не одустају од ставова који се више не прихватају и не толеришу, нарочито када је реч о полицији. Да је ово истраживање спроведено пре више десетина година, резултати вероватно не би били исти, али како се буде мењала полиција, тако ће се отварати и нове могућности за жене у полицији. Није никаква тајна да мушкарци себе сматрају јачим од жена; међутим, веће неповерење у жене у поступању у ситуацији са насиљем изразиле су жене у већој мери од мушкараца, иако су оне обучене и врло често показују и боље резултате на проверама.

⁷⁶ „Смернице за родно осетљиву полицијску праксу са посебним освртом на привлачење, селекцију и професионални развој жена у полицији“, Мрежа жена полицајаца Југоисточне Европе, 2012.

Охрабрујућа чињеница је да је велики број испитаника и испитаница одговорио да пол/род није битан, да је важна обученост и то у кога могу да имају поверење.

Добијени резултати донекле се поклапају и са резултатима истраживања у оквиру пројекта омладинске организације Клуб „ОПА“, које је финансирало Министарство за омладину и спорт. Они су објављени у штампи (Блиц, октобар, 2010, према: Цамоња-Игњатовић и остали, 2010, стр. 475) и указују да млади у Србији нису превазишли традиционалне стереотипе о пожељном понашању жена и мушкараца. Резултати указују и на преовлађујуће ставове: „жене треба да буду патријархалне, смерне и повучене...“; трећина момака сматра да „оцу не приличи да мења пелене или обавља кућне послове, са чим се слаже и петина девојака“. Иако међу младима ипак постоји свест о једнаким правима и одговорности према послу и деци, „није превазиђен стереотип да су мушкарци способнији и рационалнији“, што говори и о регресивном тренду млађих генерација у погледу родне равноправности (Цамоња-Игњатовић, 2010, стр. 475). У том смислу, сматрамо да образовање може да одигра кључну улогу у мењању оваквих ставова.

Многе полицијске организације, међу којима и Министарство унутрашњих послова Републике Србије, све више воде рачуна о квалификацијама за запошљавање у полицији, при чему факултетско образовање постаје веома важно. Било би за очекивати да ће припадници/припаднице полиције са факултетским образовањем лакше прихватати једнакост међу половима на послу, будући да се сматрају једнаким у учионици и обично имају исте циљеве, вредности и идеје. Оваква истраживања још увек не постоје и сигурно би их требало спровести с обзиром на све већи број жена у полицији.

7 ЗАКЉУЧАК

Познато је да се језик мења у складу са временом и да би сходно томе требало да прати и друштвене промене. Међутим, пракса нам и даље показује да то није увек случај. Када је реч о српском језику, заостатак на том пољу примећује Наталија Жунић, која истиче да „језичка пракса не прати промењен професионални статус жене у друштву“. На нама је да то мењамо, а начини су вишеструки – образовање на свим нивоима, измене у правним прописима, наш сопствени избор за употребу језика у одређеним ситуацијама... (Пејатовић, Д., 2012,).

До каквих нас је закључака довело истраживање које смо спровели за потребе овог рада? Пре свега, потврдили смо све постављене хипотезе с почетка истраживања.

Прво, ниједна политика, програм ни услуга нису родно неутрални, односно не производе исте последице по мушкарце и жене. Ако се анализирају законски оквири изнесени у оквиру другог поглавља у раду, може се констатовати да можда никада није било више закона и подзаконских аката којима се регулише родна равноправност, која „на крају баладе“ ипак остаје родна равноправност *de iure*, док *de facto* остаје родна неравноправност. Она се и даље огледа у онемогућеном равноправном приступу женама образовању, радним местима (нарочито високопозиционираним и добро плаћеним), па и одређеним занимањима. Када је реч о сектору безбедности у оквиру кога се налази и полиција, према резултатима истраживања спроведеног пре израде Националног акционог плана за примену Резолуције 1325 Савета безбедности УН – Жене, мир и безбедност у Републици Србији (2010–2015), не постоји родно одговорна анализа политика, планова и буџета и не постоји родно одговорна евиденција кадрова. Постоје законске, али не и практичне могућности за једнако напредовање мушкараца и жена у сектору безбедности (Брозовић, 2012, стр. 6).

Друго, потврђено је да језик није неутралан, већ одражава различите форме родне дискриминације у друштву и може узроковати и појачати родну дискриминацију; родно (не)осетљиви језик утиче на формирање наших идеологија и слика о свету око нас; родно (не)осетљиви језик осликава положај жене у датом друштву или говорној заједници. Као прави и најпогоднији теоријско-методолошки

оквир за истраживање односа језика и друштву, у нашем случају показала се критичка анализа дискурса, јер нуди теорије и методе за емпиријско истраживање односа између дискурса и друштвених и културних догађаја у различитим друштвеним доменима (Jorgensen and Phillips, стр, 60).

Треће, енглески језик тежи родној неутралности (морфолошкој неутрализацији родних облика). Ово донекле омогућава и морфолошка структура тог језика, односно одсуство граматичког рода у њему. Међутим, родно неутрални термини нису увек и фактички неутрални (тзв. родно неутрални термини као што су *chairperson* или *salesperson* чешће ће се користити за жене него за мушкарце!). За разлику од енглеског, српски језик, уопштено говорећи, тежи родној осетљивости, што још није видљиво у језику полиције. Иако се категорије рода поприлично разликују у граматицима два поменуто језика (један познаје природни, а други и природни и граматички род), те иако сходно томе један језик – енглески – показује тежњу ка родној неутралности, насупрот српског језика који дозвољава изражавање родне осетљивости, аргументације оних који се противе (како се чини свим променама у овом или оном правцу) готово да се подударају. Аргументи, како противника родно неутралног језика, тако и противника родно осетљивог језика, јесу да се на тај начин заправо не постиже родна равноправност, да жене заправо ништа не добијају, већ супротно томе – родно неутрални, односно родно осетљиви облици у ова два језика на неки начин и дискриминишу жене!

У нашој средини постоји отпор ка родно осетљивом језику и у оквиру званичних институција, а да употреба оваквог говора у српском језику није новотарија доказује Зорица Мршевић са Института друштвених наука у Београду. Она каже да се „уопште не ради о новомовору како то наводе противници, нити о страним утицајима којима се нарушава његова аутентичност. У прилог томе говоре бројни примери, па је тако Милена Павловић Барили 1926. добила сведочанство Краљевске уметничке академије где је у женском роду написано да је она из неких предмета врло добра, а из других одлична. Још ранији пример потиче чак из шездесетих година 19. века, када је једна жена, Јелка Марковић, извршила неуспео атентат на краља Милана. Сва званична документа и новински извештаји из тог времена њу називају атентаторком, анархистикињом, терористкињом и (наводном) патриоткињом“ (Пејатовић, Д., 2012).

Када је реч о полицијској периодици на енглеском и српском језику, можемо да констатујемо да су проблеми жена у полицији исти без обзира на географски положај земље, друштвено или политичко уређење. Ови чланци пружају драгоцен увид у улазак и интеграцију жена у полицијску службу, који долазе хронолошки касније у односу на Велику Британију и Сједињене Америчке Државе. Ипак, без обзира на неоспорну чињеницу да жене нису у истом тренутку ушле у полицијску службу у свим земљама, проблеми са којима су се суочавали и отпор на који су наишле од стране колега и шире друштвене заједнице су углавном исти. Реторика пак није иста: чланци на енглеском језику показују много отвореног непријатељства и отпора према увођењу жена у полицију. Чланци на српском језику су далеко уздржанији и у већини случајева би се могли окарактерисати као позитивније настројени.

С друге стране, број чланака на енглеском језику далеко је већи него број чланака на српском језику. Можда би предмет неког будућег истраживања могла да буду и питања зашто се тема жена у полицији једно време у потпуности избегавала, односно зашто јој се не поклања иста пажња као у чланцима на енглеском језику (или истраживањима у другима земљама).

Четврто, резултати истраживања спроведеног на узорку студената и студенткиња Криминалистичко-полицијске академије у Београду потврдили су да заиста постоји потреба да се у српском језику полиције формира родно осетљива терминологија и да се она примени у оквиру свих релевантних докумената. Полиција, као преваходно и традиционално мушка делатна заједница, коју одликује и посебна субкултура, временом постаје мешовита делатна заједница. Број жена у полицијској служби се из године у годину повећава, а оне остају невидљиве и у законима и у свим подзаконским актима који се односе на полицију, што директно утиче на њихову равноправност у служби и у непосредној је вези са могућношћу напредовања и добијања истих прилика и истих радних места.

Већ при упису на КПА, а касније и при запошљавању у полицији, жене улазе у полицијску професију у неповољнијем положају од мушкараца. Иако се труде да повећају број жена у полицији, полицијске службе морају бити свесне и препрека, које и даље опстају. Жене су кроз историју у полицији откриле да је за промену потребно време, а за промену ставова избориће се само ако буду довољно истрајне.

Важно је да саме жене препознају и прихвате мале победе у својој борби да достигну признање и праведност у полицијској професији. Да би постигле оптималан успех, жене морају да користе различите методе и стратегије како би идентификовале проблеме и приступиле им са свеобухватним и ефикасним решењима. Од својих првих дана у полицији са краја 19. века, жене су срушиле неке препреке и треба да се поносе својим достигнућима. Жене су непроцењив фактор свакој полицијској организацији тако да би уз континуирани вредан рад и посвећеност ка признавању њиховог доприноса жене полицајци требало да буду подједнако поштоване као и мушке колеге кроз историју (Marshall, 2013, стр. 16). Језик, можда на први поглед, не изгледа толико важан или пресудан у овој борби и настојањима, али свакако чини један корак напред ка родној равноправности у оквиру једне професије и бројних радних места. Што се више буду користили родно осетљиви облици, то ће се пре прихватити и ући у свакодневну употребу а да не буду окарактерисани као „рогобатни“, „подсмешљиви“ или чак „увредљиви“.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белешке: Женскиње детективи. Непознати аутор (1910). *Полиција* бр. 3, стр. 128
2. Библиографија часописа „Народна милиција“ 1948–1964. (1965). Београд. Саставили: Здравко Лековић и Владан Јановић
3. Бломарт и Булкан, 2000: Blommaert J. and Bulcaen C. (2000). Critical Discourse Analysis, *Annual Review of Anthropology*. Vol. 29 (2000), pp. 447–466, доступно на: <http://www.jstor.org>, приступ: 30. март 2014
4. Бојарска, 2012: Bojarska, Katarzyna (2012). Responding to lexical stimuli with gender associations: A Cognitive–Cultural Model. *Journal of Language and Social Psychology* 32: 46. doi:10.1177/0261927X12463008
5. Божовић Бранислав (2004). Три деценије часописа Полиција 1910–1940, ВШУП, Београд
6. Браун и Хајденсон, 2000: Brown J. and Heidensohn F. (2000) Gender and Policing, Comparative Perspectives, Macmillan Press Ltd. Great Britain
7. Brozović, Z. (2012), Rodna analiza: mogućnosti primene u sektoru bezbednosti, elektronski izvor, dostupno na: http://www.bezbednost.org/upload/document/rodna_analiza_-_mogunosti_primene_u_sektoru_bezbed.pdf, pristup: 14.05.2015.
8. Бугарски, Р. (2005). Језик и култура. Библиотека XX век.
9. Вајгел, 1990: Weigel, S. (1990). Topographien der Geschlechter. Kulturgeschichtliche Studien zur Literatur. [Topography of the Sexes. Cultural Historical Studies in Literature]. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag
10. Ван Вурком, 2009: Van Woerkom, Astrid. *What's Wrong with "Politically Correct" Language?*. Retrieved 14 April 2009. Доступно на: http://self.gutenberg.org/articles/gender-neutral_language_in_english
11. Ван Дајк, 1993: van Dijk, T. A. (1993) *Discourse and Society*, London: Sage, Vol. 4(2), pp. 249–283
12. Ван Дајк, 1995: van Dijk, T.A. (1995). *Discourse Analysis as Ideology Analysis*. In Christiina Schaffner and Anita L. Wenden (eds.). *Language and Peace*. Dartmouth: Aldershot. pp.17–33

13. Ван Дажк, 1998а: Van Dijk, T.A. (1998a). *Critical discourse analysis*. Available: <http://www.hum.uva.nl/teun/cda.htm>. (1/25/2000)
14. Ван Дажк, 1988б: Van Dijk (1988b). *News as Discourse*. Hillside, NJ: Erlbaum
15. Vesti, „Policija“, br. 15–16, 1937, str. 808–809
16. Водак, 1995: Wodak, R. (1995). *Critical Linguistics and Critical Discourse Analysis*. In Jef Verschuren, Jan-Ola Ostman, and Jan Blommaert (eds.). *Handbook of Pragmatics – Manual*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. pp. 204–210
17. Водак, 1996: Wodak, Ruth (1996). *Orders of Discourse*. New York: Addison Wesley Longman. pp.(1–21)
18. Водак и Лудвих, 1999: Wodak, R.&Ludwig, Ch. (Ed.) (1999). *Challenges in a changing world: Issues in Critical Discourse Analysis*, Vienna: Passagenverlag.
19. Водак и Мајер, 2001: Wodak, R. and Meyer, M. (2001) *Methods of Critical Discourse Analysis*, Second Edition, London: Sage, available on: http://www.academia.edu/1614495/Methods_of_critical_discourse_analysis
20. Водак и Рајзигл, 1999: Wodak, R. and Reisigl, M. (1999) Discourse and Racism: European Perspectives, *Annual Review of Anthropology*, Vol. 28, (1999), pp. 175–199
21. Ворен, 1986: Warren, V. (1986) *Guidelines for the Nonsexist Use of Language*, Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association Vol. 59, No. 3 (Feb., 1986), pp. 471–484
22. Ворф, 1945: Whorf, B. L., Grammatical Categories, *Language* 21 (1945), pp. 1–11.
23. Ворф, 1956: Whorf, B. L. (1956). *Language, Thought and Reality*, The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology and John Wiley&Sons, Inc. New York London
24. Вулард, 1992: Woolard, K. A. (1992). Language ideology: issues and approaches. In: Woolard, K. A., eds. 1992. Special Issue on Language Ideologies. *Pragmatics* 2(3), pp. 235–50
25. Вулард, 1994: Woolard, K. A. (1994), Language Ideology, *Annual Review of Anthropology*. 1994. 23:55–82

26. Гастил, 1990: Gastil, J. (1990). Generic pronouns and sexist language: The oxymoronic character of masculine generics. *Sex Roles* 23 (11–12): 629–43. doi:10.1007/BF00289252).
27. Гикић, Д. (1977). Нови кадрови милиције у САП Војводини: прва класа жена приправника за саобраћајне милиционаре завршила школовање, *Безбедност*, год. 19, бр. 2 (1977), стр. 188–189
28. Дапчевић-Марковић, Љ. (2002) Жене у полицији, *Безбедност*, год. 44. бр. 2 (2002), стр. 344–356
29. Дејвис, 2005: Davis, T. A. (2005) *Gender inequality in law enforcement and males attitudes and perceptions toward women working in law enforcement*, unpublished Master's Thesis, available on: <https://uta-ir.tdl.org/uta-ir/bitstream/handle/10106/39/umi-uta-1181.pdf?sequence=1>
30. Димитријевић, А. (1932) Женска полиција, *Полиција* бр. 3 и 4, (1932), стр. 136–140
31. Димитријевић, А. (1932). Моји предлози у питању спасавања омладине – први део, *Полиција*, бр. 17 и 18, 1932, стр. 906–909
32. Димитријевић, А. (1932). Моји предлози у питању спасавања омладине – други део, *Полиција*, бр. 19 и 20, 1932, стр. 994–997
33. Ђокић, М. М. (1914). Жене полицајци: једна неопходна потреба у новим крајевима, *Полиција*, бр. 10/1914, стр. 306–308
34. Енкарта енциклопедија: 'English Language' *Encarta*, (Microsoft Corporation, 2007).
35. Еркенс, Ј. (1929). Женска полиција у служби деце и заштите младежи, *Полиција*, бр. 1 и 2, 1929, стр. 10–18 (превод с немачког др Марија Илић)
36. Женскиње, полициски чиновници, *Полиција*, бр. 2/1910, стр. 35–38
37. Жена у полицијској служби, *Полиција* бр. 15, 16, 17 и 18/1920, стр. 654–656
38. Жена у полицијској служби, *Полиција*, бр. 3 и 4/1921, стр. 156–157
39. Жене као детективи, *Полиција* бр. 9 и 10/1925, стр. 361–362
40. Женска полиција, *Полиција*, бр. 15 и 16, 1927, стр. 651–656
41. Женска полиција у Пољској, *Полиција* бр. 19–20, 1936, стр. 1060–1063
42. Зашто полицајци не воле жене полицајце, *Безбедност*, год. 33, бр. 2 (1991), превод с енглеског Нада Шкорић, стр. 242–251 (чланак преузет из *Journal of*

- Police Science and Administration*, vol. 16, br. 3, Gaithersburg, March 1988, pp. 29–38)
43. Зимунд, 2008: Siemund, P. (2008). *Pronominal Gender in English: A Study of English Varieties from a Cross-Linguistic Perspective*. New York: Routledge.
 44. Јакобсен, 1995: Jacobsen, C. (1995). Non-Sexist Language: Some Notes on Gender-Neutral Language. Доступно на: <https://www2.stetson.edu/secure/history/hy10302/nongenderlang.html>
 45. Јанковић, З. (1926) Жена у полицији, *Полиција*, бр. 13 и 14/1926, стр. 619–625
 46. Јанковић, З. (1926) Жена у полицији, (наставак), *Полиција*, бр. 15 и 16/1926, стр. 710–711
 47. Јанковић, З. (1926) Жена у полицији (свршетак), *Полиција*, бр. 17 и 18/1926, стр. 812–814
 48. Јарић, В., Радовић, Н. (2011). *Речник родне равноправности*, Управа за родну равноправност, Република Србија
 49. Јоргсен&Филипс, 2002: Jorgensen, M.&Phillips, L. J. (2002), *Discourse Analysis as Theory and Method*, Sage Publications
 50. Кели, 2006: Ross, K. L. (2006). Against the Theory of ‘Sexist Language’. Доступно на: <http://www.friesian.com/language.htm>
 51. Кембел, 2007: Campbell, M., Applying Communities of Practice to the Learning of Police, *Learning and Sociocultural Theory: Exploring Modern Vygotskian Perspectives International Workshop 2007*, 1(1), 2007. Available at:<http://ro.uow.edu.au/llrg/vol1/iss1/9>
 52. Кендал и Танен, 2003: Kendall, S. and Tannen D. (2003). Gender and Language in the Workplace. In: *Discourse and Gender*. Edited by Ruth Wodak. Sage Publications Ltd.
 53. *The Handbook of Discourse Analysis* (2003). Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds.). Blackwell Publishing, 2003. Blackwell Reference Online.http://www.blackwellreference.com/subscriber/tocnode?id=g9780631205968_chunk_g978063120596829
 54. Кеџетовић, Ж. (2001). Profesionalna supkultura policije, *Sociološki pregled* 1–2/2001 (XXXV), доступно на: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/socioloski_pregled/XXXV_1-2/d06/show_html?stdlang=gb

-
-
55. Козић, М. (1969) Вардар и Јарма јављају, фелтон, *Безбедност*, год. 11 бр. 4 (1969), стр. 399–402
 56. Костић, М. (1964). За заштиту човека у саобраћају, *Безбедност*, бр. 5, 1964, стр. 93–94
 57. Кристал, Д. (1985). Енциклопедијски речник модерне лингвистике, Нолит, Београд
 58. Kuzmanović Jovanović, A. (2013). Rodno osetljiv jezik u sektoru bezbednosti, *Beogradski centar za bezbednosnu politiku*, mart 2013 доступно на: http://www.bezbednost.org/upload/document/rodno_osetljiv_jezik_u_sektoru_bezbednosti.pdf
 59. Кундачина, М. и Банђур, В. (2007). *Методолошки практикум*, Ужице: Учитељски факултет
 60. Курзон, 2003: Curzan, A. (2003). *Gender Shifts in the History of English*. Cambridge: [Cambridge University Press](http://www.cambridge.org)
 61. Лазар, 1999: Lazar, M. M. (1999). Family life advertisements and the narrative of heterosexual sociality. In P. G. L. Chew & A. Kramer-Dahl (Eds.), *Reading culture: Textual practices in Singapore* (pp. 145 –162). Singapore: Times Academic Press.
 62. Лазар, 2000: Lazar, M. M. (2000). Gender, discourse and semiotics: The politics of parenthood representations. *Discourse and Society*, 11, 373 –400.
 63. Лазар, 2005: Lazar, M. M. (ed) (2005) *Feminist Critical Discourse Analysis – Gender, Power and Ideology in Discourse*, Palgrave Macmillan
 64. Лазар, 2007: Lazar, M. M. (2007) *Feminist Critical Discourse Analysis – Articulating a feminist discourse praxis*, *Critical Discourse Studies Vol. 4*, No. 2, August 2007, pp. 141–164
 65. Линч, 2011: Lynch, J. (last revised 28 January 2011) *Guide to Grammar and Style*. Доступно на: <https://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Writing/>
 66. Марковић, П. Ј. (1996). *Београд између истока и запада 1948–1965*, Службени лист СРЈ, Београд
 67. Марковић, Т. (1953). Жене у служби јавне безбедности, *Народна милиција*, часопис држ. секретаријата за унутрашње послове ФНРЈ, година VI, Београд, новембар–децембар бр. 5/1953, стр. 11–16
 68. Мид, 1935: Mead, M. (1935) *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*
-

69. Мејерхоф, 2006: Meyerhoff, M. (2006). *Introducing Sociolinguistics*, Routledge, London and New York
70. Милет, 2000: Millet, K. (2000) *Sexual Politics*, University of Illinois Press
71. Милосављевић, В. *Наука о полицији*. Београд: Полицијска академија, 1997
72. Милер и Свифт, 1988: Miller, C., Swift, K. (1988). *The Handbook of Non-Sexist Writing: For Writers, Editors, and Speakers* (Second ed.). Harper and Row. [ISBN 0-06-273173-4](#).
73. Милс, 1995: Mills, Sara (1995). *Feminist Stylistics*. Routledge. [ISBN 0-415-05027-8](#).
74. Мићић, Љ. (1971) Сукоби у себи, фелџон, *Безбедност*, год. 13, бр. 4 (1971), стр. 373–379
75. Никићевић, М. М. (1929). Прва жена полицајац у нашој земљи, *Полиција* бр. 11 и 12, 1929, стр. 527–532
76. Николић, Ј. П. (1937) Увођење женске полиције код нас, *Полиција*, бр. 17–18, 1937, стр. 862–865
77. Нововић, С. (2009). Мотив жена за приступање полицијској служби, *Безбедност*, год. 51, бр. 3 (2009), стр. 190–203
78. Нововић, С., Вла С. (2010). Могућности сарадње у оквиру Мреже жена полицајаца Југоисточне Европе, *Безбедност*, год. 52, бр. 3 (2010), стр. 56–94
79. Novović, S., Petrović, D. (2006), *Žene u policiji*, Viša škola unutrašnjih poslove
80. Обуљен, М. (1926). Завод женске полиције, *Полиција*, бр. 17 и 18, 1926, стр. 816–818
81. Пагон, М., Лобникар, Б., 1996: Pagon, M., Lobnikar, B. (1996). Reasons for joining and beliefs about police among Slovenian female police rookies, *POLICING IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West*, College of Police and Security Studies, Slovenia, 1996.
82. Рејатовић, Д. (2012) Vidljiva (ne) ravnopravnost?!, objavljeno 6. 11. 2012, интернет извор, доступно на: <http://stazenezele.rs/vidljiva-neravnopravnost/>, pristup: 15.05.2015
83. Пенелопи, 1990: Penelope, Julia (1990). *Speaking Freely: Unlearning the Lies of the Father's Tongues*. New York: Pergamon Press

-
84. Петровић, Б. Д. (1939). Жене судије (Поводом доношења закона о судијама), *Полиција бр.* 9–10, 1939, стр. 682–683
85. Петровић, Д. (2014). Библиографија часописа Безбедност. КПА
86. Петровић, Д. (2007). Жена полицајац кроз историју, *Безбедност*, год. 49, бр. 2 (2007), стр. 330–341
87. Пинкер, 2000: Pinker, Steven (2000). *The Language Instinct: How the mind creates language*. Harper Collins. [ISBN 0-06-095833-2](https://www.harpercollins.com/9780060958332)
88. Питање женске полиције, непознати аутор, *Полиција*, бр. 7 и 8, 1927, стр. 274–277
89. Прпа-Јовановић, Б. (1994). *Процеси модернизације и положај жене у Србији током 19 и прве половине 20. века*, у: „Србија у модернизацијским процесима 20. века“, Зборник радова са научног скупа, 1994, Институт за новију историју Србије, Београд, уредници: др Латинка Перовић, др Марија Обрадовић и мр Дубравка Стојановић
90. Radivojević, Z. (2007). Međunarodni standardi rodne ravnopravnosti, u: Međunarodni i domaći pravni okvir ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti, priručnik, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju Niš Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Klinika za građansko pravo Advokatska komora u Nišu, str. 10–19
91. Радић, Ј. (2010). *Именички род у језику и равноправност полова у друштву*, доступно на: <http://sr.scribd.com/doc/56945295/O-imenickom-rodu-Jovanka-Radi%C4%87>;
92. Радић, Ј. (2013а). *Доследна „феминизација“: испољавање свести о равноправности полова или пут у менталну деградацију*, Филолог – часопис за језик, књижевност и културу, IV/2013, 8, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, доступно на: <http://www.scribd.com/doc/213898811/Dosledna-feminizacija-ispoljavanje-svesti-o-ravnopravnosti-polova-ili-put-u-mentalnu-degradaciju>;
93. Радић, Ј. (2013б). *Доследна „феминизација“ и „афазација“*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 2013, issn. 79, стр. 73-81, доступно на: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-6673/2013/0350-66731379073R.pdf>
-

94. *Родна равноправност и родно засновано насиље*, (2012) приручник, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
95. Ромејн, 2001: Romain, S. (2001). A Corpus-based view of gender in British and American English, In: *Gender across Languages*, Marlis Hellinger, Hadumod Bussmann (eds.), John Benjamins Publishing. Доступно на: https://books.google.rs/books?hl=en&lr=&id=97q-kBKhb2oC&oi=fnd&pg=PA153&dq=Romain,+S.+A+Corpus-based+view+of+gender+in+British+and+American+English&ots=0Qm8sRmsBo&sig=nbjyvIoV_xMw8IApYxZ9rk3fs3s&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
96. Роуберг, и др., 2004: Roberg R. et al. (2004). *Policija i društvo*, Office of Public Affairs Embassy of the USA, Sarajevo
97. Сапир, 1921: Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the study of speech*, New York: Harcourt, Brace and company
98. Savić и др. (ур.). (2009). *Rod i jezik, Ženske studije i istraživanja i Futura* publikacije, Novi Sad
99. Скотланд Јард и Метрополитен полис, *Полиција* бр. 9–12, 1936, 477–486
100. Spasić, D. (2011), *Policijska kultura i rodni identiteti*, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, br. 19/2011, str. 25–35, доступно на: www.cceol.com
101. Спендер, 1980: Spender, D. (1980). *Man-made Language*, Routledge and Kegan Paul
102. Станојчић Ж., Поповић Љ. (2011). *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Завод за уџбенике, Београд
103. Стојковић, Б. (2011). Увођење родне перспективе у реформу сектора безбедности, *Безбедност*, год. 53, бр. 3 (2011), стр. 35–49
104. Талбот, М., Еткинсон К., Еткинсон Д., 2003: Talbot, M., Atkinson, K., Atkinson, D. (2003). *Language and Power in the Modern World*, Edinburgh University Press Ltd.
105. Талијан, М. (2002). Осврт на заснивање, развој и перспективе научне мисли у унутрашњим пословима и улога Више школе унутрашњих послова, *Безбедност*, 4 (2002), стр. 552–560

106. Тредголд, 2013: Threadgold T. (2013). *Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Histories, Remembering and Futures*, Cardiff 2013, available on: http://www.linguistik-online.de/14_03/threadgold.html
107. Ћопић, Х. (2007). Жене и језик, у: *Неко је рекао феминизам?* – Зборник радова, Приредила: Андријана Захаријевић, стр. 236–247
108. Ферклаф, 1989: Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London: Longman
109. Ферклаф, 1992а: Fairclough, N. (ed.) (1992a). *Critical Language Awareness*. London: Longman.
110. Ферклаф, 1992б: Fairclough, N. (1992b). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
111. Ферклаф, 1992ц: Fairclough, N. (1992c). Text and context: linguistic and intertextual analysis within discourse analysis, *Discourse and Society*, 3(2): 193–217.
112. Ферклаф, 1993: Fairclough, N. (1993). Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: the universities, *Discourse and Society*, 4(2): 133–68.
113. Ферклаф, 1995а: Fairclough, N. (1995a). *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.
114. Ферклаф, 1995б: Fairclough, N. (1995b). *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
115. Ферклаф, 1995ц: Fairclough, N. (1995c). Aims of Critical Discourse Analysis, *Japanese Discourse Vol. I* (1995), pp. 17–27
116. Ферклаф и Водак, 1997: Fairclough, N. and Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis, in T. van Dijk (ed.), *Discourse as Social Interaction: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Vol. 2. London: Sage.
117. Ферклаф, 1998: Fairclough, N. (1998). Political discourse in the media: an analytical framework, in A. Bell and P. Garrett (eds), *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell.
118. Ферклаф, 2000: Fairclough, N. (2000). *New Labour, New Language?* London: Routledge.

119. Ферклаф, 2001: Fairclough, N. (2001). The discourse of New Labour: critical discourse analysis in M. Wetherell, S. Taylor and S. Yates (eds). *Discourse as Data: A Guide for Analysis*. London: Sage Publications.
120. Ферклаф, 2001: Fairclough, N. (2001). *Language and Power*, Longman
121. Филиповић, Ј. (2009). Моћ речи – Огледи из критичке социолингвистике, Задужбина Андрејевић
122. Filipović Jelena. (2011a). Rod i jezik (Gender and Language), in: Ivana Milojević&Slobodanka Markov (eds), Uvod u rodne teorije (Introduction to Gender Theories). Novi Sad: Centar za rodne studije&Mediterran Publishing, pp. 409–423.
123. Filipović, Jelena. (2011b). Gender and power in language standardization of Serbian. *Gender and Language*. 5(1): 111–131. доступно на: http://www.academia.edu/4024895/Gender_and_power_in_the_language_standardization_of_Serbian, 25. 02. 2015
124. Филиповић, Ј., Кузмановић Јовановић А. (2012). *Водич за родно осетљив приступ медијима у Србији, препоруке и досадашња пракса*, Управа за родну равноправност, Београд
125. Фајерстоун, 1972: Firestone, S. (1972). *The Dialectic of Sex, The case for feminist revolution*, Bantam Book
126. Фаулер и Хоџ, 1979. Fowler, R. and B. Hodge (1979). Critical linguistics. In R. Fowler et al (Eds.). *Language and Control*. London: Routledge and Keegan Paul. pp. 185–213
127. Фершурен и Бломарт (ур), 1995: Verschuren, J. O., and Blommaert J. (eds.). (1995). *Handbook of Pragmatics-Manual*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. pp. 204–210.
128. Фримен, 1979: Freeman, Jo (1979). *Women, a feminist perspective*. Mayfield Publishing Company. ISBN 0-87484-422-3.
129. Хадлстон и Палам, 2002: Huddleston, R. and Pullum G. K., (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Доступно на: https://archive.org/stream/TheCambridgeGrammarOfTheEnglishLanguage/The%20Cambridge%20grammar%20of%20the%20English%20language_djvu.txt

-
130. Хамилтон, М. (1921). Програм за оспособљавање женскиња у полициској служби, *Полиција* бр. 9 и 10, 1921, Програм за оспособљавање женскиња у полициској служби, стр. 468–469
131. Хамилтон, 1988: Hamilton, M. C. (1988). Using Masculine Generics: Does Generic He Increase Male Bias in the User’s Imagery?, *Sex Roles*, Vol. 19, Nos. 11/12, 198
132. Хол, 1951: Robert A. Hall Jr, (1951). [Sex Reference and Grammatical Gender in English](#), *American Speech* 26 (1951): 170–172.
133. http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Metropolitan_Police_Service:
134. Чепел, 2007: Chappell, Virginia (2007). Tips for Using Inclusive, Gender Neutral Language. Доступно на: <http://www.marquette.edu/wac/neutral/NeutralInclusiveLanguage.shtml>
135. Черчјард, 2006, интернет извор: Churchyard, Henry. (2006). Jane Austen and other famous authors violate what everyone learned in their English class. Доступно на: <http://www.pemberley.com/janeinfo/austheir.html>
http://self.gutenberg.org/articles/gender-neutral_language_in_english;
136. Чулијараки и Ферклаф, 1999: Chouliaraki, L.&Fairclough, N. (1999). *Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press
137. Džamonja-Ignjatović, T., i dr. (2010). Rodna osetljivost u akademskom prostoru: istraživanje stavova prema rodnoj ravnopravnosti na Univerzitetu u Beogradu, FPN Godišnjak 2010, str. 455–477
138. Шажн, 2004: Schein, E. H. (2004). *Organisational Culture and Leadership* (3 ed.). San Francisco: Jossey-Bass
139. Шамић, М. (1939). Једна ноћна патрола са женском криминалном полицијом у Белину, *Полиција* бр. 4, 1939, стр. 336–339
140. Šarkezi, I. (2002): Žene u poslovnom svijetu muškaraca – žene u policiji (prevedeno sa mađjarskog), „*Perjanik*“, br. 3, god. 1
141. Шејхолислами, 2001: Sheyholislami, J. (2001). *Critical Discourse Analysis*, Excerpts from the author’s MA Thesis, September 2001, Carleton University, Ottawa, Canada: Yesterday’s “separatists” are today’s “resistance fighters”: A Critical Discourse Analysis of the representation of IraqiKurds in *The Globe and*
-

Mail and The New York Times, available on: <http://http-server.carleton.ca/~jsheyhol/articles/what%20is%20CDA.pdf>

ПРИЛОЗИ

Прилог бр. 1: Примерак анкете Јелене Филиповић коришћене у истраживању о језику и роду

Иницијали: _____

Година рођења: _____

Образовање: висока школска спрема _____

магистратура _____

докторат _____

Професија: _____

А. Које бисте термине за називе професија/звања у јавном говору употребили када су жене у питању (обележите ваш одговор уписивањем „х“ поред термина који вам се чини погоднијим у јавном говору):

1) директор _____	директорка _____	
(и у синтаagmaма типа _____)	генерални/генерална _____	директор/директорка;
извршни/извршна...;)		
2) шеф _____	шефица _____	
3) управник _____	управница _____	
(одељења, катедре, и сл.)		
4) начелник _____	начелница _____	
5) секретар _____	секретарка _____	
(државни/државна ...; друштва/удружења и сл.)		
6) секретар _____	секретарица _____	
(директора, декана, и сл.)		
7) председник _____	председница _____	
(владе/удружења/друштва, и сл.)		
8) министар _____	министарка _____	
9) амбасадор _____	амбасадорка _____	
10) премијер _____	премијерка _____	
11) судија _____	суткиња _____	
12) тужилац _____	тужитељка _____	
13) менаџер _____	менаџерка _____	
14) полицајац _____	полицајка _____	
15) шоумен _____	шоуменка _____	
16) водитељ _____	водителка _____	
17) саветник _____	саветница _____	
18) инжењер _____	инжењерка _____	
19) архитекта _____	архитектица _____	
20) психолог _____	психолошкиња _____	
21) ректор _____	ректорка _____	
22) декан _____	деканица _____	
23) професор _____	професорка _____	

- 24) доцент _____ доценткиња _____
25) асистент _____ асистенткиња _____
26) наставник _____ наставница _____
27) учитељ _____ учитељица _____
28) писац _____ списатељица _____ жена писац _____
29) победник _____ победница _____
30) доктор _____ докторка _____
31) ватрогасац (за оба пола) _____
32) ватрогасац _____ жена ватрогасац _____
33) градоначелник _____ градоначелница _____

Б. Да ли можете да на неки начин објасните своје изборе у горе наведеним паровима?

Ц. Да ли мислите да у јавном говору (у медијима, јавним обраћањима, на огласним таблама, у званичним документима и сл.) треба инсистирати на навођењу оба облика именица (женског и мушког рода) када се ради о родно мешовитим групама којима се обраћамо или о којима говоримо/пишемо, на пример:

ученик/ученица/ученици/ученице
студент/студенткиња/студенткиње/студенти
пацијент/пацијенткиња/пацијенти/пацијенткиње
колега/колегиница/колеге/колегинице

На пример: Моле се студенти/студенткиње Катедре XYZ да се јаве...

Да _____ Не _____

Молим Вас објасните:

Д. Да ли мислите да горе наведене разлике у терминима оптерећују језички исказ?
Молим Вас објасните:

Е. Да ли мислите да стандардизација родно специфичних термина користи афирмацији жена у професионалном свету? Молим Вас, објасните Ваш став:

Прилог бр. 2: Примерак анкете коришћене у истраживању о језику и роду за потребе ове докторске дисертације

Година студија: прва друга трећа четврта

Врста студија: академске струковне

Пол: женски мушки

Старост: _____ година

А. Да ли по вашем мишљењу постоје „женска“ и „мушка“ занимања? Ако мислите да постоје, наведите која би била женска, а која мушка.

Б. Које бисте термине за називе професија/звања у јавном говору употребили када су жене у питању (обележите ваш одговор уписивањем „х“ поред термина који вам се чини погоднијим у јавном говору):

1.	директор (и у синтагмама типа генерални/генерална директор/директорка; извршни/извршна ...;)		директорка	
2.	шеф		шефица	
3.	управник (одељења, катедре, и сл.)		управница	
4.	начелник		начелница	
5.	секретар (државни/државна...; друштва, удружења, и сл.)		секретарка	
6.	секретар (директора, декана, и сл.)		секретарица	
7.	председник (владе/удружења/друштва, и сл.)		председница	
8.	министар		министарка	
9.	амбасадор		амбасадорка	
10.	премијер		премијерка	
11.	судија		суткиња	
12.	тужилац		тужитељка	
13.	менаџер		менаџерка	
14.	полицајац		полицајка ☐ жена полицајац ☐	
15.	заставник		заставница	
16.	наредник		наредница	
17.	генерал		генералица ☐ жена генерал ☐	

18.	инспектор		инспекторка	
19.	шоумен		шоуменка	
20.	водителј		водителјка	
21.	саветник		саветница	
22.	инжењер		инжењерка	
23.	архитекта		архитектица	
24.	психолог		психолошкиња	
25.	ректор		ректорка	
26.	декан		деканица	
27.	професор		професорка	
28.	доцент		доценткиња	
29.	асистент		асистенткиња	
30.	наставник		наставница	
31.	учитељ		учитељица	
32.	писац		списатељица ☐ жена писац ☐	
33.	победник		победница	
34.	доктор		докторка	
35.	ватрогасац (за оба пола)			
36.	ватрогасац		жена ватрогасац	
37.	градоначелник		градоначелница	

В. Да ли можете на неки начин да објасните своје изборе у горе наведеним паровима?

Г. Да ли мислите да у јавном говору (у медијима, јавним обраћањима, на огласним таблама, у званичним документима и сл.) треба инсистирати на навођењу оба облика именица (женског и мушког рода) када се ради о родно мешовитим групама којима се обраћамо или о којима говоримо/пишемо, на пример:

ученик/ученица/ученици/ученице
 студент/студенткиња/студенткиње/студенти
 пацијент/пацијенткиња/пацијенти/пацијенткиње
 колега/колегиница/колеге/колегинице

На пример: Моле се студенти/студенткиње Катедре XYZ да се јаве...

Да _____

Не _____

Молим Вас објасните:

Д. Да ли мислите да горе наведене разлике у терминима оптерећују језички исказ? Молим Вас објасните:

Ђ. Да ли мислите да стандардизација родно специфичних термина користи афирмацији жена у професионалном свету? Молим Вас, објасните Ваш став:

Е. Да ли сматрате да полицијску професију треба да обављају искључиво мушкарци? Зашто?

Ж. Да ли сматрате да жене не би требало да бирају полицијску професију? Зашто?

З. Да ли жене треба да буду распоређене на сва радна места у полицији? Зашто?

И. Да ли жене треба да буду на руководећим местима у полицији? Зашто?

Ј. Ако бисте били распоређени на радни задатак који треба да се обави у тиму, да ли бисте имали више поверења у колегу или у колегиницу? Зашто?

Сагласан сам/сагласна сам да се подаци изнети у анкети користе у докторској дисертацији под називом „Изражавање родне (не)осетљивости у дискурсу полиције у енглеском и српском језику“ (заокружити одговор):

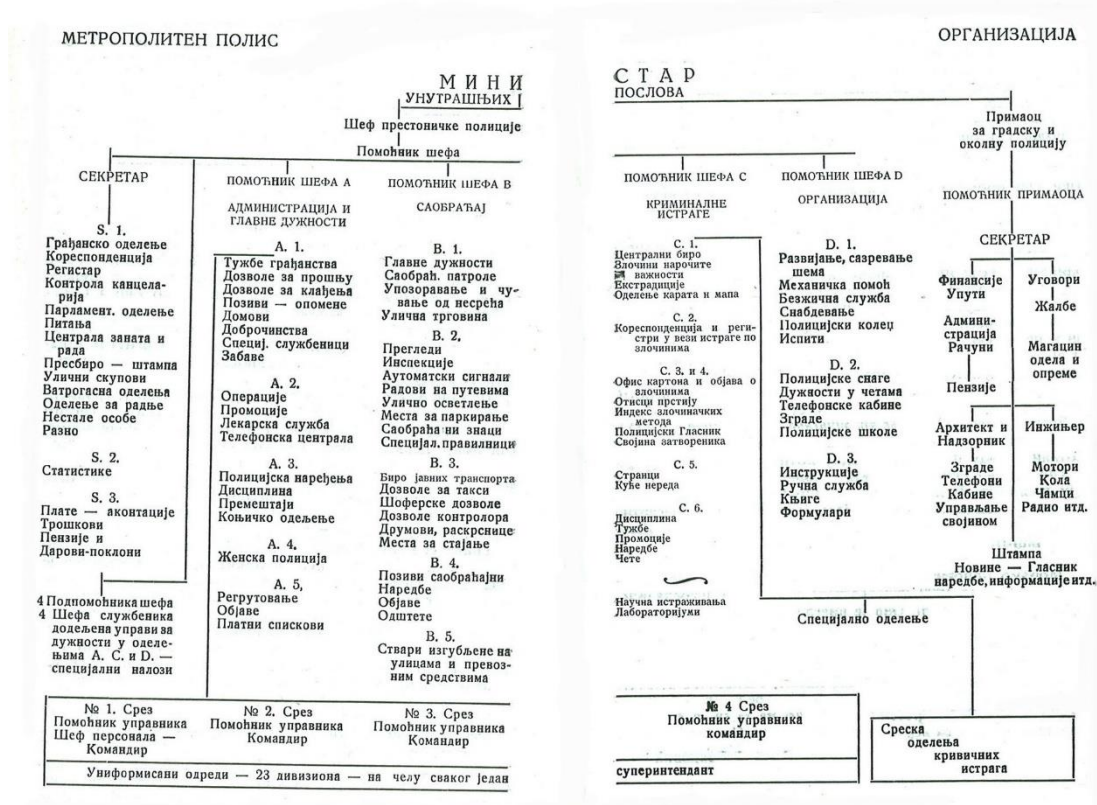
Да

Не

Иницијали _____

Прилог бр. 3: Организација Метрополитен полиције

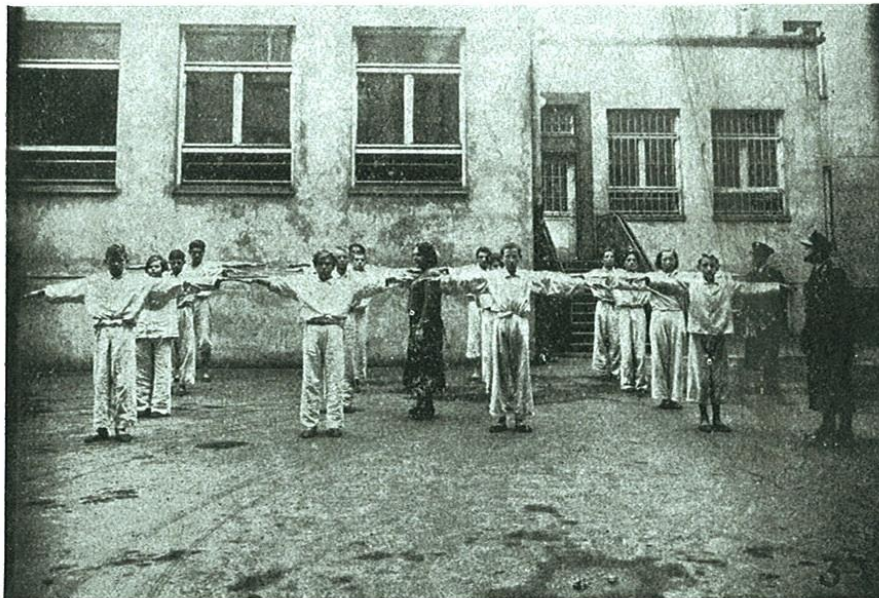
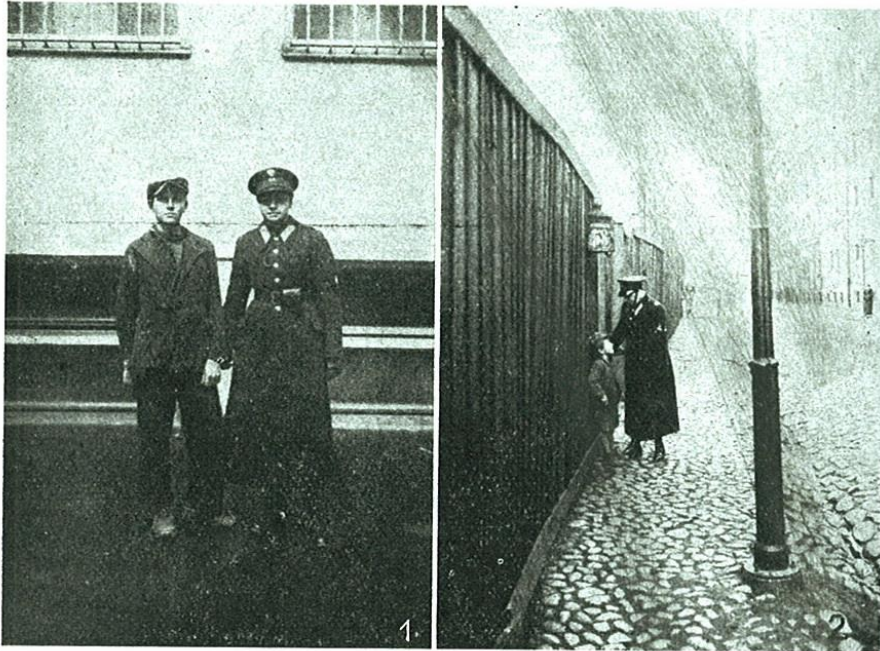
(Извор: Скотланд Јард и Метрополитен полис, Полиција бр. 9-12, 1936, стр. 484-485)

Прилог бр. 4: Женска полиција у Варшави (Извор: Женска полиција у Пољској, Полиција бр. 19–20, 1936, стр. 10481161 (Пољска женска полиција)

Прилог бр. 5: Пољска женска полиција (Извор: Женска полиција у Пољској, Полиција бр. 19–20, 1936, стр. 1161 (Пољска женска полиција))

Пољска женска полиција на послу око прикупљања уличне деце и старања за њихово васпитање у дому.

БИОГРАФИЈА

Драгослава Мићовић, дипломирана филолошкиња енглеског језика и књижевности – мастер, на групи англистика, рођена је у Београду 1965. године. Основну и средњу школу (усмерено образовање – прве две године у Петој београдској гимназији, а друге две на смеру преводилац сарадник у Осмој београдској гимназији – данашња Трећа гимназија) завршила у Београду.

Године 1983. уписала је Филолошки факултет у Београду, одсек Англистика и дипломирала у октобру 1987. године.

Године 1987. запошљава се у београдском спољнотрговинском предузећу „Прогрес“, чији је стипендиста била током студија. Радила је као самостални стручни преводилац на пословима превођења стручних текстова из области права, банкарства, трговине, машинства, грађевине, хемије, генетског инжењеринга, пољопривреде и др. Поред тога радила у новинској агенцији „Танјуг“ као хонорарни преводилац.

Од 1. априла 1999. године радила на Полицијској академији у Београду, најпре као сарадник у звању *лектора* за енглески језик, а од новембра 2000. до октобра 2006. године као наставник у звању *предавача* за енглески језик.

Од 1. октобра 2006. године ради као наставник енглеског језика на новооснованој Криминалистичко-полицијској академији у Земуну.

Коаутор је више уџбеника који су се користили у настави на Полицијској академији и који се користе у настави енглеског језика на академским студијама Криминалистичко-полицијске академије у Земуну.

Решењем Министарства правде Републике Србије бр. 740-06-662/2005-03 од 26. децембра 2005. године, постављена за сталног судског тумача за енглески језик при Окружном суду у Београду (од 2010. године судски преводилац за енглески језик).

Године 2009. одбранила мастер рад под називом *Хомонимија и полисемија у енглеском језику полицијске струке* на Филолошком факултету Универзитета у Београду, са оценом 10.

Изјава о ауторству

Потписана: Драгослава Мићовић

број индекса: 10058Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

**ИЗРАЖАВАЊЕ РОДНЕ (НЕ)ОСЕТЉИВОСТИ У ДИСКУРСУ
ПОЛИЦИЈЕ У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ**

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 2015. године

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Драгослава Мићовић

Број индекса: 10058 Д

Студијски програм: Докторске студије, Наука о језику

Наслов рада: **ИЗРАЖАВАЊЕ РОДНЕ (НЕ)ОСЕТЉИВОСТИ У ДИСКУРСУ
ПОЛИЦИЈЕ У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ**

Ментор: проф. др Јелена Филиповић

Потписани/а _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 2015. године

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ИЗРАЖАВАЊЕ РОДНЕ (НЕ)ОСЕТЉИВОСТИ У ДИСКУРСУ ПОЛИЦИЈЕ У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

Потпис докторанда

У Београду, 2015. године